

Technická univerzita v Liberci

FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ

Katedra: Filosofie
Studijní program: Učitelství pro 2. stupeň ZŠ
Studijní obor: Francouzský jazyk – Občanská výchova

**RODINA V KONTEXTU SOCIÁLNÍ
NEROVNOSTI**
**FAMILY IN THE CONTEXT OF SOCIAL
INEQUALITY**

Diplomová práce: 11-FP-KFL-218

Autor:

Barbora Ježková

Podpis:

Adresa:

Sametová 724/24

460 06, Liberec 6

Vedoucí práce: Mgr. Marie Holá

Počet

stran	grafů	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
93	17	1	3	66	0

V Liberci dne: 28.04.2011

TU v Liberci, FAKULTA PEDAGOGICKÁ

461 17 LIBEREC 1, Hálkova 6 Tel.: 485 352 515 Fax: 485 352 332

Katedra filosofie

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(pro magisterský studijní program)

pro (diplomant) Barbora Ježková

adresa: Sametová 724, Liberec, 460 06

obor (kombinace): občanská výchova – francouzský jazyk

Název DP: Rodina v kontextu sociální nerovnosti

Název DP v angličtině: Family in the Context of Social Inequality

Vedoucí práce: PhDr. Lenka Václavíková Helšusová

Konzultant:

Termín odevzdání: 30. dubna 2006

Pozn. Podmínky pro zadání práce jsou k nahlédnutí na katedrách. Katedry rovněž formulují podrobnosti zadání. Zásady pro zpracování DP jsou k dispozici ve dvou verzích (stručné, resp. metodické pokyny) na katedrách a na Děkanátě Fakulty pedagogické TU v Liberci.

V Liberci dne5.4.2005.....

.....
.....

děkan

.....
.....

vedoucí katedry

Převzal (diplomant):

Datum:

Podpis:

Cíl:

Studentka v úvodu práce nastíní základní nerovnosti v sociální struktuře moderní společnosti a příčiny této nerovnosti. Dále se zaměří především na rodinu, jako základní jednotku společnosti, která sama utváří základ některých nerovností nebo je reprodukuje.

Práce se bude věnovat charakterizování rodin tzv. sociálně silnějších a sociálně slabších. Studentka tyto charakteristiky doloží jak teoreticky tak na konkrétních empirických údajích, především z českého kontextu, a zaměří se dále hlavně na rodiny sociálně slabší. Součástí práce bude rovněž zmapování tzv. ohrožených rodin a možnosti pomoci v této oblasti.

Literatura:

- Matoušek, O. Rodina jako instituce a vztahová síť. Praha: Slon, 1993. 124 s. ISBN 80-901424-7-8.
- Mareš, P., Potočný, T. Modernizace a česká rodina. Brno: Barrister&Principál, 2003. 346 s. ISBN 80-86598-61-6.
- Maříková, M. Proměny současné české rodiny. Praha: Slon, 2000.
- Možný, I. Sociologie rodiny. Praha: Slon, 2002. ISBN 80-86429-05-9.
- Singly, F. de. Sociologie současné rodiny. Praha: Portál, 1999. 128 s. ISBN 80-7178-249-1.
- Večerník, J. Zpráva o vývoji společnosti v letech 1989-1998. Praha: Academia, 1998. 363 s. ISBN 80-200-0703-2.

.....
vedoucí DP

Čestné prohlášení

Název práce:	Rodina v kontextu sociální nerovnosti
Jméno a příjmení autora:	Barbora Ježková
Osobní číslo:	P02172000

Byl/a jsem seznámen/a s tím, že na mou diplomovou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména §60 - školní dílo.

Prohlašuji, že má diplomová práce je ve smyslu autorského zákona výhradně mým autorským dílem.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé diplomové práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li diplomovou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Diplomovou práci jsem vypracoval/a samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím diplomové práce a konzultantem.

Prohlašuji, že jsem do informačního systému STAG vložil/a elektronickou verzi mé diplomové práce, která je identická s tištěnou verzí předkládanou k obhajobě a uvedl/a jsem všechny systémem požadované informace pravdivě.

V Liberci dne: 28. 04. 2011

Barbora Ježková

PODĚKOVÁNÍ

Tímto bych velmi ráda poděkovala vedoucí své diplomové práce paní Mgr. Marii Holé za odborné vedení a cenné rady, které mi v průběhu psaní této práce poskytla a také za její vstřícné jednání.

Dále bych chtěla poděkovat svému příteli Michalu Nesvadbovi za morální podporu, a slečně Mgr. Monice Loničkové za pomoc při formátování a konečných úpravách mé diplomové práce.

Velké díky patří zejména mému otci, kterému bych chtěla práci věnovat, za jeho trpělivost a cenné připomínky, a rodině, která mě po celou dobu studia podporovala.

ANOTACE

Tato diplomová práce se zabývá tématem, jedné z dnes již neobyčejně rozvětvené disciplíny, sociologie rodiny. Hlavním tématem práce je sociální nerovnost, která se v současné době přímo dotýká vybraných rodin. Cílem práce je podat obraz o části zmíněného segmentu rodin žijících na území České republiky a přispět svým pohledem na danou situaci. Interpretované údaje doplní pohled na navrhované koncepce řešení ve veřejně dostupných dokumentech.

Teoretická část mé práce je členěna do pěti kapitol, ve kterých vymezuji hlavní pojmy práce. První dvě kapitoly se věnují nerovnosti v širším kontextu, od teorií nerovnosti a jejich hlavních typů, přes chudobu a její rozdíly, až k sociální nerovnosti a to jak z globálního pohledu, tak se zaměřením na naši společnost. Druhá část práce, kapitola čtyři, pět a šest jsou věnovány rodině. Čtvrtá kapitola mapuje princip a vývoj rodiny až do našich dnů. Pátá letmo zmiňuje opačnou skupinu spektra sociálně slabých rodin. V šesté kapitole se věnuji v plné šíři rodinám sociálně slabším, s důrazem na vybrané ohrožené rodiny a jejich problémy v současné společnosti.

Dále následuje sedmá, empirická část, ve které se věnuji zmapování pomoci naší společnosti těmto rodinám. Jak a jakým způsobem a kterými dostupnými formami se tak děje za posledních dvacet let. Poslední kapitolou sedmé části je analýza zjištěných poznatků a závěr práce.

KLÍČOVÉ POJMY:

etnicky minoritní rodina, chudoba, nerovnost, ohrožená rodina, příjmová chudoba, rodina, sociálně slabá rodina, sociální nerovnost, sociální vyloučení.

ANNOTATION

The diploma thesis deals with a topic of one of an extremely divided discipline - family sociology. The main theme of this thesis is a social inequality which it is concerned directly the chosen families at the present time. The target of the thesis is to present the picture of a part of a mentioned segment of families living in the Czech Republic and contribute by its point of view to a particular situation. The whole point of view is completed by suggested solutions in publicly accessible documents.

The theoretical part of the work is divided into five chapters in which the key expressions are explained. While the first two part of the diploma work focuses on inequalities in a broader point of view including theories of inequality, their main types, poverty and its differences and social inequality. The second part of thesis, chapter for, five and six are devoted to the family. The chapter four surveys the principle and the evolution of family till the present time. In the chapter five there is mentioned the opposite group of social underprivileged families. In the chapter six I follow in full the socially deprived families, with emphasis on the chosen endangered families and their problems in the present society.

The last but one, empirical, chapter addresses to a survey of different kinds of help from our society toward such families and tries to find out its most useful forms in last twenty years. Last chapter provides an analysis of all realized findings and the conclusion.

Key words:

endangered family, ethnically minor family, family, poverty, inequality, income poverty, social exclusion, social inequality, socially deprived family

ANNOTATION

Ce mémoire de diplôme s'occupe de la question, l'un de la discipline aujourd'hui très ramifié, la sociologie de la famille. Le thème principal de cette thèse est l'inégalité sociale qui touche actuellement et directement les familles sélectionnées. L'objectif de ce mémoire de diplôme est de décrire une partie de ce segment de familles vivant dans la République tchèque et d'apporter un point de vue sur la situation donnée. Les données interprétées sera complétée par l'avis du concept de solution proposées dans les documents accessibles au public.

La partie théorique de mon mémoire de diplôme, est divisée en cinq chapitres, qui définissent les concepts fondamentaux du travail. Les deux premiers chapitres mettent l'accent sur les inégalités dans le contexte plus large, des théories de l'inégalité et de leurs principaux types, par la pauvreté et ses différences, jusqu'aux inégalités sociales, tant dans une perspective mondiale, et en se concentrant sur notre société.

La deuxième partie de mon mémoire de diplôme, les chapitre quatre, cinq et six sont consacrés à la famille. Le quatrième chapitre décrit le principe et le développement de la famille jusqu'à nos jours. Le cinquième chapitre mentionne brièvement le groupe en face des familles socialement défavorisées. Le sixième chapitre est consacré à la gamme complète de familles socialement défavorisées, en mettant l'accent sur certaines familles vulnérables et leurs problèmes dans la société contemporaine.

Il est suivie par le septième chapitre, la partie empirique, qui essaie de saisir comment notre société s'est engagée à aider ces familles. Comme et comment et avec quelles formes disponibles se fait dans les vingt dernières années. Le avantdernier chapitre est une analyse des résultats obtenus, suivi par le conclusion du travail.

Mots clés:

l'exclusion sociale, la famille, les familles vulnérables, les famille des minorités ethniques, les familles socialement défavorisées, l'inégalité, l'inégalité sociale, la pauvreté, la pauvreté monétaire

OBSAH

1	ÚVOD.....	9
2	Nerovnosti ve společnosti.....	11
2.1	Konzervativní teorie	12
2.2	Liberální teorie	13
2.3	Socialistická teorie	13
2.4	Typy nerovností	14
2.4.1	Příjmová nerovnost	15
2.4.2	Nerovnost ve spotřebě a životním stylu.....	16
2.4.3	Nerovnost ve vzdělání.....	17
2.4.4	Nerovnost na trhu práce.....	17
2.4.5	Nerovnost životních podmínek	18
2.5	Chudoba a její měření.....	19
2.5.1	Stará a nová chudoba	20
2.5.2	Feminizace chudoby	21
2.5.3	Děti a chudoba	21
2.5.4	Chudoba v etnických minoritách.....	22
2.5.5	Měření chudoby	22
3	Sociální nerovnost ve světovém měřítku: aktuální stav	24
3.1	Specifikace v České republice	26
4	Rodina a její aspekty.....	30
4.1	Historický vývoj rodiny	31
4.2	Rodina jako základní stavební kámen nerovnosti	34
4.3	Česká rodina a její vývoj	38
4.3.1	Manželství, rozvody a porodnost.....	41
5	Rodiny sociálně silnější.....	46
6	Rodiny sociálně slabší.....	48
6.1	Sociální politika a rodina	50
6.2	Příjmy domácností	53
6.3	Zmapování tzv. ohrožených rodin	56
6.3.1	Rodina ženy samoživitelky	58
6.3.2	Rodina nezaměstnaných.....	61
6.3.3	Rodina sociokulturně vyloučená.....	64
6.3.4	Rodina etnicky minoritní	66
7	Výzkum v České republice	71
7.1	Institute zabývající se výzkumem	71
7.2	Existující výzkumy k danému tématu	74
7.3	Analýza situace v České republice.....	75
7.4	Možná východiska	84
8	Závěr.....	86
9	Bibliografie	88

1 ÚVOD

Tématem práce je sociální nerovnost. Vlastní téma práce je: „*Rodina v kontextu sociální nerovnosti*“, tedy otázka, v současné době značně ožehavá, která je v popředí zájmu sociální politiky nejen v České republice, ale ve všech zemích EU.

V průběhu zpracování práce se třikrát měnil její vedoucí. Při stavbě první struktury práce s PhDr. Lenkou Helšusovou Václavíkovou, Ph.D. jsme se při zpracování zaměřily na gender, což druhý vedoucí práce PhDr. Ondřej Ševeček, Ph.D. odmítl s tím, že práce by měla mít charakter historického výzkumu nerovností. Se svou nynější vedoucí práce Mgr. Marií Holou jsme vycházely z názvu práce a vrátily jsme se k aktuální otázce nerovnosti se zaměřením na rodinu v naší společnosti a na rodiny sociálně slabší.

Problém sociální nerovnosti je starý jako lidstvo samo, i když byl samozřejmě v různých historických kontextech pojímán různě. S problémem nerovnosti je úzce spjat i problém chudoby. V současnosti se nerovnost a chudoba stále generují ve světovém i národním měřítku. Lze předpokládat, že počty lidí žijících v chudobě jsou mnohem vyšší, než ukazují různé studie. Mezi důvody lze počítat rychlý růst ekonomiky, zvýšení konkurence, ztráta jistoty zaměstnání a růst nezaměstnanosti.

To vše se velmi bezprostředně týká každé rodiny - seskupení, které tvoří od nepaměti základní stavební jednotku naší společnosti. V posledních několika letech by se dalo v souvislosti s rodinou hovořit o určité „krizi rodiny“. Rodina začíná nabývat nových podob. Je jisté, že se po roce 1989 rodinné chování obyvatel 4eskoslovenské republiky, resp. České republiky změnilo (klesá počet sňatků, klesá počet narozených dětí, zvyšuje se počet rozvodů, atd.) Současně s těmito trendy razantně přibýlo sociálně slabších rodin.

Téma rodiny a sociální nerovnosti jsem považovala za jednoznačně prioritní i z důvodu prudkého nárůstu dětské chudoby jak u nás, tak ve všech zemích EU. V neposlední řadě také proto, že v současné české společnosti se neustále prohlubuje sociální diferenciaci a mám dojem, že při přecházení této otázky či při jejím laxním řešení, mohou být důsledky do budoucna fatální.

Ještě v roce 2004, v úvodu šetření sociální situace domácností P. Mareš napsal: „*Monitorovat chudobu není jistě fatální nutností.*“¹ Teď, se všemi dříve nepředpokládanými vlivy na vývoj společnosti, již víme naprosto jistě, že je to neodkladná nevyhnutelnost. A to i přes to, že chudoba je většinou prezentována jako sociální konstrukt. Je tedy na rozhodnutí pozorovatele z jakého úhlu pohledu tento problém zkoumá. V době, kdy denně vzrůstá zadlužování státu, společností, domácností i jednotlivců, otálení s řešením této situace může být v širším horizontu spojeno s velkými sociálními problémy.

Téma je jasně vymezeno již názvem práce. Z dostupných materiálů a podkladů se chci vytvořit obraz sociálně slabé rodiny v České republice a specifikovat některé problémy, se kterými se musí tyto rodiny potýkat v období dvacet let po revoluci v roce 1989. Toho se budu snažit dosáhnout pečlivým studiem všech dosažitelných pramenů, analýzou statistických údajů v odborné literatuře, ročenkách ČSÚ a všech dosažitelných materiálů, včetně denního tisku.

V první, teoretické části o chudobě a nerovnosti, vycházím hlavně z poznatků a prací P. Mareše, které jsou v rovině teorie v této oblasti u nás nejobsáhlejší. V dalších částech o rodině jsou výchozími prameny pro práci poznatky Goodyho, Možného, Matouška a dalších. Otázky etnik v naší zemi a zejména Romské populace mapují nejen díla Gabala a Říčana.

Byla bych ráda, kdyby závěry této práce, které mohou, ale i nemusí potvrdit mé předpoklady, posloužily nějakým způsobem k řešení otázky sociální nerovnosti rodin u nás.

¹ Mareš, Petr: *Chudoba v České republice v datech (šetření sociální situace domácností)*. 1.vyd. Praha: VÚPSV, 2004. str. 3. URL: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_146.pdf [cit. 2.4.2011]

2 Nerovnosti ve společnosti

Motto:

„Analýza povahy lidské společnosti a mechanismů jejího fungování je záležitost natolik komplexní, že každý pokus o syntézu se jeví jako krajně problematický.“

Jan Keller²

Zdálo by se, že přirozeným stavem mezi lidmi by měla být od nepaměti rovnost a že nerovnost přišla mezi lidi až se vznikem soukromého vlastnictví, jak již v minulosti předpokládali různí autoři zabývající se sociálními vědami v čele s Rousseauem. „Existují samozřejmě i jiné teorie, které se dále dělí na konzervativní, liberální a socialistické“.³

Velice zjednodušeně řečeno je sociální nerovnost, dle Mareše⁴, nerovnoměrná disponibilita členů daných společností – mocí, majetkem, prestiží - tzv. společenskou významností. To znamená, že jednotlivci či skupiny nemají stejný podíl na rozhodování či řízení, nemluvě o podílu na bohatství a majetku. O odpověď, proč tomu tak je, proč jsou bohatí a chudí, se snaží dvě základní sociologická paradigmat - funkcionalismus a teorie konfliktu.

Funkcionalismus tvrdí, že sociální nerovnost je spravedlivá, neboť vyvolává ve společnosti soutěživost, kde vítězí ti nejschopnější, kteří jsou na společenském žebříčku nahoře a ke svým postům se vypracovali díky svým schopnostem. Teorie konfliktu vše popírá a tvrdí, že je to naopak sociální nerovnost, která sama sebe reprodukuje, a to zejména prostřednictvím dědictví. Ve svém významu vypovídá o tom, že ne každý má stejnou startovní čáru do života. Nemám na mysli pouze materiální zabezpečení, ale také lepší vzdělání, kvalitní výživu, špičkovou zdravotní péči apod. To vše samozřejmě žádné individuální schopnosti nemohou nahradit.

Zmiňované sociální nerovnosti pak vytvářejí strukturu celé společnosti v podobě zařazení jednotlivce do různých sociálních skupin. V této skupině pak zaujímá každý jedinec určité místo – sociální pozici, která je ovlivňována jeho celým životem, vzděláním, pracovními úspěchy, nabytým majetkem, apod. Postavení člověka ve

² Keller, Jan. *Dvanáct omylů sociologie*. 1. vyd. Praha: SLON, 1995.

³ Mareš, Petr. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. 1.vyd. Praha: SLON, 1999. str. 17

⁴ Mareš, Petr. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. 1.vyd. Praha: SLON, 1999.

skupině se nazývá sociální status, který je také podmíněn určitým kodexem chování, odpovídajícím dané skupině. Různé sociální pozice a jim odpovídající sociální statusy dělí každou společnost do většinou tří základních společenských vrstev, což nazýváme sociální stratifikací. Existuje ovšem i teorie rozlišující větší počet sociálních vrstev a rozdílné znaky pro začlenění jednotlivce do těchto vrstev. Jako znaky pro zařazení do těchto vrstev se uvádějí majetek, moc, prestiž a privilegia.

„K popisu nerovností používají sociologové termín sociální stratifikace.“⁵

Problém sociální nerovnosti je téma velmi rozsáhlé a tvoří jeden ze stěžejních problémů sociologie. Přinést ucelený obraz tohoto problému a jeho řešení je úkolem vědeckých týmů pro budoucnost. V současných studiích je otázka sociální nerovnosti ve svém celém komplexním rozsahu problémem ve všech vyspělých společnostech na celém světě. Navíc je sociální nerovnost ve společnosti téměř vždy spjata s pojmem chudoby, v některých oblastech světa i s problémem hladu, což se týká zejména rodin jako takových. Zjednodušeně lze říci, že *„bez nerovnosti by nebylo chudoby“⁶*.

Sociologie rodiny se nerovností prozatím moc nezajímá, opírá se pouze o teoretické poznatky a statistiky, které jsou dány spíše stratifikačním rozdělením. Nerovnost se v sociologii rodiny měří, pokud se to tak dá vůbec říci, podle dvou hlavních ukazatelů, kterými jsou možnost vzdělání a přístup ke zdrojům příjmů.⁷

2.1 Konzervativní teorie

V konzervativní tradici se o přirozeném stavu rovnosti vůbec nemluví. *„Konzervativci zdůrazňují svobodu jednotlivce a různorodost společnosti, která je založena na individuálním a rodinném vlastnictví. Svoboda je v tomto pojetí neoddělitelně spojena s přirozeně existující diferenciací a rozmanitými příležitostmi.“⁸* Základ nerovnosti dle nich leží v geneticky předávaných dispozicích, jako je intelekt, schopnosti a síla, i v sociálně předávaných kulturních a materiálních kvalitách, jejichž tvorba často trvá i po celé generace.

Většina forem nerovnosti je tak chápána jako přímé či nepřímé ohrožování svobody jedinců a skupin. Snaha o její zmírnění pak působí na různorodost a

⁵Giddens, Anthony. *Sociologie*. 1.vyd. Praha: Argo, 1999. str. 254

⁶Mareš, Petr. *Sociologie nerovností a chudoby*. 1.vyd. Praha: SLON, 1999. str. 14

⁷Možný, Ivo. *Rodina a společnost*. Praha: SLON, 2006. str. 95

⁸Mareš, Petr. *Sociologie nerovností a chudoby*. 1.vyd. Praha: SLON, 1999. str. 17

mnohotvárnost společnosti. Dalo by se říci, že i nerovnosti v přístupu ke vzdělání, které poté pramení v nerovnosti sociální, považují konzervativci za přirozené a částečně neměnné. Přirozeným základem řádu je pro konzervativce nerovnost a snaha o rovnosti znamená jen narušení systému. Systému, který ve své posloupnosti dosahuje až k Bohu.

Někteří dokonce tvrdí, že snaha nastolit rovnost nikam nevede, neboť lidé nebudou chtít tyranizovat sami sebe, a že vede jen k nové formě despotizmu. Tímto se potvrzuje Orwellovo heslo z Farmy zvířat, které použil ve své knize také Petr Mareš, a to že všechna zvířata jsou si sice rovna, ale některá jsou si ještě rovnější.⁹ Moc totiž zůstává utiskující mocí, ať už je v rukách jedince, skupiny či v rukách všeho lidu.

2.2 Liberální teorie

Liberálové naopak považují nerovnost z hlediska fungování společnosti za nutnou a ve spontánně vznikajícím řádu za zcela přirozenou. Nerovnosti totiž dle liberálů regulují poptávku a nabídku na trhu sociálních rolí a jsou obrazem rozdílného významu sociálních rolí pro společnost na straně jedné a rozdílného výskytu osob vhodných pro jejich výkon na straně druhé. Toto pojetí se velmi blíží pohledu funkcionalistů. I dle nich je nerovnost nezbytná pro naplnění různých sociálních pozic. Ne všechny sociální pozice jsou stejně důležité, ne všechny sociální role jsou příjemné. Každopádně všechny z nich musejí být obsazeny a všechny role vykonány. Cílem pro nerovnosti těchto pozic je proto motivace prospěchem. Ve svém důsledku tak přináší nejen schopnější členy společnosti, aby zastávali obtížnější a důležitější pozice, samozřejmě také pozice lépe ohodnocené a s větší prestiží. Dále také držitele sociálních rolí vede k jejich výkonu, bez ohledu na význam a obtížnost těchto rolí. Tento model je „provázen značnými majetkovými rozdíly mezi bohatými a chudými.“¹⁰

2.3 Socialistická teorie

Socialisté za nerovností vidí nerovnoměrný přístup jednotlivců k jakýmkoliv zdrojům, což umožňuje privilegiovaným a majetným zastávat lepší pozice ve

⁹ Mareš, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. 1.vyd. Praha: SLON, 1999. str. 18

¹⁰ Giddens, Anthony. *Sociologie*. 1.vyd. Praha: Argo, 1999. str. 285

společnosti.¹¹ Je to zejména pojetí marxistické, které je podmíněno vlastnictvím výrobních prostředků. To umožňuje vykořisťování pracujících, kteří dostávají jen část hodnoty jimi vykonané, a zbytek připadá vlastníkům. Společnost je pak rozdělena podle míry podílu na vlastnictví výrobních prostředků.

V 19. století tuto teorii definoval Karel Marx. Společnost rozdělil na bipolární už od starověku - „*otrokáři/otroci, feudálové/nevolníci, buržoazie/proletariát*“¹², kdy změna ve společnosti je možná jen na základě tzv. třídního vědomí. Vysvětluje to touhu po politické změně celé vykořisťované společnosti, která pak revolucí svrhne nadvládu buržoazie a vytvoří tak jednotný dělnický stát. Tato vize se ukázala v průběhu dějin jako utopistická a vedla ke vzniku totalitních režimů. Marxův přístup k otázce sociální nerovnosti lze spatřit v tom, že vztahy mezi třídami označil jako hnací princip vývoje kapitalistické společnosti, kde základním rozdělením je dělení na vrstvu chudých a bohatých.

Německý sociolog a jeden ze zakladatelů moderní sociologie Max Weber naopak za zásadní sociální nerovnost považuje nerovnost přístupu k moci, i když jako Marx považoval vlastnictví za důležité. „*Konec konců třídní nerovnost je dána nejen majetkem, ale i rozdíly v příjmu, v sociálních jistotách, v příležitostech pro mobilitu mezi pracovníky různých profesí.*“¹³ Stratifikační hierarchii podle něho určuje místo člověka ve společenském žebříčku. Jeho model stratifikace je velice mnohorozměrný, společnost je rozdělena na horní, střední a dolní vrstvu podle objektivních (příjem, majetek, vzdělání, aj.) a subjektivních kritérií (sebezařazení, prestiž, aj.).

2.4 Typy nerovností

Sociální nerovnost vytváří strukturu společnosti „*a je vyjádřena především třídními rozdíly, jež do značné míry ovlivňují život jedince.*“¹⁴ Konkrétní nerovnosti, které jsou velice různorodé a samy specifické, se dále dělí ve všech společnostech. Jedněmi z nejdůležitějších a zásadních jsou, jak uvádí Mareš¹⁵, příjmová nerovnost, a s ní úzce spojená nerovnost bohatství, nerovnost ve vzdělání a v přístupu ke vzdělání, nerovnost ve spotřebě a životním stylu, nerovnost v rozdělení vlivu a moci, atd.

¹¹Mareš, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. 1.vyd. Praha: SLON, 1999. str. 18

¹²Mareš, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. 1.vyd. Praha: SLON, 1999. str. 20

¹³Mareš, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. 1.vyd. Praha: SLON, 1999. str. 21

¹⁴Giddens, Anthony. *Sociologie*. 1.vyd. Praha: Argo, 1999. str. 285

¹⁵Mareš, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. 1.vyd. Praha: SLON, 1999.

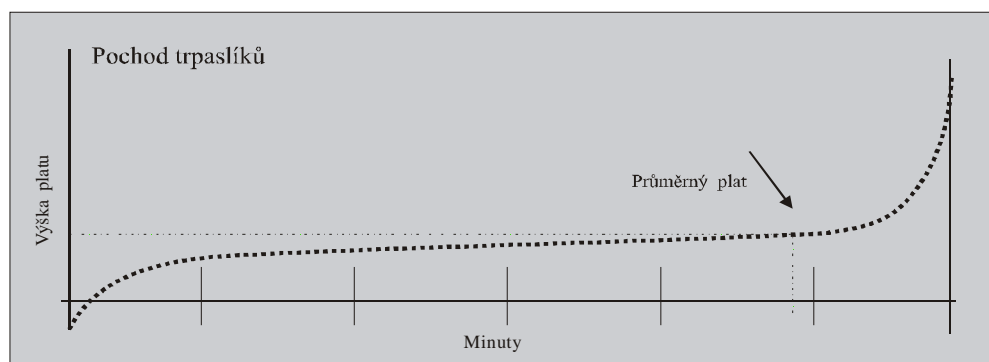
2.4.1 Příjmová nerovnost

Nerovnost příjmu a bohatství je v každé společnosti vždy nejviditelnější formou. V prvním případě to může být mzda, ale také další souhrn příjmů (renta, dividendy, sociální dávky či dávky pomoci). Majetkem se pak stává celkový součet všech materiálních i nemateriálních hodnot, které jedinec vlastní.

„Nerovnosti v příjmech jsou dány sociální pozicí, ale mohou se jevit i jako nerovnosti dané etnickou příslušností, pohlavím, věkem a profesí.“¹⁶ Tím se částečně mohou zapříčinit o vytváření diskriminace ve společnosti. Příjmy se mohou velice lišit i v závislosti na regionech, na jejich velikosti a turistické atraktivnosti (nejvyšší v hlavním městě, nejnižší na venkově). Velkou roli hraje také velikost rodiny a počet osob v produktivním věku. Nerovnosti také ovlivňují skutečnosti jako nemoc, úmrtí, rozvod, nezaměstnanost či finanční ztráty.

Rozdíly v příjmech v současné, moderní společnosti bývají rozloženy tak, že se od průměru vzdalují zejména nejbohatší, zatímco u nejchudších je tomu opakem. Tento jev nejlépe charakterizuje tzv. Pochod trpaslíků¹⁷, jenž ilustruje hodinový pochod lidí, u kterých výška symbolizuje relativitu v distribuci zdrojů společnosti. Z grafu vyplývá, že „převážnou část hodiny pochodu trpaslíci (podprůměrné příjmy) a teprve 12 minut před koncem pochodu se objevují lidé průměrné výšky (tedy průměrného příjmu). V průběhu těchto posledních 12 minut pak výška osob pochodujících dramaticky rychle roste, ale obři neboli osoby s vysoce nadprůměrnými příjmy, v této hodinové přehlídce defilují pouze několik málo sekund.“¹⁸ (viz. graf)

Graf 1 Pochod trpaslíků¹⁹

¹⁶Mareš, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. 1.vyd. Praha: SLON, 1999. str. 27

¹⁷Tento termín poprvé použil v roce 1971 ve své knize *Parade of Dwarfs (and a few Gigants)* ekonom Jan Pen pro ilustraci příjmů ve Velké Británii. Tento pojem použil ve své knize *Sociologie nerovnosti a chudoby* také známý český sociolog Petr Mareš.

¹⁸Mareš, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. 1.vyd. Praha: SLON, 1999. str. 28

¹⁹Mareš, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. 1.vyd. Praha: SLON, 1999. str. 29

Pro koncept chudoby je nerovnost v bohatství mnohdy významnější než nerovnost v příjmech. Nerovnost bohatství vzniká získáváním a hromaděním příjmů všech druhů, i dědictvím. Může to být hmotný majetek, úspory, pojistky, patentová práva nebo i práva autorská. Majetek méně bohatých většinou nemívá výhodný charakter. Je to majetek, který není schopen se dále podílet na vytváření nových příjmů a tím i nového bohatství.²⁰

2.4.2 Nerovnost ve spotřebě a životním stylu

Užití bohatství a příjmu je spojeno většinou ve všech společnostech s životní úrovní a životním stylem. Bývá také z velké části použito na další rozvoj ve formě investic a také se „*projevuje zejména jako ekonomická moc.*“²¹ Již zmíněná nerovnost v příjmech má přímou úměrnost k nerovnosti ve spotřebě.

Úroveň a strukturu konzumu a životního stylu samozřejmě neovlivňují pouze výše příjmů, ale i další aspekty jako profese či úroveň vzdělání (učitel může za nákup knih vydat více než dobře placený manager), místo bydliště, věk (starší lidé, resp. společnosti mají nižší spotřebu), hodnoty, vkus.²²

Vysoký příjem zajišťuje v dnešní konzumní společnosti větší svobodu při rozhodování se v různých životních situacích, což by bylo možné nazvat jako nepoměrná lehkost žití. Handicap, který mají osoby s malým příjmem, se nejvíce projeví v krizových situacích, kdy jejich řešení je vždy složitější a náročnější.

Základním logickým vyústěním nerovnosti postavení a statusu je nerovnost životních šancí. Jak již poukázal Max Weber životní šance člověka nebo i jeho dětí ovlivňuje, v daném okamžiku či v průběhu celého životního cyklu, především rozdílná struktura a úroveň jeho spotřeby, která se promítá do řady skutečností.

²⁰ Mareš, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. 1.vyd. Praha: SLON, 1999. str. 31

²¹ Možný, I. *Sociologie rodiny*. 2.vyd. Praha: SLON, 2002. str. 80

²² Mareš, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. 1.vyd. Praha: SLON, 1999. str. 32

2.4.3 Nerovnost ve vzdělání

„Jedním z významných aspektů sociální nerovnosti je nerovnost ve vzdělání“²³ a v některých případech i nemožnost přístupu ke vzdělání. Určité vzdělání poskytuje lidem možnost zaujmout ve společenské struktuře hodnotnou pozici, je chápáno jako prostředek zrovnoprávnění, jako nástroj společenského vzestupu.

Mechanismy, kterými vzdělávání vytváří nerovnosti, jsou různé. Jde nejen o mnohdy nesrovnatelné materiální vybavení škol, o odlišnou kvalitu učitelů, ale i o kvalitu interakce učitele s žáky, o celkovou atmosféru ve třídě.

Původ nerovnosti vzdělání se ovšem zakládá především v rodinách a to nejen neschopností chudých rodin umožnit svým dětem navštěvovat elitní soukromé a tedy i drahé školy, na které se převážně vždy dostávají pouze děti absolventů těchto škol. Chudé rodiny také nemohou svým dětem poskytnout poznatkové zázemí a kulturní kapitál (knihovny, kulturní akce, odborné časopisy, ale také možnost odborné rady atd.).

Pro děti z nižších tříd je také charakteristické, že mají odlišnou formu řeči i způsob, kterým se vyjadřují. Z velké části je pro ně typický tzv. omezený kód jejich řeči (restricted code).²⁴ Děti nedokážou verbalizovat své myšlenky, neumí mluvit o abstraktních věcech. Je to důsledkem života v silně familiární kultuře, kde je komunikace omezena zejména na praktické záležitosti. Tím jsou samozřejmě ovlivněny jejich školní výsledky. Na rozdíl od toho řeč dětí ze středních vrstev je charakterizována rozvinutým kódem řeči (elaborated code)²⁵. Tyto děti dokáží mnohem více a bezprostředněji zobecňovat a vyjadřovat abstraktní myšlenky. „*Děti s restriktivním kódem řeči se obtížně vyrovnávají s neemocionálním a abstraktním jazykem výuky a obecnými principy školní disciplíny. Mnoho z toho, co učitelé říkají, je pro ně nesrozumitelné.*“²⁶

2.4.4 Nerovnost na trhu práce

Nerovnost na trhu plyne zejména z rozdílného vlastnictví, jak už bylo zmíněno v předchozích kapitolách. Z marxistického hlediska je to nerovnost plynoucí ze skutečnosti, že menšina vlastní výrobní prostředky a většina jen svou pracovní sílu.

²³ Mareš, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. 1.vyd. Praha: SLON, 1999. str. 35

²⁴ Mareš, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. 1.vyd. Praha: SLON, 1999. str. 37

²⁵ Mareš, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. 1.vyd. Praha: SLON, 1999. str. 37

²⁶ Mareš, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. 1.vyd. Praha: SLON, 1999. str. 37

V důsledku toho je nucena vlastníků výrobních prostředků tuto svoji pracovní sílu prodávat. Ti si přivlastňují vyrobenou nadhodnotu, tj. produkci vyrobenou nad hodnotou pracovní síly. Nerovné postavení osob na trhu práce pak plyne z jejich použitelnosti v produkci a návazně i na jejich mzdu a tím na postavení ve společnosti.

Nerovnost je také často spojena s diskriminací na trhu práce, ale i s diskriminací obecně. Ta se může týkat lidí od určitého věku, etnických skupin, starých lidí, žen, nemocných, postižených a nekvalifikovaných osob – jak formou odmítnutí zaměstnání, tak i formou nižší mzdy a s tím spojeného vyloučení z běžného života.

Rodinný cyklus a s ním spojená zátěž (především neplacená domácí práce a péče o děti) diferencovaně ovlivňuje postavení žen a mužů na pracovním trhu. Nerovná dělba neplacené práce mezi muže a ženy je v odborné literatuře chápána jako jeden z klíčových faktorů znevýhodnění žen na pracovním trhu. Ve svém důsledku pak může vést k diferencovaným modelům participace.

2.4.5 Nerovnost životních podmínek

V rozvinuté moderní společnosti je sociální produkce bohatství systematicky doprovázena sociální produkcí rizika. V tomto smyslu se dá hovořit o „probíhající změně od logiky distribuce bohatství ve společnosti nedostatku k logice distribuce rizika ve společnosti pozdní modernity.“²⁷ Ve svém důsledku to znamená, že dříve ve společnosti bylo riziko spojeno s vyloučením větší části obyvatel na užití vytvořené nadhodnoty, nyní a zejména v budoucnu je reálná šance, že riziko plynoucí z produkce tohoto bohatství postihne celou společnost bezezbytku. Některé z těchto rizik jsou globálního charakteru, a proto proti nim bohatství nechrání. Ohrožení přírody – devastace deštných pralesů a globální oteplování, ohrožení zdraví – globalizace a s tím spojená migrace pracovních sil i z rizikových regionů, ohrožení zdrojů výživy – necitlivé zacházení s přírodou.

A přestože budoucnost je chmurná i pro bohaté, musíme přiznat, že bohatství umožňuje vyhnout se určitým rizikům, a to prostorovým oddělením se nejen bohatých, ale i středních vrstev od chudiny. Horizontální stratifikace vedla ke koncentraci chudých na určitá území. Trh s pozemky a byty tlačil chudé do nevýhodných lokalit. Nejde jen o koncentraci chudých v oblastech s horšími životními podmínkami. Nejen

²⁷ Mareš, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. 1.vyd. Praha: SLON, 1999. str. 38

lidé, ale i oblasti, ve kterých sídlí, mohou být klasifikovány jako bohaté či chudé. Je to otázka prostředků, které jsou v nich k dispozici pro jejich rozvoj. Historie distribuce rizika nám jasně říká, že riziko se vždy koncentrovalo na opačném konci stratifikační pyramidy, než její bohatství.

2.5 Chudoba a její měření

S nerovností je velmi často spojována chudoba. Můžeme ji chápat jako „výraz *extrémní nerovnosti*“²⁸ ve společnosti. V současnosti se nerovnost i chudoba stále utvářejí a propast mezi bohatstvím a chudobou narůstá. I kdyby došlo k tomu, že chudí poněkud zbohatnou, relativní rozdíl mezi nimi a bohatými se uchová, nebo se dokonce prohloubí, protože majetek bohatých nadále poroste.

Obrázek chudoby v současné Evropě není tak krutý a dostatečně viditelný jako chudoba v Africe, v Asii nebo v latinské Americe. Neznamená to ovšem, že neexistuje. V porovnání se životní zkušeností našich pradědů tu ovšem nemůžeme mluvit o absolutní chudobě, jež by ohrožovala samu existenci chudých. „*Chudoba v evropském prostoru je především relativní.*“²⁹ Je nutno podotknout, že chudoba v zemích dnešní střední a východní Evropy je velmi odlišná od chudoby v ostatních státech Evropské unie, nejen co se týče rozsahu, ale i co se týče její povahy a příčin; z velké části je výsledkem neefektivnosti ekonomik bývalých socialistických zemí.

V průmyslově rozvinutých zemích jsou považovány za chudé ty společnosti, které splňují určitá kritéria, jimiž jsou např. horší zdravotní stav občanů, kratší průměrná délka jejich života, neschopnost aktivní populace udržet své příjmy v rovnováze a tudíž nezpůsobilost uspokojit své základní potřeby, atd. Je nesporné, že největší rizika chudoby nesou osoby sociálně vyloučené. Sociální vyloučení můžeme formulovat jako určitý proces, kterým jsou jednotlivci i celé skupiny osob zbavovány přístupu ke zdrojům umožňujícím zapojení se do veškerých aktivit společnosti jako celku. Proces sociálního vyloučení ovšem není pouze důsledkem chudoby, ale přispívají k němu další faktory, jako je diskriminace, nízké vzdělání či špatné životní podmínky. Projevem sociálního vyloučení je tedy například dlouhodobá nezaměstnanost, závislost na sociálních dávkách, nízká kvalifikace, špatný zdravotní stav, atd.

²⁸ Mareš, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. 1.vyd. Praha: SLON, 1999. str. 39

²⁹ Mareš, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. 1.vyd. Praha: SLON, 1999. str. 42

2.5.1 Stará a nová chudoba

V dnešní době můžeme chudobu rozdělit na starou a novou. Stará chudoba, která bývá také označována jako demografická či horizontální, není závislá na trhu práce. „*Tato chudoba může být stavem či způsobem trvalé existence, ale také existenciálním zážitkem určité etapy životního cyklu, či jen krátkodobou životní epizodou.*“³⁰ Tato chudoba se může dotýkat mnoha rodin a to zejména během důležitých životních rozhodnutí jako je pořízování bytu, založení rodiny, apod.

Nová, jinak též vertikální, chudoba je spojena s pozicí jedinců i celých sociálních kategorií na trhu práce, tzn. nezaměstnaní, neúplné rodiny, osoby s nízkými výdělky.³¹ O nové chudobě se v poslední době více hovoří díky vzniku dnešního trhu práce, který před industrializací neexistoval stejně tak jako nová chudoba. Na současném trhu práce, jak je známo, bývají některé sociální kategorie výrazně znevýhodněny oproti ostatním. Z toho důvodu znamená přesun k nové chudobě zároveň přesun do tzv. univerzální chudoby. Ta může postihnout kohokoliv kdykoli během života jako důsledek okolností životního cyklu.

Z trhu práce jsou nejvíce vylučováni a omezováni nemocní, tělesně a duševně handicapovaní, nekvalifikovaní pracovníci, dlouhodobě nezaměstnaní a staří lidé. Růst nezaměstnanosti, která je hlavním viníkem nové chudoby, a nejistota zaměstnání způsobují, že chudoba a riziko chudoby se dnes dotýkají početnější populace, dokonce i středních vrstev. Svou roli tu hraje nejen nárůst počtu nezaměstnaných, ale i prodlužování délky nezaměstnanosti, nebo krátkodobá, ale opakovaná nezaměstnanost.

Velmi rychle se začíná zvyšovat počet zadlužených osob a domácností stejně jako počet osob závislých na různých formách sociální podpory a pomoci. Fenomén zadlužování je vysvětlován nejenom poklesem příjmů, ale také neschopností lidí vycházet s omezenými příjmy, nemluvě o neomezených možnostech různých forem půjček.

Nelze však říci, že chudobou trpí pouze jedinci nezaměstnaní. Zaměstnání ne vždy chrání před chudobou. Chudými se stávají také jedinci a rodiny se špatně placenými osobami. Nízké mzdy totiž nezaručují ani ekonomickou jistotu, ani

³⁰ Mareš, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. 1.vyd. Praha: SLON, 1999. str. 45

³¹ Mareš, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. 1.vyd. Praha: SLON, 1999. str. 37

uspokojení standardních potřeb. *“Současně s růstem rozsahu nové chudoby dochází k jejímu spojování s chudobou starou.”*³²

2.5.2 Feminizace chudoby

Feminizace žen by se dala charakterizovat jako zvýšené riziko žen ocitnout se mezi chudými.³³ Tento trend se objevil koncem sedmdesátých let minulého století a doposud se nezastavil. V rámci této skupiny mají největší zastoupení svobodné ženy a svobodné matky, které tak tvoří většinu celkové populace s nižšími příjmy. Obecně je míra zaměstnanosti nižší u žen, než tomu je u mužů. Tato, řekněme diskriminace žen na trhu práce, bývá i v současné době ideologizována, a tím částečně ospravedlňována jejich rolí v rodině. Tradičně je muž považován za živitele rodiny, zatímco od ženy se očekává péče o domácnost, o děti, ale i o vydělávajícího muže. *„Feminizace chudoby nejvíce postihuje neúplné rodiny.”*³⁴

Tomuto stavu částečně napomáhá i fakt, že ženy jsou směřovány do málo placené práce, vysoké procento jich je zaměstnaných na částečný úvazek. Zlepšením jejich pozice na pracovním trhu může být tento trend prolomen. Podmínkami pro zlepšení postavení těchto žen na trhu práce je boj proti pracovní diskriminaci všeho druhu a rovné příležitosti pro sladění pracovních aktivit a mateřských povinností. I když by se mohlo zdát, že se tento problém v posledních dvou desítkách let poměrně stabilizoval, měla by mu být i nadále věnována pozornost.

2.5.3 Děti a chudoba

Ojedinělou a specifickou skupinu chudých tvoří děti. Podle zpráv vycházejících z UNICEF je život téměř jedné miliardy dětí ovlivněn vážnými dopady chudoby. Měřítkem pro tento výzkum samozřejmě nebyl pouze peněžní příjem, ale také nedostatek základních potřeb jako je přístřešek, jídlo a pití, hygiena, vzdělání. Je logické, že *„čím vyšší počet dětí je v rodině, tím vyšší je riziko jejich chudoby”*³⁵, protože děti do rodiny nepřinášejí žádné finanční prostředky. Chudoba dětí je spojována

³² Mareš, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. 1.vyd. Praha: SLON, 1999. str. 48

³³ Mareš, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. 1.vyd. Praha: SLON, 1999. str. 51

³⁴ Mareš, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. 1.vyd. Praha: SLON, 1999. str. 52

³⁵ Mareš, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. 1.vyd. Praha: SLON, 1999. str. 53

se statusem jejich rodiny, proto se samozřejmě netýká vyšších vrstev. Chudoba se zároveň týká také mladých, kteří se nezaměstnanými stávají po ukončení studií, kdy nenajdou práci, netýká se jich nárok na sociální podporu, a tak zůstávají závislí na rodičích a podpoře z jejich strany.

2.5.4 Chudoba v etnických minoritách

Sociální vylučování této kategorie lidí představuje velmi komplexní proces a začarovaný kruh, u kterého je problematické rozlišit příčiny a důsledky. Jde o ohromný balík sociálních problémů, vzájemně provázaných tak, že opatření, pokud jsou namířena pouze na jednu oblast a nejsou systematická, nemohou přinést hmatatelný efekt.

Rasa a etnická příslušnost vytváří významný rys ve struktuře chudoby a nerovnosti. Mezi etnicky minoritními skupinami je chudoba četnější a její projevy jsou mnohem širší.³⁶ Velmi často je doprovázena rasovou nesnášenlivostí a diskriminací. Etnické minority jsou díky svým odlišnostem, ať už jsou kulturní či jazykové, vyloučeny z účasti na životě majoritní společnosti.

Etnická chudoba se v české společnosti projevuje zejména v romské komunitě. Nezaměstnanost je v jejich společenství mnohem vyšší než u majoritní populace. Obecně mají Romové nízkou kvalifikaci a špatnou pověst, což je diskvalifikuje na trhu práce. „*Chudoba Romů – chudoba založená na rasovém, respektive etnickém základě – se může stát v České republice v krátké době zdrojem jejich konfliktu s majoritní populací.*“³⁷

2.5.5 Měření chudoby

Vědecká definice chudoby, ve které by se dosáhlo obecné shody neexistuje, stejně jako neexistuje přijatelný způsob jejího měření. „*Vždy měříme jen její určitý koncept.*“³⁸ Dnes nejpoužívanější klasifikací chudoby jsou hranice denních příjmů na osobu. Podle jejich odhadů žila v roce 2001 více než miliarda lidí ve stavu extrémní

³⁶ Mareš, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. 1.vyd. Praha: SLON, 1999. str. 55

³⁷ Mareš, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. 1.vyd. Praha: SLON, 1999. str. 55

³⁸ Mareš, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. 1.vyd. Praha: SLON, 1999. str. 120

chudoby (což znamená za méně než 1USD/den) a zhruba necelé 3 miliardy lidí ve stavu mírné chudoby.³⁹

Snaha měřit a určovat chudobu má význam především pro rozdělování různé sociální pomoci. Její měření je však velmi obtížné, stejně tak jako je obtížné vymezit určitá objektivní kritéria, v každé zemi a společnosti, která by stanovila určitý standard, který by si mohl dovolit každý.

Nejběžnější metodou měření chudoby je reaktivní metoda. Ta stanoví úroveň příjmu ve vztahu k průměrnému příjmu v dané zemi. Lidé, kteří se svými příjmy klesnou pod tuto hranici, mají nárok na sociální pomoc. V Evropě se tato hranice pohybuje mezi 50-70% průměrných příjmů.

³⁹URL: <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2007-2008/> [cit. 2.4.2011]

3 Sociální nerovnost ve světovém měřítku: aktuální stav

Dnes již existuje narůstající shoda v tom, že velké sociální nerovnosti se stávají globální i lokální překážkou sociálně ekonomického i lidského rozvoje. Nerovnosti a chudoba, které znepokojují celý svět, jsou předmětem analýz a zpráv Světové banky pro rozvoj i OSN.

*„Sociální nerovnost je jevem o mnoha dimenzích, které se projevují jako nerovnosti ekonomické, nerovnosti v kvalitě života a šancích na důstojný život a také globálně narůstají nerovnosti v distribuci přírodních zdrojů ve světě.“*⁴⁰ V současnosti je globální sociálně ekologická situace zhoršována rostoucí zadlužeností rozvojových zemí, které musejí své dluhy splácet surovinami.

Rychlý růst nezaměstnanosti, zdůvodňovaný rostoucími globálními obtížemi a zostřením konkurence, byl rovněž argumentem pro oslabení pozic zaměstnanců a odborů. Celoplošně propagované změny organizace výroby a práce vytvořily nadnárodní sítě vztahů, kde zaměstnavatelé diktují permanentní restrukturalizace podniků, čímž zaměstnanci ztrácí veškeré jistoty v zaměstnání. Fungování sociálního státu, které platilo přibližně do počátku 70. let 20. století, bylo založeno na předpokladu téměř plné zaměstnanosti. Poté začala ve vyspělých zemích narůstat nezaměstnanost.

V současnosti dochází k flexibilizaci práce, a to se sebou přináší dva hlavní problémy: jsou upřednostňovány dílčí a krátkodobé kontrakty a smlouvy na omezenou pracovní dobu a sílí tendence přecházet od klasického zaměstnaneckého poměru k volnějším vztahům se samotnými dodavateli a subdodavateli. Obojí má stejný důsledek a tím je přesun stále větší části tržní nejistoty z firem na zaměstnance a posléze subdodavatele. *„Flexibilizace práce snižuje opticky míru nezaměstnanosti, plnohodnotné standardní pracovní smlouvy jsou nahrazovány kontrakty na omezenou pracovní dobu.“*⁴¹ Stoupá tak ovšem podíl nízko placené práce a narůstá riziko, že výdělků se budou pohybovat na hranici bídy či těsně nad ní. Tento vznikající jev lze označit jako pracující chudobu.

Díky internacionalizaci ekonomického života výrazně narostla role a moc nadnárodních podniků. Kombinace zmezinárodnění obchodu, financování i produkce

⁴⁰URL: <http://vyzkum.hf.tul.cz/wd/download/2007/LidskySocialniKapital.pdf> [cit. 31.3.2011]

⁴¹URL: <http://accendo.cz/wp-content/uploads/Gojova.pdf> [cit. 30. 3. 2011] str. 5

vytvořily konstelaci, ve které byla omezena schopnost většiny států rozhodovat o vlastním osudu. Tím se utvořil rámec sociálních nerovností mezi zeměmi i uvnitř zemí. Podle některých kritiků světová organizace obchodu proklamuje volný trh, čímž podporuje nerovný obchod, ve kterém bohaté země udržují své kolektivní výhody a slabší rozvojové země pak nesou větší rizika. Svobodný trh se v praxi globálních nerovností jeví jako nerovný obchod.

Obyvatelé z venkova byli nedobrovolně donuceni k migraci do přelidněných periferií velkoměst, kde narůstá nezaměstnanost i chudoba a rozšiřují se zde nové formy nucených či dokonce otrockých prací. Nucená práce se dotýká mnoha žen, dětí i mužů, etnických menšin, emigrantů i imigrantů, uprchlíků a obětí vojenských a násilných konfliktů. Tato situace postihuje, dle odhadů, ve všech světových regionech, včetně vyspělých společností, přibližně 13 milionů lidí. Vždy je však těžké rozlišit nucenou otrockou práci a extrémně bídou pracovní situaci.

„Ve zprávě o stavu světových měst z posledních dvou let bylo potvrzeno, že lidé z velkých rozvojových zemí migrují do měst, což znamená, že do roku 2030 bude ve městech žít na pět miliard obyvatel, což bude přibližně 61 % světové populace.“⁴² To přinese nejen chudobu a sociální nerovnosti, ale i další sociální problémy. Mezinárodní nerovnosti se rovněž promítají do situace migrace kvalifikovaných a odborně vzdělaných lidí z rozvojových zemí. Růst industrializace a hrubého domácího produktu v zemích jako je Čína a Indie kontrastují s deprivací lidských práv a zaostáváním lidského rozvoje.

Ve světovém měřítku je nedostatek pozornosti věnované otázkám nerovné distribuce moci, bohatství a extrémní nerovnosti považován za kritický problém. Podle OSN je hlavní úloha ve státu, schopném vybírat daně. Také by se měla zásadně zlepšit mezinárodní spolupráce při překonávání mezinárodních i vnitřních sociálních nerovností a při rozvojové pomoci. Významnou rolí má být i dlouhodobé investování do zemědělství a vzdělání a kontrola efektu rozvojové pomoci vládním rozpočtem. Globální vnitřní i vnější nerovnosti stále narůstají. Některé analýzy přitom konstatují relativní oslabování autonomie a moci jednotlivých států při rozhodování o ekonomických a sociálních podmínkách. Dlouhodobé průzkumy OECD z roku 2009

⁴²URL: http://www.rozvojovka.cz/urbanizace-chudoby-v-rozvojovych-zemich_200_56.htm
[cit. 31.3.2011]

ukazují, že ekonomické krize mohou podpořit dlouho odkládané reformy, jelikož špatné ekonomické podmínky ukazují, že dosavadní politiky nejsou nadále udržitelné.⁴³

Tyto závěry motivují vůli k nápravě a ke hledání sil schopných tyto problémy řešit, protože samy nadnárodní organizace, které jsou největšími aktéry globalizace, považují stále narůstající nerovnosti za velký problém.

3.1 Specifikace v České republice

Jak již bylo v této práci několikrát řečeno, sociální nerovnost může být považována nikoliv jen jako důsledek, ale i jako součást života. Potom může být pojetí sociální nerovnosti chápáno coby důsledek určitého uspořádání společnosti. Po stávajícím klasickém západoevropském modelu za první republiky, kdy existovaly značné rozdíly v příjmu a životní úrovni různých kategorií obyvatel, po druhé světové válce nové vedení slibovalo do budoucnosti beztřídní společnost s rovnoprávností obou pohlaví a potlačením významu rodiny. I když to znělo přitažlivě, paradoxně se naopak tento tlak ukázal jako rodinu stmelující prvek. „*Střední, tzv. sendvičová generace (tj. obložená generací mladší a starší), nesla u nás břímě, které ve vyspělých západních státech přebírá do značné míry stát.*“⁴⁴ I beztřídní společnost se nekonala, rozdíly v příjmech zůstávaly. Fakta, proč byly společnosti přijímány se můžeme pokusit zdůvodnit tím, že se za prvé jednalo o rozdíly pouze pozvolné, navíc odpovídající postavení každého jednotlivce. Mezi vedoucími pracovníky, kteří pobírali ještě v osmdesátých letech 20. století možná trojnásobek průměrného zaměstnaneckého platu, a nejnižší odměňovanými pracovníky, byla dlouhá řada jemně odstupňovaných příjmových rozdílů.

Za druhé měli zaměstnanci stojící jak na vrcholu, tak na nejnižší hranici příjmové a mocenské stupnici v zásadě stejná sociální práva. „*Žádný z nich nepracoval pouze pro firmu a pro svoji bezprostřední spotřebu, ale též pro dlouhodobé zajištění sebe a své rodiny.*“⁴⁵ Část jeho výdělku byla formou pojistného a daní nasměrována na jeho vlastní sociální zabezpečení a tím i na zabezpečení celé jeho domácnosti. Hlavně

⁴³ Jiráňková, Martina; Hnát, Pavel. Vliv současné ekonomické krize na institucionální uspořádání světové ekonomiky. *ACTA OECONOMICA PRAGENSIA: vědecký časopis Vysoké školy ekonomické v Praze*, 2010, roč. 18, č. 5.

⁴⁴ Matoušek, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3.vyd. Praha: SLON, 2003. str. 40

⁴⁵ URL: <http://www.denikreferendum.cz/clanek/3380-nerovnost-a-nesoumeritelnost> [cit. 3.3.2011]

však po válce a ve třiceti poválečných letech docházelo k téměř všeobecné vzestupné sociální mobilitě. I když vládnoucí skupina se v průběhu let stala i sociální třídou, mohla každá z nemnoha sociálních skupin doufat, že do budoucna se její ekonomická situace bude stále zlepšovat.

Dá se říci, že až s příchodem konce dvacátého století po změně politického klimatu dochází v naší společnosti ke stavu, kdy jsou indikace nerovnosti snadnější. I když většina obyvatelstva v prvních volbách dala svůj hlas stranám, „*které si daly za cíl radikální ekonomickou reformu založenou na tržní liberalizaci a na vysokém stupni privatizace národního hospodářství, málokdo si uvědomoval, že půjde o zásadní změnu ve společenských vztazích a sociální struktuře.*“⁴⁶ Po takzvané malé privatizaci a následně po kuponové privatizaci se vytvořily skupiny obyvatel disponující dříve nebyvalým peněžním kapitálem, což v některých případech vzbuzovalo pochybnosti o legálnosti jeho nabytí. Už proto, že tyto kroky byly spojeny s liberalizací cen, což vedlo k reálnému ohrožení chudobou, a k stále se zvětšujícímu rozdílu mezi rodinami s nejvyšším a nejnižším příjmem, vznikly první sociální konflikty. A nešlo vždy jen o dělníky, byli to učitelé, lékaři a strojvedoucí, kterým šlo o platy. Vznikla nová střední třída, která tyto problémy nemá. Jsou to většinou zaměstnanci v rozpočtové sféře, pracovníci bank, zaměstnanci státní správy apod., což s sebou přináší otázku sociální spravedlnosti vznikajících nerovností ve společnosti.

Další otázkou je pomoc společnosti potřebným, otázka sociální solidarity. Dříve proklamované pravdy politických celebrit, že všichni máme stejnou šanci na startovní čáře v nové, demokratické společnosti vzaly brzy za své. „*Nejde o to, že existují případy závratného bohatství a na druhé straně neméně ohromující případy beznadějně bídy. To existovalo bohužel vždycky. Problém je v tom, že dříve spojitá pyramida majetku, moci a prestiže se rozpadá a na jejích obou koncích se vydělují zvláštní sociální světy. Fungují svou vlastní logikou a vzdalují se jeden druhému a všechny společně hodnotám otevřené společnosti.*“⁴⁷

Pro tuto práci je nejdůležitějším aspektem příjmová úroveň domácností či rodin, což v praktickém životě vypovídá o jejich statusu a rizicích nerovnosti, či chudoby. „*Česká republika má ve srovnání se zeměmi EU nízkou úroveň mezd, což zejména u dlouhodobě nezaměstnaných osob přibližuje očekávané mzdy ze zaměstnání hladině*

⁴⁶ Machonin, Pavel; Tuček, Milan; kol. *Česká společnost v transformaci*. 1.vyd. Praha: SLON, 1996. str.15

⁴⁷URL: <http://www.denikreferendum.cz/clanek/3380-nerovnost-a-nesoumeritelnost> [cit. 3.3.2011]

životního minima.⁴⁸ V období po roce 1989 se převážná většina rodin vyrovnávala se skutečností, že sice došlo ke zlepšení finanční situace, což však nevedlo ke zlepšení životní úrovně, hlavně v rodinách s nižším statusem. Z opakovaných šetření STEMu v roce 1995 vyplývá, „že 30-35 % dotázané populace má pocit, že jejich rodina je spíše či určitě chudá a 90% z těchto domácností bylo na tom podle vlastního vyjádření lépe.“⁴⁹ Tyto údaje vypovídají o tom, že pocitově považují rodiny svou situaci za horší, což sociologové vysvětlují relativní deprivací ve vztahu k bohatším sousedům. Je to zajímavé už proto, že v rámci EU patří Česká republika k zemím s poměrně nízkou úrovní příjmové chudoby populace⁵⁰. Lze předpokládat, že svou roli zde hraje reálná úroveň mezd a také úroveň sociálního zabezpečení. Nepřispívá tomu ani neustále se zvyšující ceny energií, poplatků za lékaře a služby, zdražování nájemného a další vládou vymyšlené platby jako např. povodňová daň. To vše přispívá k narůstání příjmové nerovnosti a je snad zbytečné dodávat, že příkře narůstající majetková a příjmová nerovnost není problémem zdaleka jen sama o sobě. Přináší s sebou i morální a etické problémy, se kterými se jak jednotlivci, tak rodiny musí stále častěji potýkat. Myslím si, že i tyto aspekty souvisí se sociální nerovností rodin a vidím v tom u nás do budoucna velký, sociology opomíjený problém. „*Propastné rozdíly v majetku odkazují na neméně propastné rozdíly v možnostech ovlivňovat směřování společnosti a zasahovat do osudů druhých lidí a celých zemí.*“⁵¹

Sociologie se však právě v této kritické době zbavuje kategorií, které by jí umožnily sociální nerovnost a příčiny nárůstu bíd analyzovat. Konstatuje nejen zánik tříd, ale dokonce i rozpad sociálních vrstev. Hovoří o pokračující individualizaci společnosti, či o příchodu blíže nedefinované společnosti postmoderní. „*Větší pozornost než zkoumání sociálních nerovností věnují mnozí dnešní sociologové problémům identity a důvěry. Namísto o nárůstu bíd a chudoby hovoří jejich kolegové o nových sociálních rizicích. Místo toho, aby byl analyzován mechanismus reprodukce majetku a*

⁴⁸ Večerník, Jiří; Matějů, Petr. *Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998*. 1.vyd. Praha: Academia, 1998. str. 38

⁴⁹ Machonin, Pavel; Tuček, Milan; kol.: *Česká společnost v transformaci*. 1.vyd. Praha: SLON, 1996. str. 199

⁵⁰ Hora, Ondřej; Kofroň, Pavel; Sirovátka, Tomáš. *Příjmová chudoba a materiální deprivace v České republice s důrazem na situaci dětí podle výsledků šetření SILC*. 1.vyd. Praha: VÚPSV, 2008.

⁵¹ URL: <http://www.denikreferendum.cz/clanek/3380-nerovnost-a-nesoumeritelnost> [cit. 3.3.2011]

*moci, je pozornost odváděna ke studiu horizontálních sítí, v nichž prý každý podle své vlastní volby reprodukuje svůj sociální, kulturní a symbolický kapitál.*⁵²

⁵²URL: <http://www.denikreferendum.cz/clanek/3380-nerovnost-a-nesoumeritelnost> [cit. 3.3.2011]

4 Rodina a její aspekty

„Rodina je základní a nejvýznamnější společenskou jednotkou, jejíž společenský význam je nezastupitelný a jež je z tohoto důvodu pod ochranou státu a chráněna zákonem.“⁵³ Rodina je zajiště jednou z nejstarších lidských společenských institucí, která je reprezentována skupinou osob přímo spjatých příbuzenským vztahem. Dospělí jedinci v této skupině odpovídají za výchovu dětí. Rodina je „obecně původní a nejdůležitější společenská skupina a instituce, která je základním článkem sociální struktury i základní ekonomickou jednotkou a jejímiž hlavními funkcemi je reprodukce trvání lidského biologického druhu a výchova, resp. socializace potomstva, ale i přenos kulturních vzorů a zachování kontinuity kulturního vývoje.“⁵⁴

Právní řád České republiky neobsahuje přímo vyjádřenou definici rodiny, za rodinu pokládá především rodinu založenou manželstvím. *„V užším pojetí je možné za přirozenou nukleární rodinu, která je jednoznačně převažujícím typem soužití v České republice, považovat institucionálně strukturované sociální společenství, které je založené na rodičovském a manželském vztahu jako jeho dvou základních vztahových linií, a vychází z úpravy rodinného práva. Manželské soužití ostatně svou hlavní funkcí, kterou je podle českého právního řádu právě založení rodiny a výchova dětí, tuto základní podobu rodiny předpokládá.“⁵⁵*

Další definice, které jsou specificky zaměřené, popisují rodinu prostřednictvím jejích funkcí: jako reprodukční, socializační, sociálně-ekonomickou, emocionální, kulturně-výchovnou. Dále je možné rodinu charakterizovat na základě jejích typů, kterých je nepřeberné množství - např. nukleární rodina, úplná rodina x neúplná rodina, polygynická rodina x polyandrická rodina, matriarchální rodina x patriarchální rodina, rodina homosexuální, atd.⁵⁶

Pro západní svět je typická monogamická párová rodina (jeden muž či žena mají pouze jednoho partnera). I v současnosti však existují kultury (například islám), které povolují polygamii (vztah s více než jedním partnerem či partnerkou). *„Existují dva typy polygamie: polygynie čili mnohoženství a daleko vzácnější polyandrie čili*

⁵³ Veselá, Renata a kol. *Rodina a rodinné právo: historie, současnost a perspektivy*. 2.vyd. Praha: EUROLEX, 2005. str. 13

⁵⁴ Maříková, Hana; Petroušek, Miloslav; Vodáková, Alena. *Velký sociologický slovník 2, P/Ž*. 1.vyd. Praha: Karolinum, 1996. str. 940

⁵⁵ Ministerstvo práce a sociálních věcí. *Národní zpráva o rodině*. Praha, 2004. str. 11

⁵⁶ Jandourek, Jan. *Sociologický slovník*. 2.vyd. Praha: Portál, 2007. str. 347

mnohomužství.⁵⁷ Nejideálnějším prototypem evropské, potažmo české rodiny, byla vždy manželská rodina, která vychází z křesťanské tradice. Její platformou je nezrušitelnost takového svazku a slib daný i Bohu, předurčuje, že daný muž a žena patří k sobě na celý život. „*Předpokládá čistou a neochvějnou lásku mezi oběma partnery, k čemuž jim na jejich pouti životem bude napomáhat Bůh*“.⁵⁸ Toto je samozřejmě již dávno překonaný stav, rodina jako instituce v průběhu individualizace doznala mnoha zásadních změn. Model rodiny, která je složena z obou biologických rodičů a jejich dětí, v níž muž je v první řadě živitelem a žena pečuje o domácnost a o děti, je ve skutečnosti model charakteristický pro 19. století.

K zásadním změnám v organizaci rodinného života došlo v první polovině 20. století. Rodina nabývá formu nukleární rodiny, v níž je manželství založené na vzájemné lásce. Ve světovém měřítku se proto projevuje tendence k osamostatnění rodin nukleárního typu, které se vyčleňují z rozšířených rodin. Individualizace společnosti je proces, který probíhá již několik desítek, možná i stovek let. Svůj podíl na něm má i oslabení vlivu církve na rodinu jako takovou. K tomu patří narůstání odlišnosti mezi jedinci, emancipace a „osvobození“ ženy, prosazování individuálních zájmů na úkor zajmu kolektivních. Roste prostor pro svobodná rozhodnutí a volby.

K nejvýznamnějším trendům, k nimž po celém světě dochází, patří pokles významu rozšířených rodin a jiných příbuzenských skupin, všeobecná tendence ke svobodné volbě manželského partnera, právo žen na rozhodování v rodinných záležitostech, značný úbytek příbuzenských sňatků, větší míra sexuální svobody.⁵⁹ Současní lidé usilují o autonomii a nezávislost, ale přitom si dále přejí žít společně s ostatními, jelikož je potřebují k tomu, aby mohli být sami sebou. Dobrovolné milostné a citové vztahy nabývají zásadní důležitosti a stávají se hlavním vzorem sociální vazby v současné společnosti.

4.1 Historický vývoj rodiny

Jak již bylo zmíněno, rodina představuje určité sociální zařazení, jehož prioritou je vytvářet soukromý prostor pro reprodukci společnosti, chráněný proti všem vnějším vlivům veřejného života. Chrání své členy, nemění svůj tvar, vnitřní uspořádání ani

⁵⁷ Giddens, Anthony. *Sociologie*. 1.vyd. Praha: Argo, 1999. str. 157

⁵⁸ Možný, Ivo. *Rodina a společnost*. 1.vyd. Praha: SLON, 2006. str. 63

⁵⁹ Goody, Jack. *Proměny rodiny v evropské historii*. 1.vyd. Praha: NLN, 2006.

vzhled a vyrovnává dopady změn ve svém okolí na rodinu. Svou stabilitou umožňuje a podporuje dynamiku vývoje společnosti, čímž brání společenský systém před chaosem a zhroucením.

Počátky lidské párové rodiny bychom mohli situovat do doby milion let před naším letopočtem, tedy do pravěku. Provázela ji pravděpodobně silná sexuální vazba heterosexuálních párů, žijících v klanech či kmenech, doprovázená spoluprací na výchově. „*Klan sdílí stejný náboženský kult, obývá společné teritorium, má vnitřní i vnější ekonomické vazby, uplatňuje pravidla dovolující a zakazující jisté sňatky. Klany jsou v některých společnostech řízeny radou starších, která může sloužit i jako soud.*“⁶⁰

Příbuzenské systémy v kmenových společnostech asi 8000 let před naším letopočtem a rozšířené příbuzenské sítě předznamenaly příchod neolitu, který ovlivnil vývoj rodiny. Některé příbuzenské systémy byly matrimoniální a matrilokální, ale většina byla zřejmě patrimoniální. „*Vedoucí postavení ve společnosti a v rodinách získávají postupně muži a v civilizovaných společnostech si je udrží až do našeho století.*“⁶¹ Později, když se začaly kmenové společnosti rozpadat, byly úplně nahrazeny patrimoniálními domácnostmi, jimž vládli pouze muži. Se vznikem trvale obydlených sídel se začíná rozvíjet také obchod, řemesla a vojenství. Společnost je rozeskupena podle majetku.

V antice, z které existuje větší množství informací, byla společnost organizována podle rodů. Rod byl tvořen souborem rodin, které odvozovaly svůj původ od společného mužského předka. Svobodnými občany tu byli jen muži, prostorem svobody a rovnosti byl pouze prostor veřejný, kde se mohly volně pohybovat také ženy. Rodina byla striktně patriarchální. Žena byla v rodině podřízená muži, její hlavní povinností bylo starat se o domácnost. Na rodinu začal být kladen velký důraz. „*Rodinu ve svých raných dějinách Římané cenili natolik, že když sestavovali kolem roku 450 před naším letopočtem svůj první právní kodex, tzv. Dvanáct desek, prohlásili v něm, že rodina je základní jednotkou společnosti.*“⁶² Ve shrnutí tohoto období můžeme říci, že „*římská praxe umožňovala větší pružnost ve vytváření příbuzenských vztahů, než pozdější evropské společnosti.*“⁶³

⁶⁰ Matoušek, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3.vyd. Praha: SLON, 2003. str. 23

⁶¹ Matoušek, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3.vyd. Praha: SLON, 2003. str. 25

⁶² Matoušek, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3.vyd. Praha: SLON, 2003. str. 27

⁶³ Goody, Jack. *Proměny rodiny v evropské historii*. 1.vyd. Praha: NLN, 2006. str. 37

Přicházející křesťanství rodinu v mnoha ohledech výrazně změnilo. To co bylo ve starém Římě zcela běžné, křesťanství zcela zapovědělo, např. rozvod, užší zákaz incestu. Významně se změnila pravidla pro založení rodiny, resp. manželství. Křesťanství pojímalo manželství jako instituci, která je těmi, kdož byli jednou sezdáni, nezrušitelná. Rodinu jednou založenou považovalo za doživotní. Křesťanství zakázalo sňatky příbuzných, čímž byly oslabeny širší příbuzenské svazky, které bránily vlivu církve na obyvatele a v neposlední řadě mohly bránit i odkazování majetku církvi.⁶⁴

Ve středověku ovlivnilo zásadně rodinný život vlastnictví půdy, neboť s ním byla spjata většina i ekonomika domácnosti. Evropa v té době byla převážně zemědělským kontinentem. V té době v Evropě existovala celá škála modelů rodiny, nejčastějším typem však byla rodina nukleární. „*Ve středověku je běžné soužití širších rodin. Tří nebo čtyřgenerační rodina je ovšem vzácností vzhledem k nízkému průměrnému věku lidí.*“⁶⁵ Vedoucí postavení muže a podřízená role ženy i nadále přetrvává, nicméně s příchodem tzv. domácího soukromí a s tím, že domácnost přestává být zároveň i místem zaměstnání, moc patriarchální hlavy postupně upadá. Dětství bylo ve středověku krátké, zhruba do osmi let. V ten okamžik, se dítě stávalo dospělým, začalo buď pracovat, nebo šlo do učení, většinou mimo domov.

V období raného novověku je patrná větší migrace do měst a další diverzifikace způsobů párování a domácností. Revoluce, které bojovaly za občanskou rovnost, nemohly pominout občanská práva žen. „*Hnutí za ženskou emancipaci formulovalo své cíle nejdříve ve Francii a v Anglii. V roce 1791 vydává v Paříži Olympe de Bourges spis Práva ženy a občanky považovaný za první artikulaci vznikajícího feminismu.*“⁶⁶ Patriarchální rodina se začíná od tohoto momentu rozpadat. Tradiční rodina přispívala ke stabilitě společnosti tím, že výběr manželského partnera nebyl v rukou těch, kdo zakládali rodiny v novém pokolení, nýbrž byl v rukou jejich rodičů. Ti samozřejmě vybírali i s ohledem na to, nakolik je uvažovaný partner vhodný z hlediska zachování společenského postavení rodiny. V roce 1792 byl ve Francii uzákoněn rozvod, ovšem manžel měl právo na své mužské potomky, pokud byli starší sedmi let. Žena byla rozvodem znevýhodněna ekonomicky, a to až do roku 1870. Kdy se ženy domohly práva na svůj vlastní majetek.

⁶⁴ Goody, Jack. *Proměny rodiny v evropské historii*. 1.vyd. Praha: NLN, 2006. str. 40

⁶⁵ Matoušek, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3.vyd. Praha: SLON, 2003. str. 31

⁶⁶ Matoušek, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3.vyd. Praha: SLON, 2003. str. 33

Koncem 19. století se průměrná velikost rodiny zmenšila. Model rodiny s mnoha dětmi ustupuje do pozadí, roste počet menších domácností, ve kterých žijí pouze rodiče s jedním nebo dvěma dětmi. S rostoucím počtem domácností roste také bytová potřeba. Díky stálému zdokonalování metod antikoncepce dochází na začátku 20. století k poklesu porodnosti, která přetrvává díky 1. světové válce až do 20. let. Vzdělávání přineslo ženám nové možnosti v oblasti zaměstnání. Muž přestal být jediným živitelem rodiny, ženy pracují nejen v průmyslovém odvětví, ale stále častěji jsou spojovány s kancelářskými pracemi. Postupně se začíná klást důraz na střední a vyšší vzdělání žen. „Tyto jevy spolu s tím, že manželství bylo stále méně bezpečné a trvalé, způsobily, že se „zaměstnaná žena“ stala ve společnosti normou.“⁶⁷

Od počátku sedmdesátých let prudce vzrůstá počet nemanželských dětí. Stoupá počet rozvedených a opakovaných manželství, dvojic žijících v nesezdaném svazku a počet svobodných matek. „*Láska nekončila vždy manželstvím; v posledních dvou staletích se objevil velký počet neformálních svazků, které nyní označujeme jako nesezdané soužití a jejich existenci považujeme za příznak měnící se doby.*“⁶⁸ Domácnosti konstituované manželským párem s dětmi tvoří dnes v Evropě asi jen čtvrtinu ze všech domácností. Rodina je univerzální lidská instituce, která je však zároveň i základním kamenem sociální nerovnosti, přenáší nerovnost z generace na generaci.

4.2 Rodina jako základní stavební kámen nerovnosti

Sociální nerovnost obecně považujeme od určité míry za nebezpečnou a ohrožující existenci společenského systému, ve kterém přetrvává. Každý společenský systém, chceme-li společnost, je založena na svém hlavním stavebním kameni, na rodině. Proto tato otázka patří k základním otázkám sociologické teorie o rodině.

Odpověď na tuto otázku, i když je to priorita pro sociology, hledají také psychologové, ekonomové i politologové. Stejně jako ve společnosti, také v sociologii, je při pohledu na tento problém shoda v tom, že sociální nerovnost způsobuje nerovné rozložení zdrojů. To, co se projevuje zejména jako ekonomická moc, přináší pak s sebou i další prvky nerovnosti - vlastnictví, lepší přístup k ekonomickým zdrojům a tím i větší možnosti pro rodinu. Média nás denně masírují ujišťováním, že „to nejlepší,

⁶⁷ Goody, Jack. *Proměny rodiny v evropské historii*. 1.vyd. Praha: NLN, 2006. str. 179

⁶⁸ Goody, Jack. *Proměny rodiny v evropské historii*. 1.vyd. Praha: NLN, 2006. str. 176

co lze od života očekávat, je úspěch - a základním projevem úspěchu je postup po stupních sociální stratifikace.“⁶⁹

Ivo Možný v Sociologii rodiny píše, „že každý laik, třeba i vzdělání sotva základního, má své vysvětlení, proč se nachází na té příčce sociálního žebříku, kde se nachází: jaké mechanismy ho tam přivedly a jak ho tam drží.“⁷⁰ Tento svůj status vnímá přirozeně každý z nás intuitivně již od dětských let a většina má také svou teorii, jak své postavení ve společnosti vylepšit. Každý z nás je měřitelnou sociální jednotkou, jehož materiální vazby na rodinu jsou ale tak velké, že pro zkoumání sociální diferenciace je nejlépe měřitelnou jednotkou rodina.

Pomineme-li všechny starší teorie, byť i z části pravdivé, v našem současném světě se stejně sociologie rodiny podobnými teoretickými spory příliš nezatěžuje. Ve svých výzkumech je sociologie rodiny orientována obecně a specifikace rozlišuje podle třídního či stratifikačního modelu. Navíc zbývá odpovědět na otázku co je mírou a jednotkou nerovnosti. Takže v sociologii rodiny se většinou měří vliv nerovného přístupu k ekonomickým zdrojům. K tomu se především využívají sociální statistiky a ostatní statistické výzkumy (ať už se jimi zabývá český statistický úřad, nebo český sociologický ústav). Jak zmiňuje Možný⁷¹, velmi dobře měřitelnými veličinami jsou vzdělání a prestiž povolání, které doplňují ukazatele, označované jako SES (socioekonomický status, čili společenské a hospodářské postavení) či SEI (socioekonomický index - dělící populaci do většinou pěti tříd.) A i když už si myslíme, že víme co a jak měřit, zbývá ještě hlavní otázka - má to být rodina, jak jsem zmínila výše, anebo jednotlivec, koho budeme měřit. Jak je vidět z dostupných pramenů není odpověď ani zdaleka tak prostá. Dostáváme se opět do problému stratifikační teorie, respektive ke dvěma základním pojetím nebo spíš proudům výzkumu sociální stratifikace. Myslíme tím pojetí „hierarchické“ nebo „třídní“. První pojetí vychází z faktu, že ve společnosti je normálním stavem sociální diferenciace, kde sociální kategorie jsou velmi snadně zařaditelné, neboť jsou důsledkem „nějakého“ rozhodnutí, co se skladby a počtu týče. Bohužel se toto dá určit pouze u ekonomicky činného obyvatelstva. Druhé pojetí vychází z třídního pojetí světa, kdy třídy jsou považovány za konfliktní pro své sdílení určitých ideologií. Podle některých autorů jsou relevantní oba proudy, jelikož jsou použitelné pro výzkum a analýzu odlišných typů problémů. Jak

⁶⁹Možný, Ivo. *Sociologie rodiny*. 2.vyd. Praha: SLON, 2002. str. 79

⁷⁰Možný, Ivo. *Sociologie rodiny*. 2.vyd. Praha: SLON, 2002. str. 79

⁷¹Možný, Ivo. *Sociologie rodiny*. 2.vyd. Praha: SLON, 2002.

upozorňuje Giddens⁷² pro neoliberální myslitele je nerovnost lhotejná nebo dokonce žádoucí a v jejich výrocích lze běžně nalézt náznaky xenofobie. Pomineme-li i toto a svou pozornost zaměříme na klasickou rodinu s ohledem na vývoj situace je především zřejmé, že původně diskutované schéma: „status muže je totožný se statusem rodiny“ se podstatně změnil. I když původní výzkumy u nás vycházely z tohoto předpokladu, zaměstnávání žen, zvyšující se počty žen ve vedoucích i řídicích funkcích, zvyšující se počet rozvodů i vyšší míra ženského sebevědomí tuto zjednodušenou koncepci zvrátil. V návaznosti na tento problém, shrnul N. Stockman, v 90. letech minulého století, letitou diskuzi anglicky píšících sociologů o tom, zda manželé můžou náležet do různých společenských tříd, do přehledové sítě, která tuto otázku diferencuje do 6 základních pohledů na situaci. Od názoru, že nemohou, neboť jednotkou třídní analýzy je rodina, (1) přesto mohou a velice často také náležejí (2) k názoru, že je nedůležité umístění ve třídní struktuře, když jednotkou stratifikace zůstává rodina, (3) až po požadavek abstrakce od pohlaví při stratifikačním uspořádání profesních seznamů, (4) k zvýraznění úlohy žen a upozornění na asymetrický mezigenerační přenos (5). Poslední skupina zastává názor, že současné nazírání problému ztrácí smysl a je třeba nových stratifikačních teorií (6).

Jak už bylo řečeno, první český reprezentativní výzkum sociální stratifikace, z 60. let minulého století, úspěšně vyšel z překladu, že aby měl muž šanci uspět, je nutné omezení počtu rolí určujících rodinný status v rodině pouze na jednu - což bylo vysvětlováno odstraněním soutěživosti v páru a zvyšováním rodinné solidarity. Zvyšující se podíl rodin se ženou ekonomicky silnější na místě „přednosta domácnosti“ i razantní vstup žen do veřejného života však učinil identifikaci statutu muže se statusem rodiny neudržitelnou, zastaralou a nevypovídající. Dluh sociologů české společnosti, která je stále ještě dost sociologicky neprůhledná, je vlastní, aktualizovaný registr a nový pohled - to vše ještě stále volá po naplnění. Česká sociologická literatura, s jednou rychle zastarávající výjimkou výzkumu, jehož vzorkem byly v 70. letech rodiny vysokoškolsky vzdělaných manželů⁷³, nevyprodukovala v posledním půl století podobné studie. Studium speciálních rodinných subkultur, jak poukazují všichni sociologové, patří k největším dluhům oboru.

⁷² Giddens, Anthony. *Sociologie*. 1.vyd. Praha: Argo, 1999.

⁷³ Možný, Ivo. *Rodina vysokoškolsky vzdělaných manželů*. 1.vyd. Brno: Univerzita J.P., 1983.

„Pro sociologii rodiny u nás je zajímavé a produktivní spíše třídní než stratifikační výkladové schéma sociální nerovnosti.“⁷⁴ Jeho výsledky silně podporují tvrzení, že i při vši své nestálosti, rodina stále zůstává základní jednotkou nerovnosti. Nejvyšší procento partnerů se shodnými vlastnostmi nebo shodným genotypem vykazují nejvyšší a nejnižší sociální třída. Také počet dětí v rodině silně závisí na příslušnosti k sociální třídě, což je závislost historicky podmíněná. Například po první světové válce se uvědomělé užívání antikoncepce nejdříve rozšířilo do třídy nižší střední nemanuální, ale postupem času vlivem všeobecného poklesu porodnosti začalo ubývat dětí i v dělnických rodinách a nakonec i na vesnici. Více dětí v rodině dnes najdeme nejčastěji u nižších sociálních skupin - a na horním konci stratifikačního žebříčku. V první vládě České republiky dokonce pětina ministrů měla 3 a více dětí, a velkou rodinu jako hodnotu si dopřávají i mediální celebrity. Nový, významný pohled na vertikální stratifikaci přinesla před lety kontroverzní kniha „*Intelligence a třídní struktura v životě Američanů*“⁷⁵. Opouští hodnocení třídních struktur ve vztahu k ekonomickým zdrojům a ukazuje nám význam a vliv jiného vzácného zdroje, totiž lidské intelligence. Kniha sice vzbudila rozhořčenou reakci, ale žádná z námitek proti porušení zmíněných tabu není ovšem relevantní pro posouzení poznávací hodnoty knihy. Závěry knihy se žádnému z liberálních kritiků nepodařilo vyvrátit a v dnešní době už sociologie nemůže pomíjet v pokusech o vysvětlení nerovnosti tak významný lidský zdroj, jako je intelligence. Vždycky platilo, že lidé s vyšší inteligencí nevolí nutně kariéru spojenou se vzděláním. A naopak. To, že měl někdo univerzitu, ještě nepředpokládalo, že má vyšší inteligenci. Ani dobré vzdělání nevedlo automaticky k dobře placenému povolání. Teoreticky by to mělo znamenat, že každé dítě, ať se narodí na kterémkoli místě sociální hierarchie, má stejnou šanci dostat se samo až na její vrchol a záleží jen na jeho inteligenci a úsilí rozvíjet ji studiem. Rozhodující je přitom vliv obou rodičů. Rodinné chování samo je stavebním kamenem třídního systému, vytváří ho a pomáhá ho udržovat. „*Jak se ale homogenizují vzdělanostní stupně podle intelligence, ovlivňuje to i sňatkový trh.*“⁷⁶ Podle sociologů se zvyšuje se i vzdělanostní homogamie, a ta potom ovlivňuje jak dědičný základ intelligence, tak i míru rodinných šancí. „*Chytří si berou chytré a mají spolu chytré děti, které chytré*

⁷⁴ Možný, Ivo. *Sociologie rodiny*. 2.vyd. Praha: SLON, 2002. str 96.

⁷⁵ Herrnstein, H.J.; Murray, Ch.A.. *The bell curve: Intelligence and class structure in American life*. 1995. URL: <http://www.google.com/books/> [cit. 19.3.2011]

⁷⁶ Možný, Ivo. *Sociologie rodiny*. 2.vyd. Praha: SLON, 2002. str. 93

vychovávat, aby byly ještě chytřejší.“⁷⁷ Tyto třídy začínají vytvářet dominantu stratifikačního systému. S tímto tvrzením lze jen těžko souhlasit a nenašla jsem jedinou studii, která by toto tvrzení podporovala, nebo se o něj opírala. Je však bezesporu jasné, že rodina tu má funkci nezastupitelnou a rozhodující.

V dnešní době se třídy od sebe stále výrazněji vzdalují a nebude-li na tuto skutečnost naše společnost reagovat, protože je vládní garnituře nepříjemná, hrozí, že se uzavrou jako kasty. V tomto případě by byl ihned na pořadu dne léta odkládaný ožehavý problém, pozitivní diskriminace Romů. Každé páté dítě ze sta, které se v České republice nyní narodí, je Rom a společnost to nemůže donekonečna přehlížet.

Ale řešit problémy začlenění romského etnika z pohledu české mentality a pomocí obecně platných metodik, bez ohledu na historické, kulturní a mentální odlišnosti zavání víceméně arogancí. Ve svém důsledku by takováto řešení mohla být kontraproduktivní, protože obsahují tendenci k segregaci etnik, „multikulturalitě“ a tendenci ke globalizaci.

4.3 Česká rodina a její vývoj

*„Ve všech obdobích dějin si lidé vytvářeli představy o rodině a o směru, jímž se změny v rodinném životě ubírají či by se ubírat měly.“*⁷⁸

Jak již bylo v této práci vícekrát zmíněno, proměňuje se rodina v čase i „prostor“, respektive ve všech fázích naší civilizace. Rodina je tedy kulturně i historicky relativním, proměnným útvarem a tyto změny se samozřejmě nevyhýbají ani české rodině. Musím však připomenout, že v období od konce druhé světové války do roku 1990 to byly změny velmi specifické.

Historicky vývoj rodiny u nás kopíroval vývoj rodiny v rámci Evropy. V nejstarších slovanských dobách podle dochovaných informací to byla, jak bylo tehdy obvyklé, vícegenerační domácnost, která se skládala ze tří generací, dětí, rodičů, prarodičů a pracovní čeledi. Byl to model rodiny patriarchální, v níž muž vždy zastával roli ochránce a živitele, žena se starala o chod celé domácnosti a výchovu dětí. Raný středověk v našich zemích probíhal ve formě agrární, kdy společnost žila na pokraji hladu. S příchodem křesťanství a s jeho velmi přesně stanoveným systémem nových

⁷⁷ Možný, Ivo. *Sociologie rodiny*. 2.vyd. Praha: SLON, 2002. str. 95

⁷⁸ Goody, Jack. *Proměny rodiny v evropské historii*. 1.vyd. Praha: NLN, 2006. str. 167

norem⁷⁹ začala nová éra. Církev měla velký vliv na formování rodiny, což souviselo s posilováním jejího vlivu ve společnosti.

Populace, která se skládala jako za předchozích dob z většinou patriarchálních rodin, se po příchodu křesťanství začala specifikovat na společnosti či vrstvy. Nově vytvořená stavovská společnost měla pro každý stav specifickou formu rodiny. V zásadě byla společnost rozdělena na šlechtu, měšťany, kupce, řemeslníky a venkovany, kteří se dělili na svobodné a poddané. Specifickým stavem byli duchovní. Rodina již byla většinou nukleární, sňatky probíhaly na bázi majetkových a mocenských ambicí širší rodiny. Dědictví připadalo většinou prvorozenému synovi a sňatky poddaných povolovala jejich vrchnost.

To vše se změnilo až v 18. století vydáním patentu o zrušení nevolnictví a manželského patentu (1783).⁸⁰ Dozorovatelem sňatků a tím i formování rodiny byla církev. Rodiny byly ve více případech rozšířené, společně s rodinou žili námezdní pracovníci, tovaryši i učni. Vesnická rodina bývala zpravidla větší než městská a člověk bez příslušnosti k rodině, či pánovi neměl ve společnosti místo.

U nás v těchto dobách, které jsou většinou nazývány dobou útlatku, byla rodina útočištěm. Protože tlak na obyvatele byl enormní, chovala se společnost podle úsloví „dát císaři, co je císařovo“ a v rámci rodiny vyznávat „pravou víru“.⁸¹ Dlužno říci, že naše společnost si touto situací prošla vícekrát. To do určité míry deformovalo společnost, potažmo i rodinu - dá se říci do dnešních dnů. *“Tato dilemata jsou volbami mezi dvěma zly, nemají uspokojivá řešení. Rodiny je při tom musely řešit a děti se při tom učily pro život.”*⁸²

Na konci 19. století se v našich zemích stále více prosazoval vliv sociálních kritiků a reformátorů na formování a rozvoji rodiny. *„Předmětem pozornosti reformátorů byla především rodina nižších vrstev (zejména průmyslového proletariátu), ohrožená dynamickým sociálním vývojem: industrializací, urbanizací a sekularizací.”*⁸³ V důsledku soupeření státu a církve se obyvatelstvo domohlo novinky „nouzového civilního sňatku“, v případě, že církev dělala obstrukce. To již fungovaly na našem území převážně nukleární rodiny. Až teprve konec 1. světové války a vznik

⁷⁹ Goody, Jack. *Proměny rodiny v evropské historii*. 1.vyd. Praha: NLN, 2006. str. 21

⁸⁰ R. Veselá, Renata a kol. *Rodina a rodinné právo: historie, současnost a perspektivy*. 2.vyd. Praha: EUROLEX, 2005.

⁸¹ Matoušek, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3.vyd. Praha: SLON, 2003. str. 38

⁸² Matoušek, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3.vyd. Praha: SLON, 2003. str. 39

⁸³ Možný, Ivo. *Rodina a společnost*. 1.vyd. Praha: SLON, 2006. str. 30

Československého státu přinesl s sebou návrh civilního sňatku a možnost rozlučitelnosti manželství. I to se však podařilo až po letech.

Do vývoje rodiny také významně zasáhlo období marxistická ideologie. Slibovala nový typ rodiny založený na absolutní rovnoprávnosti a pro všechny beztrždní společnost. Tvrdila, že buržoazní společnost veškeré tyto výdobytky popírá a neumožňuje. Pro velkou část převážně té sociálně slabší populace byla slibovaná absolutní svoboda a volnost velice přitažlivá. Povýšení úlohy ženy na stejnou úroveň s muži a zastřešující a pečující účast státu na rodinném životě byla pro tuto vrstvu velkým lákadlem a zadostiučiněním. Ale nejen pro ni.

Ukázalo se však, že stát v nastoupivších socialistických režimech prezentovaný jako patriarcha se naopak k rodině a rodinnému životu chová tak autoritativně a nebezpečně, že se společnost začala chovat téměř jako za dob útlaku v historické minulosti. Byl kladen menší důraz na rodinu a s názorem, že dědictví bylo odpovědné za společenskou nerovnost, stát zkonfiskoval a znárodnil všechno. A vlastně, stejně jako u raného křesťanství, razil názor, že veškerý majetek přísluší vyšší moci.⁸⁴ Utopická marxistická teorie selhala ve všem, co slibovala. Dosáhla pravý opak zaměstnanosti žen, ta byla vysoká a nutná i proto, že výdělek muže nedostačoval. Neodstranila ani postavení ženy v domácnosti ženy. Koncepce rodinné politiky byla od počátků 50. let pevně spojena se základními sociálními cíly a ideály socialismu.

Rodinné chování obyvatel poměrně změnil až rok 1989, i když stále ještě přetrvává tradiční model dělby práce v rodině, kdy hlavní péči o domácnost a děti zabezpečuje převážně žena. I když zastupitelnost otce a matky v rodině se výrazně zvětšila, co se týče třeba vaření pro rodinu, lze konstatovat, že tato činnost zůstává převážně doménou ženy. Zdá se však, že mezi střední a mladší generací se zapojení mužů do dělby práce v domácnosti přece jen zvyšuje. Zcela zásadní je péče o malé děti, která spočívá hlavně na ženách. Ty jim vaří, oblékají je a pečují o ně v nemoci. Otcové si především s dětmi hrají, také pomáhají s domácími úkoly - o to co se dělí s matkou dítěte. Stále u nás přežívá tendence podceňovat ženin ekonomický přínos k obživě a finančnímu zajištění rodiny, což je dáno také jednoznačným znevýhodněním žen na trhu práce. Jak muži, tak ženy (ty dokonce více) považují úlohu mužů v této oblasti za významnější než je úloha ženy. Výchova v českých rodinách je ještě stále autoritářská a ne zcela adekvátní k úrovni a vzdělání dnešní společnosti.

⁸⁴ Goody, Jack. *Proměny rodiny v evropské historii*. 1.vyd. Praha: NLN, 2006. str. 168

Po změně systému bylo ve vývoji rodiny patrné určité zpoždění proti Evropě. To bylo dáno čtyřiceti lety života v totalitě. Tato situace se v průběhu posledních patnácti let rychle vyrovnala. To s sebou samozřejmě nese nové problémy, na které společnost nebyla vůbec připravena a které rodinu zatěžují. Jsou to problémy rodin, kde muž začal podnikat a zcela se věnuje podnikání na úkor rodiny. To platí i o rodinách, kde podnikají oba a funkci rodičů přesouvají na starší generaci. Nebo podniká žena a muž se nemůže vyrovnat s rolí „toho druhého“. Samozřejmě, že typů problémů, které nově zatěžují rodinu, je mnohem více.

I když veškerá literatura, z které v této práci čerpám, uvádí jako dominující typ dvougenerační neolokální rodinu, je více než jisté, že se typy rodin rozšiřují a neustále mění. Je to zřejmé z posledního sčítání lidu v naší republice v roce 2001, který ukazuje neustálý pokles rodinných domácností. Myslí se tím heterosexuální pár s dětmi, nebo bez nich. Zároveň dramaticky narostly počty domácností s jedním dospělým. Počty neúplných rodin se téměř zdvojnásobily. Z 85 % stojí v čele neúplných rodin žena, buď rozvedená, nebo samoživitelka. Dalším fenoménem jsou domácnosti jednotlivců, jejichž počet stoupl sedmkrát. Zpravidla to jsou to především mladí (většinou muži) ať už svobodní nebo rozvedení. Pak je zde početná skupina partnerů, kteří spolu nebydlí.

Lze celkově shrnout, že neúplná rodina je stále brána jako nouzová a náš pohled na rodinu je trochu odlišný. *„Rodina, která je založena na manželství, plní s ohledem na stabilitu partnerského svazku nejlépe všechny své socializační, ekonomické a regenerační funkce. Stát musí samozřejmě respektovat i jiné formy partnerského soužití s dětmi... V souladu s principem odpovědnosti by stát měl lidem umožnit, aby se svobodně rozhodli o tom, v jaké formě soužití chtějí žít, ale aby zároveň za své rozhodnutí nesli odpovědnost.“*⁸⁵

4.3.1 Manželství, rozvody a porodnost

Jedním z předpokladů, ne však jednoznačnou podmínkou, pro založení rodiny bylo v průběhu celé historie člověka manželství, nebo v dávné historii jeho obdobná forma. *„Manželství můžeme charakterizovat jako institucionalizovaný společenský svazek mezi mužem a ženou, jehož hlavním úkolem je vytvoření rodiny a výchova*

⁸⁵ Ministerstvo práce a sociálních věcí. *Národní zpráva o rodině*. Praha: MPSV, 2004. Str. 10-11

děti.“⁸⁶ Jemné nuance jeho vzniku se ovšem mohou lišit v závislosti na kultuře, tradici, politice a právu té které země.

V České republice jde po právní stránce o soužití trvalého charakteru, dvou osob různého pohlaví, které musí být uzavřeno zákonem stanoveným způsobem – sňatkem. Hlavním účelem manželství z pohledu sociálního, ale i ekonomického, náboženského i právního je založení rodiny a výchova dětí, i když ne zanedbatelným důvodem je také získání výlučného sexuálního práva na partnera. *„Právní teorie definuje tři základní funkce manželství, a to manželské soužití, výchovu dětí a vzájemnou pomoc manželů. V každém období manželství je některá z těchto funkcí převažující a ostatní dvě mají charakter akcesorický.“*⁸⁷

Manželství lze uzavřít podle stávajícího českého práva dvěma způsoby. Občanský (civilní) sňatek je prohlášením o uzavření manželství orgánem státu. Orgánem státu v tomto případě může být obecní úřad pověřený vést matriky; úřad, který plní jeho funkci (matriční úřad), případně i nematriční obecní úřad, pokud je jeden ze snoubenců přihlášen k trvalému pobytu v jeho správním obvodu. Manželství se uzavírá v místě určeném úřadem pro konání slavnostních obřadů, i když v současnosti je možné obřad vykonat i na jiném snoubenci zvoleném místě. Uzavřít manželství na kterémkoli vhodném místě může povolit matriční úřad, do jehož správního obvodu toto místo spadá. Takové místo může být kdekoliv. V případě manželství uzavíraného v cizině může být orgánem zastupitelský úřad České republiky.

Za druhé je to sňatek církevní. Církevní sňatek lze uzavřít, resp. podstoupit obřad po uzavření občanského sňatku (ovšem bez účinků uzavření manželství), naopak po uzavření církevního sňatku nelze uzavřít sňatek občanský. Obecným rysem manželství ve většině společností je i fakt, že při vstupu do manželství oba partneři věří, že tento svazek bude trvalý. *„Společným jmenovatelem pro vznik manželství a pro založení rodiny by měla být vzájemná láska a úcta muže a ženy a jejich svobodné, vážné a uvážlivé rozhodnutí sdílet spolu po celý život společný osud, spočívající ve společném životě, zplodění a výchově dětí, partnerském řešení nastalých životních situací, problémů a potíží všeho možného rázu, jež se dotýkají života rodiny, včetně potíží zdravotních i sociálních.“*⁸⁸

⁸⁶ Veselá, Renata a kol. *Rodina a rodinné právo: historie, současnost a perspektivy*. 2.vyd. Praha: EUROLEX, 2005. str. 13

⁸⁷ Ministerstvo práce a sociálních věcí. *Národní zpráva o rodině*. Praha: MPSV, 2004. str. 90

⁸⁸ Veselá, Renata a kol.: *Rodina a rodinné právo: historie, současnost a perspektivy*. 2.vyd. Praha: EUROLEX, 2005. str. 20

Vstup do manželství přináší s sebou manželským párům určitá práva a povinnosti. Ty se týkají hlavně výchovy dětí, dále pak společného vlastnictví, sexuálního chování, příbuzenských vazeb, vztahu ke společnosti a dalším. Ve specifických případech manželství též ustanovuje právní otcovství dítěte ženy nebo právní mateřství dítěte otce. I když ve skutečnosti skoro polovina sňatků vzniká z důvodu a v důsledku těhotenství, je přesto manželství už tradičně jedním z požadavků na založení rodiny. A protože fungování společnosti je založeno na rodině, neslouží manželství pouze manželskému páru, ale také zájmům dětí a hlavně společnosti, jíž jsou součástí.

Situace na sňatkovém trhu byla u nás po pádu starého režimu velmi specifická. „*Pro vývoj rodinného chování v české republice po roce 1989 byly charakteristické dva trendy, oba spojené se zakládáním rodiny: každým rokem u nás ubývá sňatků a rodí se tu méně dětí.*“⁸⁹ To mělo v prvních letech po revoluci vliv na to, že se začal pomalu snižovat celkový počet obyvatelstva. Způsobilo to návrat k evropským vzorcům reprodukčního a rodinného chování. „*Klesá sňatečnost a ustavuje se nová demografická struktura, v níž začíná být značný podíl svobodných mezi mladými lidmi.*“⁹⁰

Několik desítek let trvajících absence občanských svobod a možností projevit svou individualitu přinesla mnoho společenských změn, které samozřejmě zanechaly svůj vliv i na rodině. Nové poměry, které nastaly po revoluci v roce 1989, náhle otevřely mladým lidem poměrně neomezené možnosti – cestovat, vzdělávat se, realizovat se v povolání, podnikat. Zejména cestování a možnost práce i života v zahraničí otevírala nové obzory. Mladí tak získávali ohromný náskok a konkurenční výhody proti těm, kteří nástup nových možností zaspali. Stejně tak se jedinečnou šancí stala příležitost ke studiu. „*Tím se česká společnost vrací do skupiny západoevropských populací, charakteristických vysokým sňatkovým věkem a vysokým počtem jedinců celoživotně svobodných.*“⁹¹ Nemůžeme však říci, že pouze díky možnosti cestovat a studovat dochází k poklesu sňatečnosti, se kterým je spojen také pokles porodnosti. Neměli bychom také opomíjet faktory jakými jsou sociální nejistoty a také ztížená dostupnost získání vlastního bydlení. Jedním z dalších důvodů je také nová alternativa soužití bez manželství, „*kdy se stále větší počet lidí rozhoduje buď žít s partnerem bez závazků*

⁸⁹ Večerník, Jiří; Matějů Petr. *Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998*. 1.vyd. Praha: Academia, 1998. str. 92

⁹⁰ Katrňák, Tomáš: Strukturální příčiny poklesu sňatečnosti a nárůstu svobodných v devadesátých letech v ČR. *Sociologický časopis*, 2001, roč. 37, č. 2. str. 225

⁹¹ Veselá, Renata a kol. *Rodina a rodinné právo: historie, současnost a perspektivy*. 2.vyd. Praha: EUROLEX, 2005. str. 42

*manželství anebo vůbec sám, singles.*⁹² „V současné společnosti je volba zaměstnání, kariéra, úspěch, ale i volba partnera, počtu dětí apod. převážně výsledkem rozhodnutí toho kterého jedince.“⁹³

S manželstvím samozřejmě úzce souvisí také rozvod. Rozvod je dnes u nás jediným právním prostředkem pro zánik manželství za života obou manželů. Rozvod manželství je z historických důvodů a funkce rodiny v právním a sociálním pojetí našeho státu institucí, která není podporována státem, avšak dává manželům možnost, pokud již společně trvale nefungují a nelze u nich očekávat obnovení manželského soužití, dát se rozvést. Rozvod se dotýká nejen manželů, ale samozřejmě také dětí.

Počet rozvodů v současnosti zůstává na téměř stejné hranici jako v devadesátých letech minulého století, ovšem v porovnání s počtem uzavřených sňatků, míra rozvodovosti stále stoupá. „Pravděpodobnost zániku manželství rozvodem u nás opravdu stoupá od počátku spolehlivější statistické evidence dodnes a tento trend má v celku exponenciální charakter: přes kolísání způsobená společenskými zlomy i změny zákonů a praxe jejich aplikace, rozvodů u nás stále přibývá a tempo růstu se zvyšuje.“⁹⁴ Na směr dalšího vývoje rozvodovosti bude mít velký vliv sňatkové chování mladé generace, tj. manželství, která jsou uzavírána až v pozdějším věku a zkušenost, která vyplývá z nesezdaného soužití. Tyto faktory by mohly vést ke větší stabilitě manželství.

Pokles porodnosti v 90. letech úzce souvisí s ekonomickými a sociálními změnami, které byly zavedeny po roce 1989. Prostor pro individualizaci svobodné volby, pro svobodný životní styl a pro otevřené možnosti v oblasti studia je jednou z příčin odkládání založení rodiny do vyššího věku. „Devadesátá léta dvacátého století a domnívám se, že i první léta století současného, jsou renesancí trendu pozdějšího zakládání rodiny, avšak povětšinou s jedním, opět „statusovým“ dítětem, a částečně i rodin, kdy žena zůstává v domácnosti.“⁹⁵ Pokles v počtu narozených dětí byl nejen u prvorozených dětí, ale u dětí všech pořadí. Spolu s rostoucím vzděláním matek totiž velmi výrazně klesá podíl narozených ve třetím a vyšším pořadí. Tím se Česká republika řadí mezi země s nejnižší úrovní plodnosti se současnou hodnotou 1,26 dětí na jednu ženu.⁹⁶ V České společnosti stále přetrvává názor, že ideálním počet dětí

⁹² Veselá, Renata a kol. *Rodina a rodinné právo: historie, současnost a perspektivy*. 2.vyd. Praha: EUROLEX, 2005. str. 45

⁹³ Ministerstvo práce a sociálních věcí. *Národní zpráva o rodině*. Praha: 2004. str. 23

⁹⁴ Možný, Ivo. *Sociologie rodiny*. 2.vyd. Praha: SLON, 2002. str. 176

⁹⁵ Veselá, Renata a kol. *Rodina a rodinné právo: historie, současnost a perspektivy*. 2.vyd. Praha: EUROLEX, 2005. str. 44

⁹⁶ URL: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/cz.html> [cit. 6.3.2011]

v rodině jsou dvě.⁹⁷ Je ovšem bez pochyb, že tento názor je také spojený se současnou ekonomickou situací.

Myslím si, že níže uvedená poznámka od PhDr. Magdaleny Frouzové, zcela trefně vystihuje situaci v České republice. „*Od té doby, co se z manželství vystupuje jako z tramvaje, a někteří s malými dětmi „vystupují dokonce i za jízdy“, vládne v oblasti manželských vztahů stav kočovný. Muži a zvláště ženy budou v této nestabilitě investovat ještě asi dvacet let raději do sebe než do vztahu a krize manželství se bude prohlubovat. Jakékoli partnerství bude nadále zaměňováno za romantickou lásku, jejíž přirozený úbytek bude přinášet stále více únavy a deprese. Obroda manželské smlouvy a s ní související morálky bude mít formu úsilí zajistit právně větší bezpečí a jistotu i v případě rozvodu (u žen a dětí otázka životní úrovně, u mužů otázka kontaktu s dětmi). To přinutí lidi se chovat ve vztazích odpovědněji.*“⁹⁸

⁹⁷URL: http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100993s_ov100112.pdf [cit. 13.4.2011]

⁹⁸Psychologie dnes; psychologie, psychoterapie, životní styl, 2007, roč. 13. č. 9. Praha: Portál, 2007. str.

5 Rodiny sociálně silnější

Z pohledu Evropské unie se naše ekonomika vyvíjí, produktivita, byť pozvolna, roste, obchodní bilance se dlouhodobě, i když nijak závratně, zvyšuje. Pomineme-li současnou situaci, ovlivněnou finanční krizí, podle všech papírových ukazatelů, by životní úroveň všech obyvatel měla logicky růst. Bohužel, není tomu tak. Je to způsobeno tím, že zatímco reálné příjmy střední a nižší třídy zvolna klesají, příjmy vyšší třídy permanentně rostou. *„Po krizi v USA se ještě reálné příjmy střední vrstvy nevyšplhaly zpět ani na úroveň dosaženou před poslední recesí v roce 1991.“*⁹⁹

Logicky si pak musíme položit otázku, zda ekonomický růst a vývoj jednotlivých zemí opravdu přináší všem hodnotnější život. Vyšší statut a lepší přístup ke zdrojům extrémně zvýhodňuje ty, kdo získají peníze první. Dochází tak k pozvolnému přesunu bohatství. Zejména v posledních letech, kdy bylo velice výhodné vzít si úvěr nebo hypotéku, se zpravidla stávalo, že úroky byly nižší než inflace. Tím se u nás vytvořila zcela nová vrstva (V.I.P., elita, atd.) bez patřičných zpětných vazeb v minulosti. Možná, že je poněkud zavádějící nazvat tento segment populace elitou, jelikož podle sociologie je elita *„kategorie osob, které v určitém systému či subsystému zaujímají vedoucí nebo jinou významnou úlohu, a to díky svým individuálním vlastnostem, profesionálním kvalitám či sociálnímu postavení.“*¹⁰⁰

V našem případě, jak již jsem zmínila, tito lidé nemuseli ke svému bohatství přijít ani svými individuálními vlastnostmi, ani profesionální kvalitou, ale příležitostí, dostat se rychle ke zdrojům. To v některých směrech snižuje význam dobře znějící formulace „elita“, kterou je vhodnější v těchto případech nahradit příznačně - „bohatí“. Protože neexistuje literatura, ani žádná studie či výzkum bohatých rodin, pomineme-li studii „Zrod a další vývoj nových elit v České republice“ z roku 2002, která se ale zabývá spíše politickými elitami po roce 1989, musíme si vystačit se sporými zprávami z tisku a statistického úřadu. Poslední a jediná kniha částečně věnovaná rodinám sociálně silnějším pochází z počátku osmdesátých let 20. století. Napsal ji profesor Petr Mareš¹⁰¹ a byla publikována pod názvem „Rodina vysokoškolsky vzdělaných manželů.“

Pro usnadnění si elitu a bohaté rozdělíme, což ovšem nevylučuje fakt, že v elitní skupině je dost bohatých rodin. V zásadě se dětem z „dobrých (elitních) rodin“ dostane

⁹⁹ URL: <http://www.project-syndicate.org/commentary/stiglitz100/Czech> [cit. 4.4.2011]

¹⁰⁰ URL: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Elita> [cit. 5.4.2011]

¹⁰¹ Mareš, Petr. *Rodina vysokoškolsky vzdělaných manželů*. 1.vyd. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1983.

dobrého vzdělání a je v nich pěstována snaha pozitivně ho uplatnit ku prospěchu většiny, dále hrdost na své předky a rodinná soudržnost. Takové elitní rodiny byly u nás již za první republiky a přes různé politické éry přetrvávají dodnes. Další se vytváří a cizelují. Ty „druhé“ z bohatých rodin, které vznikly po roce 1989, ještě nejsou dostatečně sociologicky zmapované. Jsou to většinou rodiny podnikatelů, politiků, lobistů nebo dalších, kteří byli ve správný čas na správném místě. Veřejností jsou vnímány s určitým pocitem závisti, i když určitě mají i své problémy rodinné, spojené s reálným viděním současnosti.

Záleží většinou jen na nás a na našich ambicích, ke které skupině chceme patřit.

6 Rodiny sociálně slabší

Celý loňský rok se v Evropské unii nesl ve znamení boje proti chudobě, což bylo navrženo Evropskou unií již v roce 2007. Bylo to na základě zjištění Evropské komise o vysokém nárůstu dětské chudoby, převyšující průměrnou chudobu v populaci ve všech státech Unie. Ta už v roce 2006, poté, co se potvrdil „cyklus deprivace“ (mezigenerační přenos chudoby s předpokladem života v chudobě) formulovala své závěry, které požadují, „aby členské státy přijaly nezbytná opatření k rychlé a významné redukci dětské chudoby, poskytovaly všem dětem rovné příležitosti bez ohledu na jejich sociální původ.“¹⁰² Dětská chudoba je příčinou nerovných příležitostí hlavně ve vzdělání, což následně ovlivňuje možnosti, budovat si vyšší status ve společnosti. Navíc podle Možného „nejvyšší homogamii vykazují nejvyšší a nejnižší sociální třídy“¹⁰³, což v produktivním věku přináší opět „cyklus deprivace“. Ptáme-li se, které děti jsou nejvíce touto chudobou postiženy nebo jim bezprostředně hrozí, jednoznačně jsou to děti ze sociálně slabších rodin.

Pokud položíme na veřejnosti otázku, co je to sociálně slabší rodina, převážná většina dotázaných odpoví, že je to rodina, která stěží může finančně pokrýt své potřeby, nemá dostatek peněz na jídlo, zaplacení nájmu, ošacení, kvalitní vzdělání, lékařskou péči atd.¹⁰⁴ Rodiny sociálně slabé jsou slabé hlavně ekonomicky. Ve velké míře jsou to mladé rodiny, rodiny s více závislými nezletilými dětmi a hlavně ty, ve kterých se nachází pouze jeden zdroj pracovního příjmu, například rozvedená matka nebo jeden nezaměstnaný - to vše jsou příklady rodin sociálně slabších. Samozřejmě je tato škála velice bohatá - dále se problematika dotýká všech rodin se zdravotně postiženým členem, se závislými osobami a v neposlední řadě se jedná o příslušníky minoritních sociálních a etnických skupin. Tyto rodiny, které jsou také většinou zatíženy ekonomicky (buď splácějí hypotéku, půjčky nebo jsou jinak zadluženy), žijí na „hraně chudoby“, nebo jim stačí jen malý podnět, aby se v ní ocitly. Mají také malé, nebo žádné ekonomické povědomí a nemohou tudíž předpokládat možná nebezpečí. I když většinou využívají daňových úlev a sociálních dávek, podle Matouška není

¹⁰² Hora, Ondřej; Kofroň, Pavel; Sirovátka, Tomáš. *Příjmová chudoba a materiální deprivace v České republice s důrazem na situaci dětí podle výsledků šetření SILC*. 1.vyd. Praha: VÚPSV, 2008. str.7

¹⁰³ MOŽNÝ, I. *Sociologie rodiny*. 2.vyd. Praha: SLON, 2002 str.86

¹⁰⁴ Hora, Ondřej; Kofroň, Pavel; Sirovátka, Tomáš. *Příjmová chudoba a materiální deprivace v České republice s důrazem na situaci dětí podle výsledků šetření SILC*. 1.vyd. Praha: VÚPSV, 2008.

„možno považovat za dostatečné. Na sociálních dávkách a pomoci rodičů je u nás v současnosti závislých 7 – 13% mladých rodin.“¹⁰⁵

Z nedávného průzkumu, který v Česku provedla Poštovní spořitelna, vyplývá, „že zhruba 320 tisíc rodin z celkového počtu 3,2 milionů českých domácností nemá vůbec žádnou finanční rezervu. Polovina domácností přitom míní, že na horší časy je ideální mít hotovost ve výši jednoho až tří měsíčních platů.“¹⁰⁶ Možná ztráta práce, nemoc, úraz nebo úmrtí živitele rodiny potom může zásadně snížit životní úroveň celé rodiny se všemi možnými důsledky.

Sociologové zkoumali názory lidí na své životní poměry mimo jiné ve vztahu ke vzdělání dotázaných. Vyplynulo z toho, že za chudé se pokládají spíše lidé se základním nebo středně odborným vzděláním. „Mezi lidmi se základním vzděláním pokládá svou rodinu za chudou 54 procent dotázaných. U lidí s výučním listem jich je rovná polovina. U lidí s maturitou má pocit chudoby 37 procent a u absolventů vysokých škol jen 29 procent.“¹⁰⁷

Tabulka 1

Vývoj vnímání chudoby české populace (v procentech)								
Rok	1993	1995	1998	2000	2003	2007	2010	2011
Procento	39	29	38	44	36	34	38	44

I když sociální nerovnost považujeme od určité míry za nebezpečnou a ohrožující existenci daného společenského systému, mám za to, že v případě problematiky sociálně slabých rodin, jak sociologové, tak celá společnost něco dluží. Už s ohledem na budoucnost, protože za stávající situace se jeví život bez dětí jako materiálně výhodnější, si myslím, že naše společnost jedná velmi krátkozrace a vidinu budoucích problémů si ani nepřipouští. „Tento stav je ovšem dlouhodobě nepříznivý, neboť jeho následkem je pokles porodnosti a dokonce úbytek populace.“¹⁰⁸ Je tedy na

¹⁰⁵ Matoušek, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3.vyd. Praha: SLON, 2003. str.51

¹⁰⁶ URL: http://finance.idnes.cz/propad-prijmu-ohrozuje-tisice-rodin-ochrani-financni-rezerva-a-pojisteni-lrm-viteze.asp?c=A100204_111940_viteze_sov [cit. 11.3.2011]

¹⁰⁷ URL: <http://www.novinky.cz/domaci/229444-temer-polovina-cechu-se-poklada-za-chude.html?ref=boxF> [cit. 12.3.2011]

¹⁰⁸ Ministerstvo práce a sociálních věcí: *Národní zpráva o rodině*. Praha: MPSV, 2004. str. 13

státních institucích, aby vytvořily prostředí a podmínky pro přirozené rodinné prostředí, především pro tvorbu lidského kapitálu. „Česká republika zatím stále svou vlastní jasně koncipovanou rodinnou politiku nemá, a je tak výjimkou mezi okolními střeoevropskými státy a většinou zemí Evropské unie.“¹⁰⁹

6.1 Sociální politika a rodina

Pojem sociální politika zahrnuje celou řadu oblastí, kterým se věnuje. Je to například zaměstnanost, situace na trhu práce, vzdělávání, migrace, mobilita pracovní síly, boj proti diskriminaci a mnohé další, mezi něž patří také systém sociálního zabezpečení rodin ohrožených chudobou. „Reálná funkce sociální politiky vyplývá z přiměřenosti přijímaných řešení ve vztahu k potřebám a možnostem dané situace, tedy na jejich „racionalitě““.¹¹⁰

Jako každá sociální disciplína je složitá tím, že je různě chápána a je obtížné ji integrálně postihnout. To je příčinou toho, že neexistuje ani jednoznačná definice sociální politiky, ale naopak určitá libovůle v jejím chápání, a to jak v teorii, tak i v praxi. Rozmanitost těchto dílčích sociálních politik, je společná v tom, udržet širší skupiny populace ve společnosti nad hranicí chudoby, hlavně ty postižené sociální nerovnostmi. Jsou však, bohužel, vždy limitovány výdaji veřejných rozpočtů. Pomáhají ke zdokonalování způsobu života každého jedince úsilím o jeho blaho, prospěch a realizaci všech ústavou zaručených práv. „Jednou z nejdůležitějších forem podpory rodiny, která je nedílnou součástí všech teoretických koncepcí, je finanční podpora.“¹¹¹ V tomto smyslu je sociální politika ve svém souhrnu politikou směřující k sociálně spravedlivé společnosti. U nás je v oblasti sociální politiky hlavním aktérem stát, i když se v této oblasti angažují i nestátní instituce, dokonce i jednotliví občané.

Právo rodiny na sociální, právní a hospodářskou ochranu je také zakotvena v dokumentu Evropská charta ratifikované v roce 1961 a revidované v roce 1996, kde se mimo jiné píše: „S cílem zajistit nezbytné prostředky pro plný rozvoj rodiny, která je základní jednotkou společnosti se smluvní strany zavazují podporovat ekonomickou, právní a sociální ochranu rodinného života takovými prostředky, jako jsou rodinné

¹⁰⁹ Ministerstvo práce a sociálních věcí. *Národní zpráva o rodině*. Praha: 2004. str. 20

¹¹⁰ Sirovátka, Tomáš (ed.). *Česká sociální politika na prahu 21. století: efektivnost, selhávání, legitimita*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2000. str. 10

¹¹¹ Ministerstvo práce a sociálních věcí. *Národní zpráva o rodině*. Praha: 2004. str. 113

dávky, daňová opatření, poskytování bydlení pro rodiny, dávek novomanželům a jinými vhodnými prostředky.“¹¹²

Systémy sociálního zabezpečení jsou v členských zemích Evropské unie značně rozdílné. Severské země, v čele se Švédskem kladou důraz na vysokou odpovědnost státu vůči občanům, na druhé straně spektra je Velká Británie, která je zastáncem liberálního modelu založeného na osobní odpovědnosti. Každá má svá pro a proti. Jak silná a bohatá bude pomoc státu ve své podstatě, však v první řadě záleží na ekonomické potenci státního rozpočtu. Určitě také na politickém složení té které vlády.

Obrázek 1

Politika Evropské unie – „Tři pilíře“		
I. Evropská společenství	II. Společná zahraniční a bezpečnostní politika	III. Policejní a justiční spolupráce
<ul style="list-style-type: none"> • Společná zemědělská politika • Hospodářská a měnová unie • Celní unie a Společný trh • Společná obchodní politika • Regionální a strukturální politika • Dopravní politika • Sociální politika • Schengenský prostor • Občanství EU • Vědecko-výzkumná politika • Politika hospodářské soutěže • Ekologická politika • Politika ochrany spotřebitele • Vzdělání a kultura • Společná rybolovná politika • Azylová a přistěhovalecká politika 	<p>Zahraniční politika:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Spolupráce v zahraniční politice • Dodržování míru • Volební pozorovatelé • Lidská práva • Demokracie • Rozvojová pomoc <p>Bezpečnostní politika:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Evropská bezpečnostní politika • Evropské síly rychlé reakce • Odzbrojování 	<ul style="list-style-type: none"> • Pašování drog a obchod se zbraněmi • Obchod s lidmi • Terorismus • Zločiny proti dětem • Organizovaný zločin • Korupce

Pro ukázkou: tři pilíře sociální politiky EU¹¹³ - bohužel o rodině zde nenajdeme ani zmínku.

U nás se po návratu k tržnímu hospodářství po roce 1998 „původně paternalistický způsob poskytování péče výrazně zpřísnil a dostupnost a vymahatelnost je složitější.“¹¹⁴ Současný systém sociálního pojištění je zajišťován státem, či spíše státním rozpočtem. Ten je naplněn povinnými odvody všech druhů daní obyvatel a stát je následně přerozděluje do tří systémů sociální péče. Takže je na první pohled sociální politika výrazem solidarity.

Je to - systém sociálního pojištění, kam patří důchody, nemocenské a dávky v nezaměstnanosti,

- systém sociální podpory, ze kterého jsou vypláceni sociálně potřební ve formě dávek sociální podpory, porodné, pohřebné atd. a

¹¹² URL: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/1218/esch.pdf> [cit.29.3.2011]

¹¹³ URL: http://cs.wikipedia.org/wiki/T%C5%99i_pil%C3%ADr%C5%99e_Evropsk%C3%A9_unie [cit. 28.3.2011]

¹¹⁴ Matoušek, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3.vyd. Praha: SLON, 2003. str.49

- *systém sociální pomoci*, který dorovná dávkou sociálně potřebným do výše životního minima, které nezabezpečily předchozí systémy. Pro sociálně potřebné rodiny jsou určeny obě poslední podpory - jsou hlavní formou přímé podpory státem. Jejich koncepce je upravena zákonem a vychází z kategorie životního minima. „*Životní minimum je společensky uznaná minimální hranice příjmu občana nebo rodiny, pod níž nastává stav nouze.*“¹¹⁵ Obsahuje souhrn všech položek potřebných k zajištění obživy, nákladů na domácnost a pokrytí osobních potřeb. Za životní minimum občana nebo občanů, jejichž příjmy se posuzují společně, se považuje úhrn částek stanovených zákonem o životním minimu k zajištění výživy a ostatních základních osobních potřeb a k zajištění nezbytných nákladů na domácnost.¹¹⁶ Tyto finanční částky jsou upravovány v pravidelných termínech na počátku kalendářního roku, pokud není inflace nižší než 2%.

Tyto dávky jsou rodině vypláceny po dobu povinné školní docházky dětí nebo při jejich dalším studiu do věku 26 let, pokud nemají žádný vlastní příjem. Dávky se skládají z příspěvku na dítě, sociálního příspěvku, příspěvku na bydlení a dalších. Rodina může pobírat i více dávek souběžně do věku 26 let dítěte. Při udělování dávek se většinou nezkoumá majetek rodiny, v některých případech příjem.

Podle Listiny základních práv a svobod (v souladu s jejím článkem 30 odst. 2) má „*každý, kdo je v hmotné nouzi, právo na takovou pomoc, která je nezbytná pro zajištění základních životních podmínek.*“¹¹⁷ Sociální dávky vyplácí stát rodinám, jejichž příjmy nejsou způsobilé zabezpečit rodinu, nemocným, nebo těm, kteří by bez této pomoci sami nezvládli svou nepříznivou sociální situaci. Sociální služby jsou poskytovány v současné době cca 250 až 300 tisícům osob a s ohledem na priority v sociálních oblastech je důraz kladen i na pomoc rodinám.

U všech forem podpory rodiny dochází v posledních letech také k výrazným změnám, jak v poskytování, tak ve výši podpor. Tyto změny, které jsou chápány drtivou většinou populace nepříznivě, vláda omlouvá, byť ne přesvědčivě, nedostatkem financí v důchodové sféře. Rovněž ruku v ruce s měnícím se politickým vedením našeho státu mění se i definice typů sociálních služeb a jejich terminologie.

¹¹⁵ Ministerstvo práce a sociálních věcí. *Národní zpráva o rodině*. Praha: MPSV, 2004. str.117

¹¹⁶ URL: <http://www.epravo.cz/top/clanky/jak-vypocitat-zivotni-minimum-obcana-a-rodiny-10190.html> [cit. 25.3.2011]

¹¹⁷ URL: <http://www.psp.cz/docs/laws/listina.html> [cit. 25.3.2011]

Podle Kellera¹¹⁸ při nutnosti modernizace tzv. sociálního státu dochází i k modernizaci nároků (zpřísňování podmínek pro přiznání, snižování dávek a zkracování doby jejich poskytování) a modernizaci sociálních výdajů. Tím se sníží nároky potřebných na stát.

Pokud bychom zrekapitulovali funkce sociální politiky, mohli bychom je stručně rozdělit do pěti sfér:

- 1) ochranné, protože chrání před sociálním vyloučením
- 2) přerozdělovací, rozděluje podle určitých kritérií (kolik a komu)
- 3) homogenizační, snižuje a vyrovnává rozdíly v přístupu k šancím
- 4) stimulační, aktivizuje k žádoucímu sociálnímu chování
- 5) preventivní, eliminuje nepříznivé sociální situace, resp. jim předchází

Přihlédneme-li k výzkumům, „*převážná část české veřejnosti považuje současný stav sociálního zabezpečení za potřebný (65 procent, jen 4 procenta jej označila za nepotřebný)*“.¹¹⁹ Proto je také sociální politika mocná zbraň v boji politických stran. Bohužel u nás ve většině případů pouze v období před volbami. „*Podpora rodin u nás zatím není prioritou vlády, zákonodárců ani médií*“¹²⁰, stojí to totiž hodně peněz a ty, bohužel, nejsou. Také proto, životní úroveň rodin s malými dětmi výrazně klesá.

6.2 Příjmy domácností

Celkový příjem domácností je u nás jeden z nejsledovanějších statistických údajů a tak po většině jen „pravděpodobných“ sociologických datech jsou tato čísla relevantní. Odstartováním soukromého podnikání, vstupem zahraničních investorů a firem a spuštěním ekonomické reformy se platy v celé naší společnosti po roce 1989 skokově zvýšily. Na druhé straně se ale také prohloubila výdělková nerovnost. „*Zatímco do roku 1992-1993 se v relaci k průměru rychleji pohybovaly vysoké mzdy (a to směrem nahoru), po tomto roce se rovněž pohybovaly nízké mzdy (směrem dolů)*“.¹²¹

Systém zjišťování dat vychází z informací od podniků a organizací na základě mzdových výkazů, druhá možnost je použití mikrocensových šetření, ale ta jsou

¹¹⁸URL: http://www.sds.cz/docs/prectete/epubl/jke_kssa.htm [cit. 1.4.2011]

¹¹⁹Sirovátka, Tomáš (ed.). *Česká sociální politika na prahu 21. Století: efektivnost, selhávání, legitimita*. 1.vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2000. str. 180

¹²⁰Matoušek, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3.vyd. Praha: SLON, 2003. str.50

¹²¹Večerník, Jiří; Matějů Petr. *Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998*. 1.vyd. Praha: Academia, 1998. str.116

většinou více zaměřena na životní úroveň domácností. I tak jsou údaje víceméně vypovídající, i když ne zcela přesné. Ještě před deseti lety byly znát důsledky dědictví redistributivní mzdové politiky, což bylo hlavně v důsledku státem určených mzdových tarifů a ovlivňováním prostředků v rozpočtové sféře. Což se v posledních letech zvolna upravuje. Empirická evidence z různých sociologických šetření dokládá, že čtyřicet let existence železné opony není možno překonat ze dne na den.¹²² Vždyť bývalé Československo patřilo v Evropě k zemím, s nejnižším ohodnocením vzdělání i v samotném bloku socialistických zemí, nemluvě o Západu. Úroveň mezd vysokoškolsky vzdělaných významně stoupla, zatímco mzdy ve výrobním sektoru poklesly. Skokový nárůst platů zaznamenalo peněžnictví, informatika a radost je také pracovat ve státní správě. Na druhé straně zdravotnictví, (pomineme-li nyní vybojované platy lékařů nemocnic) a zejména školství, se zasloužených ocenění za práci zatím nedočkalo.

I když je naše republika v příjmové deprivaci rodin v situaci mírně optimistické ve srovnání s okolními sousedy, vzrůstající vlna nezaměstnanosti a s tím spojené problémy nás teprve ještě čekají. Na hraně deprivace se pohybují, jak již jsem výše zmínila, především rodiny nekvalifikovaných pracovníků a zemědělců a zejména mladých rodin - tam došlo k jejich poklesu jak je také vidět na tabulce.

Nahlédneme-li do statistik za uplynulé období, tak celkový příjem průměrné domácnosti v ČR na jednu osobu je 142.402 korun ročně, tedy zhruba 11.867 korun měsíčně.¹²³

Tabulka 2

Hrubé mzdy podle vzdělání (v procentech průměrné mzdy)	1998	1992	1993
základní	90,5	75,7	69,6
vyučení	95,4	92,9	87,6
středoškoláci	101,4	103,7	106,9
vysokoškoláci	134	144	164,7

¹²² Machonin, Pavel; Tuček, Milan; kol. *Česká společnost v transformaci*. 1.vyd. Praha: SLON, 1996. str.327

¹²³URL: http://www.financninoviny.cz/zpravy/nejvyssi-prijmy-mely-loni-domacnosti-padesatiletych%20/495085&id_seznam=4823 [cit. 30.3.2011]

Deset procent "nejchudších" domácností se však musí spokojit s měsíčním příjmem 6020 korun. To je necelých 50% oproti částce zmiňované výše (11.867 korun). U deseti procent nejbohatších se naopak pohybuje čistý měsíční příjem na jednoho člena domácnosti v průměrné výši 25.797 korun. U všech věkových skupin s výjimkou domácností, v jejichž čele stojí lidé mladší 29 let, přitom došlo loni k meziročnímu nárůstu peněžních příjmů. V průměru se zvedly z 137.497 korun ročně, tedy 11.548 měsíčně na osobu, na již zmíněnou částku 142.402 ročně, respektive 11.867 korun měsíčně. Nejvyšší nárůst příjmů na jednu osobu zaznamenaly domácnosti mezi 60 až 69 roky věku, o 892 korun. Naopak u mladých domácností do 29 let peněžní příjmy měsíčně poklesly o 358 korun na osobu.¹²⁴ Za stávající situace si tak ani rodiny nevytvoří patřičnou rezervu, která by je ochránila při ztrátě zaměstnání, dlouhodobé nemoci živitele rodiny nebo jeho úmrtí. Přesná výše finanční rezervy, kterou by měla rodina mít pro případ vážných životních situací, je podle odborníků vždy závislá na konkrétní potřebě každé domácnosti. Obecně se doporučuje mít volně k dispozici částku, která odpovídá nejméně trojnásobku měsíčních příjmů rodiny nebo šestinásobku měsíčních výdajů. Podle výzkumu, zhruba 320 tisíc rodin z celkového počtu 3,2 milionů českých domácností nemá vůbec žádnou finanční rezervu.¹²⁵

Z uvedených údajů lze vyvodit, že problém chudoby dětí v mladých rodinách, zejména se třemi a více dětmi a samozřejmě v neúplných rodinách je již faktem, před kterým společnost neuteče. Navíc se počet dětí v neúplných rodinách zvyšuje, na čemž má také svůj podíl větší rozvodovost. Změny v poskytování sociálních dávek podle toho, kdo stojí právě „u vesla“ tomuto segmentu rodin také nepřispívají. Rodina tak přestává být pro mladé tím, v čem ještě jako děti žili. Její, dříve nezanedbatelná funkce reprodukční a její význam, jako silného článku tvorby lidského kapitálu, to vše je potlačeno a nedoceněno. V otázce příjmu domácností není v současné době sporu o tom, že rodiny s dětmi jsou výrazně znevýhodněny oproti ostatnímu obyvatelstvu obecně. A ani sebelepší systém sociálních dávek problém nevyřeší.

¹²⁴ URL: <http://finweb.ihned.cz/c1-44450760-rodiny-tricatniku-maji-prijmy-na-hlavu-srovnatelne-s-rodinami-duchodcu> [cit. 13.3.2011]

¹²⁵ URL: http://finance.idnes.cz/propad-prijmu-ohrozuje-tisice-rodin-ochrani-financni-rezerva-a-pojisteni-1rm-/viteze.asp?c=A100204_111940_viteze_sov [cit. 11.3.2011]

6.3 Zmapování tzv. ohrožených rodin

V České republice existuje velké množství rodin, které vyžadují zvýšenou podporu ze strany společnosti z důvodů různých znevýhodnění, s nimiž se potýkají. Charakteristickou skupinu rodin tvoří tzv. ohrožené (klinické) rodiny. Ohrožená rodina by se dala definovat jako rodina se specifickými problémy a potřebami, rodina, ve které se vyskytují poruchy základních rodinných funkcí, které narušují rodinný systém a tím i vývoj dítěte. Bylo by chybné předpokládat, že ohrožená rodina si své problémy vždy uvědomuje a je schopna sama vyhledat příslušné služby, které by se podílely na pomoci a dosažení určitých změn. Častokrát rodina o existenci sociálních služeb neví, nezná je. Kontakt rodiny se službami je proto zpravidla iniciován institucemi jako škola, soud, aj. Do této skupiny rodin řadíme rodiny níže stručně charakterizované.

Rodina se zanedbávaným, zneužívaným, týraným členem - Týrání by se dalo charakterizovat jako nepřiměřené fyzické trestání, ať už dítěte nebo dospělého; zanedbáním míníme nevšímavost, ignoraci dítěte rodiči. *„Týrání a zanedbávání dítěte bývá definováno jako jakákoli interakce rodiče s dítětem nebo chybění této interakce, která dítě poškozuje vývojově, emočně nebo tělesně.“¹²⁶* Rodiče bývají necitliví k potřebám dítěte, odmítají ho. Zanedbávané, zneužívané, týrané děti hůře prosperují, jsou častěji nemocnější, jsou uzavřenější, nebo naopak vystupují agresivně. Následky týrání a zneužívání mohou dítě postihnout celoživotně. Zvláštním případem je sexuální zneužívání, kterého se ve většině případů dopouštějí členové rodiny. Kromě dětí jsou v rodinách nejčastěji týrané ženy, a to nejen fyzicky, ale také psychicky či sexuálně. Pro týrané ženy je mnohdy velmi těžké opustit domácnost, ať už z důvodů ekonomických, sociálních nebo kvůli dětem. *„Dnes mají ženy větší právní ochranu než dříve, ale násilí tohoto typu je stále velmi rozšířeno.“¹²⁷*

Rodina se členem se zdravotním postižením – Situace, kdy se do rodiny narodí dítě se zdravotním postižením, ať už mentálním, či tělesným, bývá téměř vždy doprovázena šokem a *„přináší řadu specifických problémů a potřeb, které dané rodině budou s velkou pravděpodobností ztěžovat běžné zapojení do života společnosti v nejrůznějších oblastech a využívání běžných zdrojů a služeb společnosti.“¹²⁸* Trauma z diagnózy snáší hůře rodiče vzdělaní, u některých otců stoupá tendence řešit nastalý

¹²⁶ Matoušek, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 1.vyd. Praha: SLON, 2003. str. 111

¹²⁷ Giddens, Anthony. *Sociologie*. 1.vyd. Praha: ARGO, 1999. str. 177

¹²⁸ Ministerstvo práce a sociálních věcí. *Národní zpráva o rodině*. Praha: 2004. str. 184

rodinný problém rozvodem. Přítomností postižených dětí jsou velmi často ovlivněni i jejich sourozenci, kteří přebírají úlohu ochránců před vnějšími vlivy. Na zdravé děti bývá zpravidla v rodině kladeno více požadavků, bývají přetěžovány rodičovskými očekáváními. „*Plnému začlenění osob se zdravotním postižením do společnosti brání nejen architektonické bariéry, ale také přetrvávající bariéry v myšlení lidí, kdy stále ještě řada lidí odmítá přiznat zdravotně postiženým jejich práva a nahlíží na ně s despektem.*“¹²⁹ Přestože prenatální lékařská péče se stále zlepšuje, počet dětí narozených s vývojovými vadami v posledních letech roste.

Rodina se seniorem- Vzhledem k současnému demografickému trendu, který je typický rostoucím průměrným věkem úmrtí obyvatel, a vzrůstajícímu počtu rodin se seniorem, nabývá problém těchto rodin na významu. „*Podíl seniorů se naopak v posledních 50 letech zvyšuje.*“¹³⁰ Rodina má v péči o seniora nezastupitelnou roli. Mezi hlavní problémy seniorské populace patří vysoké riziko sociálního vyloučení spojen nejen s finančním nedostatkem, ale i s osamělostí seniorů, jejich zaostáváním za technologickým vývojem společnosti a s přibývajícím věkem také s jejich nemohoucností. „*Snížená soběstačnost seniora je z hlediska rodiny jistě zátěžovou situací, jejíž uspokojivé zvládnutí je závislé na mnoha faktorech. Situace, kdy stárnoucí rodič ztrácí soběstačnost je zkouškou kvality vztahu mezi rodičem – seniorem a jeho potomkem či jiným příbuzným.*“¹³¹ Z důvodu péče o seniora často dochází u jeho opatrovatele ke ztrátě zaměstnání, právě v důsledku potřeby neustálé péče o člena rodiny. Finanční podpora, kterou stát přispívá opatrovateli na péči o seniora, je zpravidla nedostačující. Důležitým problémem v souvislosti s péčí o seniora je také domácí násilí páchané na seniorech.

Rodina se členem psychicky nemocným – Většina psychických poruch má nejasný původ, zpravidla se na jejich vzniku podílí i dědičnost. Pro většinu rodin je příliš těžké přijmout tragédii duševního onemocnění a pokouší se na to nemyslet. „*Po propuknutí duševní poruchy se jako typická reakce rodiny popisuje tzv. dvoufázová nálepkovací reakce. V první fázi rodina zesílí svůj kontakt s postiženým, pokouší se všemi dostupnými prostředky „normalizovat“ jeho chování. Pokud se toto nepodaří nebo pokud nemocný svým chováním ohrožuje podstatné hodnoty rodiny, rodina kontakt*

¹²⁹ Ministerstvo práce a sociálních věcí. *Národní zpráva o rodině*. Praha: 2004. str. 188.

¹³⁰ Ministerstvo práce a sociálních věcí. *Národní zpráva o rodině*. Praha: 2004. str. 22

¹³¹ Ministerstvo práce a sociálních věcí. *Národní zpráva o rodině*. Praha: 2004. str. 192

s ním omezuje, případně ho svěří do péče psychiatrického ústavu.“¹³² Rodina bývá zatěžována i emočně, a to rozhodnutími, která musí udělat, ale nikdo jim s nimi nepomůže, např. zda nemocný zůstane žít v domácím prostředí, nebo bude muset být hospitalizován. Rodina žije v obrovském stresu.

Rodina se členem závislým – Nejčastější formou závislosti v dnešní společnosti je závislost na alkoholu. Další závislostí je závislost na drogách, která vede k rychlému sebezničení závislého. Z posledních let známe také mnoho případů osob závislých na automatech, tzv. gamblerů, mezi které se řadí zejména muži.¹³³ V neposlední řadě je to závislost na počítačích a počítačových hrách. Každá forma závislosti, může být příčinou rozpadu rodiny, stejně jako jejích nastalých problémů. Závislým nemusí být pouze muž, ale i žena či samotné dítě. Závislostí ženy, bývá partnerský vztah mnohem více ohrožen, než v případě závislého muže. Manžel ženy, která pije, se zpočátku snaží přebrat část starostí na sebe, nebo na jinou ženu v domácnosti. Jak se však závislost ženy prohlubuje, prohlubuje se i pravděpodobnost rozvodu. „Statistiky uvádějí až desetinásobně vyšší pravděpodobnost rozvodu v manželstvích, kde pije žena, ve srovnání s manželstvími, v nichž pije muž.“¹³⁴ Závislými se stávají většinou ti, kterým chybí dobré zázemí doma a mají k závislosti určité předpoklady.

6.3.1 Rodina ženy samoživitelky

S poklesem sňatečnosti mladých lidí, ke kterému došlo zejména v 90. letech, je na první pohled patrný vzestupný fenomén u nemanželské plodnosti v posledních patnácti letech. Začíná přibývat domácností v čele s jedním dospělým, v naprosté většině jde o ženu, „roste podíl osamělých matek jako reakce na ekonomické a sociální problémy spojené s hospodářskou transformací.“¹³⁵ Roste podíl domácností neúplných rodin, a to nejen díky nárůstu počtu svobodných matek, ale také zásluhou vysokého počtu rozvodů, stejně tak i úmrtím jednoho z rodičů. „Vzrůst podílu takových rodin představuje však celoevropský trend, stejně jako vzrůst počtu mladých lidí bydlících samostatně.“¹³⁶

¹³² Matoušek, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 1.vyd. Praha: SLON, 2003. str. 121

¹³³ Matoušek, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 1.vyd. Praha: SLON, 2003.

¹³⁴ Matoušek, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 1.vyd. Praha: SLON, 2003. str. 129

¹³⁵ Hamplová, Dana (ed.). *Minomanželská plodnost v České republice po roce 1989: sociální a ekonomické souvislosti*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2006. str. 14

¹³⁶ Možný, Ivo. *Rodina a společnost*. 1.vyd. Praha: SLON, 2006. str. 251

Většina matek samoživitelek se do situace osamělého rodiče dostává nedobrovolně, opustí je partner, rozvodem, smrtí partnera, ale existují i výjimky, které se stávají svobodnými matkami z vlastního rozhodnutí. Tyto ženy mají obvykle dostatek prostředků k tomu, aby se mohly o dítě starat. Těchto svobodných matek, které skutečně s mužem žít nechtějí a vědí, že na péči o dítě budou stačit samy, je jen velmi málo. Tato skupina je převážně tvořena ženami středního věku (většinou po 30. roce života), které mají slibně „rozjetou kariéru“ a touží pouze po dítěti.

V posledních letech se ukazuje, že demografické chování v České republice je silně ovlivněno výší dosaženého vzdělání, „*složení živě narozených dětí svobodným matkám podle jejich dosaženého vzdělání bylo v devadesátých letech více než předchozí faktory ovlivněno změnou ve vzdělanostní struktuře ve smyslu nárůstu počtu vysokoškoláček.*“¹³⁷ Dlouhodobě nejvyšší podíl nemanželských narozených dětí vykazují ženy se základním vzděláním, pouze malé procento žen se základním vzděláním přivádí své první dítě na svět ve stavu manželském. Naopak převážná část žen vysokoškoláček přivádí své potomky do manželství. Tento jev může úzce souviset s věkem při vstupu do manželství a s věkem při prvním porodu, který je obecně pozdější u žen s vyšším dosaženým vzděláním. Svobodné matky bychom mohli rozdělit do dvou kategorií, a to na matky velmi mladé, které otěhotněly náhodně, a na ženy, které se rozhodly mít dítě až po vybudování kariéry. „*První skupina je charakteristická tím, že dívky přicházejí do jiného stavu často neplánovaně, vinu má selhání nebo zanedbání antikoncepce, partneři jsou spíše krátké, letmé známosti.*“¹³⁸ Druhá skupina matek, je tvořena ženami ve středním věku, které si své samoživitelství vybraly samy.

Ve většině případů nebývá ekonomická situace osamělých matek, dalo by se říci osamělého rodiče obecně, zrovna ideální, „*v průměru patří k nejchudším skupinám v současné společnosti.*“¹³⁹ Samozřejmě je to dáno také tím, že většina žen samoživitelek pochází spíše z nižších společenských vrstev, častokrát jim nezbyvá nic jiného než se obrátit na příslušné sociální instituce a očekávat ekonomickou pomoc od státu. Hledat podporu u otců dětí se mnohdy jeví také jako naprosto bezpředmětné. Dalším nezanedbatelným problémem svobodných matek je také jejich bytová situace. Zpravidla jsou nuceny žít v nájemním bytě, protože jejich ekonomická situace jim

¹³⁷ Kocourková, Jiřina; Rabušic, Ladislav (ed.): *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?* 1.vyd. Praha: UK, 2006. str. 25

¹³⁸ Matoušek, Oldřich: *Rodina jako instituce a vztahová síť.* 3.vyd. Praha: SLON, 2003. str. 127

¹³⁹ Giddens, Anthony: *Sociologie.* 1.vyd. Praha: ARGO, 1999. Str. 168

nedovoluje zařídit si bydlení vlastní. Pokud matka samoživitelka splňuje všechny státem dané náležitosti, má možnost nárokovat:

1. pravidelný měsíční příspěvek od otce dítěte, který je ve většině případů soudně vyměřen,
2. přídavek na dítě od státu, který je určen na náklady spojené s výchovou a výživou nezaopatřeného dítěte,
3. peněžitá pomoc v mateřství, která je matce vyplácena po dobu 28 týdnů mateřské dovolené, a to od počátku 8. až 6. týdne před očekávaným dnem porodu,
4. rodičovský příspěvek může nárokovat rodič, který osobně a celodenně pečuje o nejmladší dítě v rodině; rodičovský příspěvek může být čerpán dva, tři nebo čtyři roky od narození dítěte,
5. příspěvek na bydlení, který je určen na pokrytí nákladů spojených s bydlením pro rodinu či jednotlivce s nízkým příjmem.¹⁴⁰

Těhotenství svobodných matek probíhá obyčejně komplikovaněji a tyto matky mají více komplikací i u porodu. V některých případech to lze přičíst vyššímu věku žen u porodu, nebo jejich životosprávě. „*Děti svobodných matek mají v průměru nižší porodní hmotnost a také větší míru mrtvorozenosti než děti vdaných matek, což může být dané i rizikovějšími návyky určité části svobodných matek.*“¹⁴¹ Dítě bývá častěji nemocné, v porovnání s ostatními dětmi bývá méně nadané, může mít i horší prospěch ve škole, přestože se inteligenčně neliší od dětí z rodiny úplné. Svůj podíl na tom může mít i absence otce v rodině. Muž chybí nejen ženě, která se často cítí osamělá, ale i dítěti, „*mnohé děti dnes vyrůstají bez otcovské autority, k níž by se mohli v případě potřeby obrátit.*“¹⁴² Přítomnost otce je důležitá nejen pro chlapce, ale i pro dceru. Chlapci chybí určitý mužský vzor, což může vést k větší závislosti na matce a v pozdějším věku se tento handicap může projevit při navazování vztahů. U dívek může vést nepřítomnost otce k extrémnímu postoji vůči ostatním mužům. Nepřítomnost otce v rodině může být kompenzována dědečkem.

Matky samoživitelky mají zpravidla jedno dítě, jen málokdy má matka za svobodna více dětí. Dítě většinou zůstane jedináčkem, matky si druhé dítě nepořizují ani, když se později vdá. Tím se vazba mezi matkou a dítětem velmi prohlubuje, čímž

¹⁴⁰URL: <http://portal.mpsv.cz/soc/ssp/> [cit. 23.3.2011]

¹⁴¹Hamplová, Dana (ed.): *Mimomanželská plodnost v České republice po roce 1989: sociální a ekonomické souvislosti*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2006. str. 23

¹⁴²Giddens, Anthony: *Sociologie*. 1.vyd. Praha: ARGO, 1999. str. 169

může být ovlivněn postoj matky k mužům. Hluboký vztah mezi matkou a dítětem ovlivňuje určitým způsobem budoucí navazování partnerského vztahu nejen u matky, ale v pozdějším věku také u dítěte.

Celkově lze konstatovat, že fenomén nemanželské plodnosti je v České republice na vzestupu a v současnosti patří mezi jeden z nejvýraznějších demografických trendů s důležitými návaznostmi na sociální a demografické klima.

6.3.2 Rodina nezaměstnaných

Podmínkou důstojné existence člověka je jeho materiální zabezpečení, tj. dostatek finančních prostředků. Proto bereme zaměstnání jako samozřejmost či životní potřebu, která s sebou přináší, kromě již zmíněného, pro větší část společnosti i radost a uspokojení. Skutečná hodnota práce, či zaměstnání se však poznává ve chvíli, kdy ho ztratíme. Teprve tehdy si uvědomíme, jak velký je to zásah do života a jaké negativními důsledky to s sebou přináší. Tyto skutečnosti mají dopady v oblasti sociální, zdravotní a psychologické.¹⁴³

Vymezení pojmu nezaměstnaný a nezaměstnanost je velice široké a jednotná definice vlastně neexistuje, každý autor k ní přistupuje víceméně individuálně. My se spokojíme s tím, že nezaměstnaný je jedinec, který přišel o práci a na trhu práce pro něho není uplatnění.

Nezaměstnanost může být krátkodobá nebo dlouhodobá. O krátkodobé mluvíme, nepřesáhne-li zhruba půl roku – ta většinou nepůsobí jedinci žádné závažné problémy v oblasti sociální ani zdravotní. Dlouhodobá nezaměstnanost je stav bez zaměstnání, který trvá déle než 6 měsíců až rok. Po půl roce končí podpora v nezaměstnanosti a jedinec je odkázán pouze na sociální pomoc. Pokud se v tomto časovém úseku nepodaří jedinci nalézt zaměstnání, může se, pokud není dopředu zajištěn dostat do ekonomických potíží, začínajících poklesem životní úrovně, vedoucím většinou k existenčním problémům. Doprovodnými jevy jsou jak zdravotní, tak psychické potíže.¹⁴⁴ Dlouhodobá nezaměstnanost nejvíce ohrožuje tzv. rizikovou skupinu pracovního trhu. Tato skupina je charakterizována pracovními místy, která mají malou prestiž a nízkou mzdovou úroveň. Možnost kariérního růstu je zde malý nebo nemožný. Jedná se o trh s méně stabilními pracovními příležitostmi. Zaměstnané osoby, většinou

¹⁴³ Buchtová, Božena a kol.: *Nezaměstnanost: psychologický, ekonomický a sociální problém*. 1.vyd. Praha: Grada, 2002. str. 75

¹⁴⁴ Buchtová, Božena a kol.: *Nezaměstnanost: psychologický, ekonomický a sociální problém*. 1.vyd. Praha: Grada, 2002.

jsou to ženy, čerství absolventi škol, starší lidé, zdravotně postižení, lidé s nízkou kvalifikací, a etnika jsou na tomto trhu práce ohroženy nejvíce. Stane-li se, že je jedinec vyčleněn mimo pracovní proces, ať již svou vinou nebo shodou nepříznivých okolností, je omezen v rozvoji své kvalifikace, nezískává další pracovní zkušenosti, nerozvíjí své schopnosti a nezaměstnanost tak redukuje jeho osobní kvalifikační status. A protože zaměstnavatelé mají zájem o zaměstnance s vyšší kvalifikací a zkušenostmi, dochází k marginalizaci této rizikové skupiny. „*Marginalizace je redukcí šancí, zatlačením pracovníků s určitými sociálními charakteristikami do nevýhodných či marginálních pozic na trhu práce (nejčastěji na sekundární trh práce) a jejich vystavení vyššímu riziku nezaměstnanosti, respektive jejich vytlačení do dlouhodobé nezaměstnanosti.*“¹⁴⁵

Nezaměstnanost mění životní status jedince, ovlivňuje jeho postavení ve společnosti, zasahuje jeho sociální a ekonomickou oblast života. Status nezaměstnaného je stále veřejností minimálně vnímán jako pokles na dosavadní společenské pozici, s čímž souvisí nebezpečí sociální izolace. I když všichni po ztrátě zaměstnání neupadnou zákonitě do chudoby, je pro všechny nezaměstnanost důvodem ke znepokojení a nejistotě. Většina nezaměstnaných se cítí ve své situaci jako poznamenaní. To vede k tomu, že se vyhýbají všemu, co by je jako nezaměstnané identifikovalo. Prostě odmítají tento status přijmout, a proto před svým okolím manipulují s informacemi o sobě. Hledají i příležitostná zaměstnání, jen aby zajistili rodinu a jak se doba bez práce prodlužuje, ztrácejí pracovní návyky, podléhají závislostem a dochází k rezignaci na hledání stálého zaměstnání. To má velmi negativní dopady na rodinu jako celek, neboť fungování takové rodiny lze obecně chápat jako disfunkční. Neplní své základní funkce ať již ekonomické, ale velký dopad je zřejmý hlavně na výchovu a vývoj dětí. Je to markantní zejména v rodinách s dospívajícími dětmi, kde je role otce v rodině chápána jako zaštiťující a ochraňující s akcentem ekonomické jistoty. Toto vědomí je ztrátou zaměstnání a tím i někdy snížením jeho postavení v rodině narušeno a znejistěno. Při delší době trvání tohoto stavu to může vyústit i v závažné psychické problémy členů rodiny. Jsou známy způsoby, které mohou, po ztrátě zaměstnání ovlivnit psychické zdraví:

- Ekonomická nejistota (zmenšení příjmu rodiny, nižší finanční obzor, nezajištěnost)

¹⁴⁵ Mareš, Petr: *Nezaměstnanost jako sociální problém*. 3.vyd. Praha: SLON, 2002. str.65

- Zúžení sociálního prostředí (omezení kontaktů s okolím, změna sociálního prostředí)
- Nárůst ponižujících zkušeností (odmítání na úřadech, neúspěch při hledání práce atd.)
- Pocit úzkosti a strachu z budoucnosti pro malý prostor pro rozhodování
- Zhoršení mezilidských vztahů

Bezesporu největší tlak na rodinu vyplývá ze ztráty ekonomické jistoty rodiny. Pro názornost - počet rodin v evidenci sociálně potřebných se zvýšil v letech 1996 – 2002 o 24%. „*I když ani statistika, ani sociologické výzkumy nezachycují nikdy ekonomické zdroje domácností v jejich skutečné výši*“¹⁴⁶ je zřejmé, že tento trend, se stále se zvyšující nezaměstnaností kontinuálně roste. Nová situace přináší do rodiny stres a zátěž, s níž se musí potýkat, v některých případech může vést až k rodinné krizi, případně k jejímu rozpadu. Nejedná se pouze o snížení finančních prostředků a nutnosti redukce materiálních potřeb členů rodiny, ale i o změnu ve vztazích mezi rodinnými příslušníky. Dochází k narušení zaběhnutých stereotypů (nezaměstnaný zůstává doma namísto obvyklé pracovní doby), k napětí, jindy běžná řešení problémů v domácnosti se řeší v afektu. Přes všechno je rodina pro nezaměstnaného velkou oporou a jistotou, paradoxně v některých případech dochází ke stmelení rodiny, která bojuje se vzniklou situací jako tým. Vzniklou situaci rodina řeší striktním omezením výdajů již po dobu pobírání podpory v nezaměstnanosti, která se ještě po dobrání podpory a přechodem na pobírání sociálních dávek výrazně zhorší. Část hledá ještě jiné možnosti výdělků, jako vedlejší pracovní činnosti, pokud mají možnost, prodejem produktů vlastního domácího hospodářství, nebo „*stále více vlastním provozováním povolených či nepovolených činností a služeb*“.¹⁴⁷ Výdaje domácnosti se zúží na pokrytí základních potřeb, což je jídlo, platba nájemného, topení, vody a elektřiny. Nezbyvají již prostředky na volný čas, dopravu, kulturu, oblékání a vzdělání.

A to má ve svém důsledku největší dopad na děti v těchto rodinách, hlavně na jejich další vývoj. Rodiče současně se ztrátou důvěry v systém a v hodnoty, které jim byly celý život vštěpovány, přenášejí toto své poznání i na děti, a v rodinách nezaměstnaných prakticky neexistuje tradiční koncepce rodičovské autonomie.

¹⁴⁶ Večerník, Jiří; Matějů, Petr: *Zpráva o vývoji české společnosti 1989 - 1998*. 1.vyd. Praha: Academia, 1998. s.134.

¹⁴⁷ Kuchařová, Věra: *Rodina s nezaměstnaným členem domácnosti*. 1.vyd. Bratislava: VÚPSV, 1992. str.36

Uplatňuje se zde spíše liberální pojetí, což ve svém důsledku znamená, že „*nechávej na něm, (dítěti), ať si samo vybere, co bude pro jeho život podle jeho názoru nejlepší.*“¹⁴⁸ Dítě tak vyrůstá v prostředí, které jeho vývoj může ovlivnit negativním způsobem.

Postupně po delší době nezaměstnanosti, s přibývajícím deprivací, dochází v těchto rodinách k rozprodávání hodnotnějších věcí, vybavení domácnosti a v neposlední řadě i k silnému zadlužování. Nejprve v okruhu příbuzných či známých, později formou půjček. Svým nastavením a sankcemi při prodlevě s placením vytvářejí v dnešní společnosti velký problém, podceněný a neregulovaný státem. Navíc půjčovat peníze víceméně na lichvářský úrok za nehorázných podmínek může takřka „každý“. Od velkých bankovních domů až po různé pofiderní společnosti. Tak často dochází k tomu, že se rodina najednou ocitne v patové finanční situaci, která končí až sklouznutím do té nejspodnější, námi uváděné rodiny a to rodiny „sociálně vyloučené.“

6.3.3 Rodina sociokulturně vyloučená

Koncept sociálního vyloučení byl poprvé využit ve Francii v sedmdesátých letech pro specifickou situaci francouzských rodin, žijících na pokraji společnosti, jejichž přístup k sociální pomoci státu a k možnosti zaměstnání byl prakticky nulový. Tento koncept měl tři pohledy na sociální vyloučení:

1. Redistribuční, (zdůrazňuje sociální vlivy, které tuto situaci způsobují (mezi ně řadí například existující nerovnost ve společnosti)
2. etický, (zdůrazňuje kriminální chování a morální úpadek celých sociálních skupin)
3. integrační (sociální vyloučení je zde chápáno jako totožné s vyloučením z trhu práce)¹⁴⁹

Je jasné, že každá rodina žije ve společnosti v závislosti na sociokulturním prostředí, což také patří k její nezbytné charakteristice. Ale tyto rodiny mohou být z tohoto prostředí ať již jakýmkoliv způsobem vyčleněny. Tento stav můžeme definovat jako situaci, kde jsou jednotlivci i celé skupiny osob zbavováni přístupu ke zdrojům. Ať již nezbytných pro zapojení se do aktivit společnosti jako celku, tak i nezbytných pro vlastní rozvoj a tvorby statutu. Proces sociálního vyloučení je primárně důsledkem chudoby, nízkého vzdělání a zdravotního stavu. Mohou tu také působit další faktory

¹⁴⁸ Možný, Ivo: *Sociologie rodiny*. 1.vyd. Praha: SLON, 2002. str. 134

¹⁴⁹ URL: <http://www.varianty.cz/index.php?id=61> [cit. 27.3.2011]

jako je diskriminace, špatné životní podmínky, omezení přístupu k sociálním zdrojům, což je odříznutí od institucí a služeb, sociálních sítí a vzdělávacích příležitostí. Jeho projevem je jak již jsem předslala dlouhodobá nezaměstnanost, závislost na sociálních dávkách, někdy i život v prostorově vyloučených částech obcí (ghettech), kam se rodina pro neplacení poplatků za bydlení nakonec dostane. Dále sem patří ve spojení s nezaměstnaností nízká kvalifikace, absence lékařské péče a tím i špatný zdravotní stav, který ve spojení se ztrátou sebeúcty vede v rodinách k nepřiměřeným tlakům a v nejhorším případě i k rozpadu rodiny. „Tato situace, kdy je rodinná forma života komparativně nevýhodná vůči životu bez dětí, souvisí se strukturálními změnami moderní společnosti, a není proto plně odstranitelná.“¹⁵⁰ Souvisí to se stále vzrůstajícím důrazem na roli jedince ve společnosti, kde v této situaci tvorba lidského kapitálu výrazně znevýhodňuje rodiny s dětmi vůči ostatnímu obyvatelstvu.

Podmínky sociálního vyloučení bývají pak důsledkem tvorby vlastních specifických hodnot a norem, mezi něž patří například důraz na přítomnost, neschopnost plánovat do budoucna, pocity beznaděje a bezmocnosti. Nakonec je člověk přesvědčen, že nemůže ovlivnit vlastní sociální situaci. Pierre Bourdieu říká, že „sociální skupina má tím větší naději vzniknout a trvale existovat, čím k sobě mají aktéři seskupující se k jejímu ustavení v sociálním prostoru blíž.“¹⁵¹

V roce 2004 přijala Česká republika Národní akční plán sociálního začleňování, agendu, kterou již od roku 2000 přijaly země Evropské unie. Jsou to dvouleté plány komplexního sociálního začleňování, kde přes strukturální fondy lze tyto plány realizovat až na regionálních a lokálních úrovních. „Evropská komise to vyjadřuje požadavkem, aby sociální začleňování posilovalo ekonomicky rozvoj a růst zaměstnanosti (feeding-out), stejně jako ekonomicky růst má přinášet lepší možnosti pro sociální začleňování (feeding-in).“¹⁵²

I když tato informace působí na nezúčastněné poměrně optimisticky, skutečnost je taková, že při hodnocení je nutno zůstat při zemi, jak ukazuje níže uvedená tabulka, a že tyto plány jsou pohříchu „realizovány“ většinou spíše v rovině diskuze. Je zřejmé, že v České republice jsou priority nastaveny poněkud jinak, neboť jsme v EU hluboko pod průměrem.

¹⁵⁰ Ministerstvo práce a sociálních věcí. *Národní zpráva o rodině*. Praha: MPSV, 2004. str. 3.

¹⁵¹ Bourdieu, Pierre: *Teorie jednání*. 1.vyd. Praha: Karolinum, 1998. str. 38.

¹⁵² Mareš, Petr; Sirovátka, Tomáš. Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začlenování (inkluzie) - koncepty, diskurz, agenda. *Sociologický časopis*, 2008, roč. 44, č. 2. str. 284.

Tabulka 3

Politická prioritnost agendy sociálního začleňování			
	Na národní úrovni	Na regionální úrovni	Na lokální úrovni
Velká Británie	65,6 (116)	46,5 (114)	39,4 (114)
Irsko	48,4 (91)	27,8 (90)	17,7 (90)
Francie	18,6 (70)	31,4 (68)	26,5 (68)
Portugalsko	40,9 (88)	-	43,0 (86)
Bulharsko	62,8 (121)	41,5 (121)	56,6 (122)
Průměr 9 zemí	46,3 (702)	29,5 (573)	35,1 (700)
Česká republika	35,4 (121)	35,4 (121)	11,0 (125)

Poznámka: Testová otázka: „Jsou opatření k omezení chudoby a sociálního vyloučení klíčovou politickou prioritou?“ Odpověď: „ve (velmi) značné míře“, vybrané země (N v závorkách, v %). V ČR 126 respondentů – pracovníci ministerstev a vládních úřadů (40), krajských úřadů (41), městských a obecních úřadů (23), zástupců neziskových organizací zaměřených přímo na oblast sociálního začleňování (8) a dalších neziskových organizací (14).

Pramen: Mainstreaming Social Inclusion survey ([O'Kelly 2007]¹⁵³)

Tím se dostáváme k nejrozšířenějším sociálně vyčleněným rodinám a to rodinám etnicky odlišným.

6.3.4 Rodina etnicky minoritní

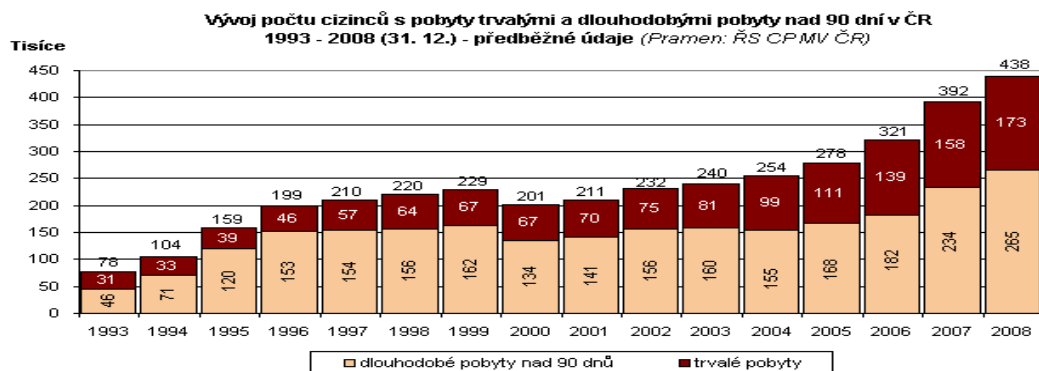
V posledních letech minulého století a na počátku století 21., se stala naše republika ve středu Evropy, jak přestupní stanicí mnoha etnik z celého světa, tak i jejich cílem - ať již do velkých městských aglomerací, tak i menších měst a obcí. Tato skutečnost, která byla dříve absolutně nepředpokládaná, po vstupu do EU nyní prověřuje naši společnost a její míru tolerance a empatie s novými skupinami obyvatel a různými etniky. Musíme se vyrovnat nejen s jejich „odlišností“, ale jsou i nositeli jiného životního stylu, kultury a životních hodnot. Od vzniku samostatné České republiky a o to více po vstupu do Evropské unie u nás cizinců přibývá, i když jich pořád není tolik, jako třeba v Lucembursku nebo v sousedním Rakousku.

I když historicky je Romské etnikum jedno z nejstarších, v našich zemích není jediné. Jak už bylo v úvodu řečeno, se stále se rozšiřující globalizací, válečnými stavy v zemích střední Asie a Afriky a migrací, se i u nás paleta etnik v posledních letech

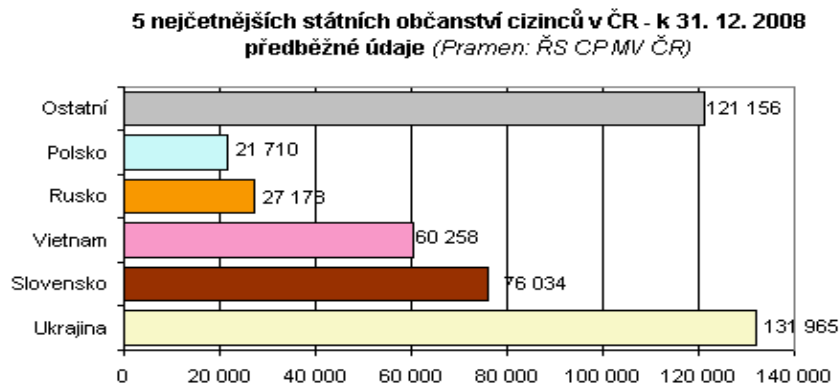
¹⁵³Mareš, Petr; Sirovátka, Tomáš. Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začlenění (inkluzie) - koncepty, diskurz, agenda. *Sociologický časopis*, 2008, roč. 44, č. 2. str. 28á

velice rozšířila. Počet cizinců žijících v Česku se za uplynulých dvanáct let zdvojnásobil. Od roku 1993 se počet cizinců v Česku dokonce zpětinasobil. V současnosti se jedná o víc než čtyři procenta celkové populace, což je zhruba 430 tisíc lidí.¹⁵⁴ Vyplývá to z údajů, které dnes zveřejnil Český statistický úřad. Je to jedna ze situací, na kterou jsme na rozdíl od západních sousedů nebyli připraveni a která s sebou přináší i ekonomické a sociální problémy. Od nepaměti žily (a žijí), na našem území i menšiny polské, maďarské, ukrajinské a německé, kterým se „v rozsahu přiměřeném zájmům jejich národního rozvoje a za podmínek stanovených zákony, zabezpečovalo právo na vzdělání v jejich jazyku“¹⁵⁵ a další práva srovnatelná s místními obyvateli. V době totality se v rámci vzájemné pomoci spřáteleným zemím vytvořila početná enkláva obyvatel Vietnamu, která se ještě rozšířila po revoluci a její velikost se s otevřením hranic Unie stále zvětšuje zároveň i s dalšími etniky. Viz grafy 1 a 2.¹⁵⁶

Graf 2

Graf 3

¹⁵⁴ URL: <http://www.rozhlas.cz/zpravy/spolecnost/zprava/688552> [28.3.2011]

¹⁵⁵ Gabal, Ivan a kol. *Etnické menšiny ve Střední Evropě*. 1.vyd. Praha: G plus G, 1999. str. 58

¹⁵⁶ URL: http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/kapitola/ciz_pocet_cizincu [29.3.2011]

Vidíme, že z plné jedné třetiny jsou to obyvatelé Ukrajiny. K 31. 12. 2010 u nás žilo 425 301 obyvatel 181 národností,¹⁵⁷ kteří při trvalém pobytu mají veškerá práva jako občané našeho státu. „*Souhrnně lze říci, že hlavní nástroj podpory rodin cizinců vychází z mezinárodních závazků ČR a je zaměřen přímo na podporu instituce rodiny.*“¹⁵⁸

Naše „*názory a postoje k těm „druhým, jiným, odlišným“ v určitém časovém okamžiku vypovídají tedy nejen o aktuálních vztazích k minoritním skupinám, ale vypovídají mnohé i o příslušnicích majoritní části společnosti.*“¹⁵⁹ Což je lépe formulovaný fakt, že v tomto soužití je nejdůležitější věcí vzájemná tolerance a poznání. Už také proto, je u nás celou Evropou vnímán určitý etnický radikalismus, který se projevuje „*citelným způsobem ve vztahu k Romům, jejichž etnická odlišnost se jeví českému prostředí jako cizorodá, neintegrovatelná a vyvolávající potřebu vzájemné segregace.*“¹⁶⁰

Početní stav Romů se u nás po roce 1995 podle tabulek pohyboval okolo 250 000¹⁶¹ a trend další migrace napovídá, že se počty zvýšily. Asi desetina z tohoto počtu je Olašských Romů, je to skupina s lepší sociální úrovní, ale nezdá se pohybuje na hraně zákona. Pro své chování, zvyky a kulturu jsou považováni za méně adaptabilní. V celku však většina etnika patří do skupiny nejvíce ohrožené sociálním vyloučením, pokud již tak nežije. Po revoluci v roce 1989 přišla o zaměstnání drtivá většina dnešních obyvatel sociálně vyloučených romských lokalit v důsledku snižování stavu zaměstnanců v řadě průmyslových odvětví. Vláda se sice ve svých prohlášeních x krát zavázala vytvořit nezbytné personální a institucionální zázemí pro realizaci programů a projektů, které zásadně zlepší sociálně ekonomické podmínky Romů¹⁶², ale stále stoupající požadovaná úroveň kvalifikačních předpokladů ve všech sférách na trhu práce snižuje šance sociálně vyloučených.

I proto Romové často upřednostňují především sezónní a příležitostné práce, které nejsou podloženy pracovními smlouvami. Tato forma práce je spojena s nízkými výdělky. Navíc Romové, kteří zůstali nezaměstnaní i několik let (výjimkou není ani 5 - 10 let), často ztratili sociální kompetence nutné pro vstup do zaměstnání a dospívající

¹⁵⁷ URL: http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/tabulky/ciz_pocet_cizincu-001 [28.3.2011]

¹⁵⁸ Ministerstvo práce a sociálních věcí. *Národní zpráva o rodině*. Praha: MPSV, 2004. str.202

¹⁵⁹ Bittnerová, Dana; Moravcová, Mirjam. *Etnické komunity v české společnosti*. 1.vyd. Praha: ERMAT Praha, s. r. o., 2006. str.11

¹⁶⁰ Gabal, Ivan a kol. *Etnické menšiny ve Střední Evropě*. 1.vyd. Praha: G plus G, 1999. str.21

¹⁶¹ URL: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Romov%C3%A9> [cit. 9.3.2011]

¹⁶² URL: http://projekty.osu.cz/tsp/dokumenty/pripominky_k_asz.pdf [cit. 16.3.2011]

romská mládež si v řadě případů tyto dovednosti již vůbec neosvojila (jedná se o schopnost pravidelného pracovního výkonu, smysl pro týmovou práci, dodržování řádu, schopnost podřídit se nadřízenému pracovníkovi, dochvilnost, komunikační dovednosti apod.). Jejich odlišný životní styl založený na příjmu sociálních dávek a občasném „přilepšení si“ ve sférách balancujících na hraně zákona (sběr železného šrotu, drobné krádeže, lichva, prodej drog, prostituce) jim určitým způsobem vyhovuje a nahrazuje trh práce. Svou roli tu zajisté hraje také fakt okamžité jistoty. Na druhé straně *„není pochyb o tom, že Romové jsou diskriminováni při přijímání do zaměstnání.“*¹⁶³

V průběhu 90. let 20. století se těmito dopady na trhu práce také trvale zhoršovala i bytová situace příslušníků Romského etnika, které v minulosti obývalo převážně státní byty, většinou nižší kategorie. Po ztrátě zaměstnání se dostali až do situace, kdy byli vystěhováváni z bytů pro dluhy na nájemném do holobytů, resp. náhradních prostor nekvalitního bydlení. Důsledkem těchto postupů vznikly celé sociálně vyloučené lokality (romská ghetta). Život v nich má svá specifická pravidla, která mimo prostor sociálně vyloučené lokality neplatí. To vede i k sociálnímu a kulturnímu vyloučení rodin, neboť je zřejmé, že veškeré sociální vazby se budou odehrávat v rámci dané lokality. Důležitou rolí je též „otázka příbuzenských vazeb, které mají v sociálně vyloučených lokalitách mimořádný význam.“¹⁶⁴ Vystěhování, přesunutí, či vytlačení chudých romských rodin do těchto lokalit je posledním typem sociálního vyloučení, vyloučení prostorové. Naprostá většina z dnešních 310 (podle výsledků výzkumu z roku 2006) sociálně vyloučených romských lokalit vznikla až v průběhu 90. let. Už proto vyvolává sociální vyloučení příslušníků romských komunit naléhavou potřebu komplexních řešení šitých na míru.

Romskou rodinu bychom mohli charakterizovat jako výrazně patriarchální, s vysokým akcentem na děti. Většinou je to rodina vícegenerační, vyznačující se značnou soudržností, se specifickými kulturními odlišnostmi. Ve velké většině případů žije v horších materiálních podmínkách s nízkou mírou vzdělanosti, vyšší kriminalitou mladistvých a s větší nemocností a úmrtností. Má malé sociální povědomí, pocit společenské nejistoty a v některých případech i jazykovou bariéru. Negativními průvodními znaky jsou dluhy na nájemném, nezaměstnanost, záškoláctví dětí, nižší hygienická a nízká kulturní úroveň, gamblerství, drogy, prostituce, kriminalita. *„Díky rozmanité vnitřní struktuře romské komunity lze jen těžko očekávat větší jednotu v úsilí*

¹⁶³ Matoušek, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3.vyd. Praha: SLON, 2003. str. 143

¹⁶⁴URL: <http://everest.natur.cuni.cz/akce/segregace/publikace/Radostny.pdf> [cit. 12.3.2011]

*o integraci Romů, která by se projevila mohutnějším občanským či politickým
náporem.*“¹⁶⁵

¹⁶⁵ Gabal, Ivan a kol. *Etnické menšiny ve Střední Evropě*. 1.vyd. Praha: G plus G, 1999. str. 157

7 Výzkum v České republice

V České republice zatím stále neexistuje archiv sociologických výzkumů, ze kterého by bylo možno čerpat informace pro jakékoli analýzy a výzkumné hypotézy. Výjimkou je Sociologický datový archiv (SDA založený v roce 1998), který shromažďuje a zpřístupňuje elektronické soubory primárních dat ze sociologických výzkumů vhodné pro další analýzu. Sociologický datový archiv (SDA) je vědecký útvar Sociologického ústavu AV ČR. Bohužel datová knihovna SDA neobsahuje hotové výsledky výzkumů ani tabulkové přehledy. Tato data mohou být dále použita pouze pro nekomerční účely, musí být přesně citována a informace bez svolení SDA nemohou být dále distribuovány. Dříve zůstávala sociologická data majetkem týmů, které je vytvořily a to většinou i po době ochranné lhůty a víceméně bez přístupu kohokoli “z venčí”.

Přitom ve světě se shromažďují individuální sociální data již od šedesátých let minulého století, aby je bylo možné dále použít pro další výzkumy, studie či jako pomůcky ke studiu.

7.1 Instituce zabývající se výzkumem

V České republice existuje několik organizací, které se zabývají výzkumem, zpracováním projektů, statistik a dat. Tyto organizace by se daly rozdělit do dvou základních skupin: státní instituce a nestátní (většinou neziskové) organizace. V této části práce se budu snažit tyto organizace stručně charakterizovat a přiblížit jejich hlavní funkce. Mezi instituce a organizace, které se v naší republice věnují sociologickému výzkumu a výzkumu české společnosti obecně, a z jejichž materiálů jsem čerpala, patří především tyto:

1. *Ministerstvo práce a sociálních věcí*

Hlavní náplní Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí (Praha, Brno) pod hlavičkou ministerstva práce a sociálních věcí je aplikovaný výzkum v oblasti práce a sociálních věcí na regionální, celostátní i mezinárodní úrovni, formulovaný podle aktuálních potřeb orgánů státní správy, popřípadě neziskových či privátních subjektů. Ústav také vykonává konzultantskou činnost pro uživatele výsledků výzkumů,

organizuje semináře, konference a vydává odborné publikace. Výzkumné projekty se každý rok připravují ve spolupráci se zřizovatelem a zainteresovanými subjekty s ohledem na kontinuitu vývoje vědy a výzkumu v předmětných oblastech. Mezi hlavní výzkumné zájmy ústavu patří: trh práce a zaměstnanost; sociální dialog a pracovní vztahy; sociální ochrana; rodina; rovné příležitosti; příjmy a mzdy, teorie sociální politiky.

Součástí Ministerstva práce a sociálních věcí je odbor analýz a statistik MPSV, který soustřeďuje veškeré statistiky ministerstva.¹⁶⁶

2. *Sociologický ústav AV ČR*

Výzkumným záměrem SOÚ AV ČR, v.v.i., je sociologická analýza dlouhodobých sociálních procesů v české společnosti. SOÚ AV ČR, v.v.i., rozvíjí sociologické teorie a metodologii soudobého sociologického výzkumu. Provádí jednorázová i opakovaná empirická šetření, srovnávací výzkumy, případové studie, sondy i výzkumy veřejného mínění. Je plně integrován do mezinárodní vědecké spolupráce, aktivně participuje na řadě evropských i mezinárodních vědeckých programů i projektů a je zapojen do výměny vědeckých informací mezi institucemi v různých zemích. Součástí je Sociologický datový ústav (SDÚ).¹⁶⁷

Výzkumným oddělením Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i. je Centrum pro výzkum veřejného mínění (CVVM). Hlavní náplní práce oddělení je výzkumný projekt Naše společnost, v jehož rámci je prováděno deset šetření ročně. Jedná se o průzkum veřejného mínění na reprezentativním vzorku české populace od 15 let, kterého se vždy účastní minimálně 1000 respondentů. Je prováděn pomocí dotazníku, což umožňuje pokrýt velkou šíři námětů, a do šetření jsou proto pravidelně řazena politická, ekonomická i další obecně společenská témata. Jsou využívány jak opakované otázky, které umožňují sledovat vývoj zkoumaných jevů, tak náměty nové, reagující na aktuální dění. Díky dlouhodobému a kontinuálnímu charakteru je tento vědecký projekt

¹⁶⁶ URL: <http://www.mpsv.cz/cs/> [cit. 10.4.2011]

¹⁶⁷ URL: <http://www.soc.cas.cz/info/cz/1/Kdo-jsme.html> [cit. 8.4.2011]

zkoumání veřejného mínění v České republice ojedinělý a jeho výstupy jsou cenným materiálem pravidelně využívaným zejména odbornou veřejností, studenty nebo žurnalisty.¹⁶⁸

3. Český statistický úřad

Český statistický úřad (ČSÚ) je ústředním orgánem státní správy. Jeho hlavním úkolem je zabezpečit získávání a zpracování údajů pro statistické účely. Dále poskytuje statistické informace státním orgánům, orgánům územní samosprávy, veřejnosti a do zahraničí. Zajišťuje rovněž vzájemnou srovnatelnost statistických informací ve vnitrostátním i mezinárodním měřítku. Základním posláním Českého statistického úřadu je vytvářet objektivní a ucelený obraz ekonomického, sociálního, demografického a ekologického vývoje České republiky a jejích částí.¹⁶⁹

4. Nezávislé a nestátní projekty malých organizací:

Občanské sdružení **ADRA ČR** je mezinárodní humanitární organizace poskytující azyl lidem v nouzi. Vznikla v roce 1992 jako nadace starající se o přerozdělování finanční pomoci. Pomáhá jak při mimořádných událostech (živelné pohromy, válečné konflikty apod.), tak při realizaci dlouhodobých rozvojových projektů (podpora vzdělání, zaměstnanosti atd.). Jejím základním posláním je pomoci lidem v nouzi tak, aby byli schopni převzít kontrolu nad vlastním životem. ADRA ČR usilujeme o zvyšování úrovně života a zdraví obyvatel České republiky, rozvojových zemí a všech lidí, kteří její pomoc potřebují. A to bez rozdílu rasy, pohlaví, vyznání nebo náboženského přesvědčení.¹⁷⁰

Občanské sdružení **LATA** je nezisková organizace působící v Praze, která pomáhá ohroženým dětem a mladým lidem. Svým klientům pomáhá se začleněním se do společnosti, s řešením problémů a obtížných nebo ohrožujících situací. Snaží se o to, dát dětem a mladým šanci na plnohodnotný život.¹⁷¹

¹⁶⁸ URL: <http://www.cvvm.cas.cz/> [cit. 8.4.2011]

¹⁶⁹ URL: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/o_ceskem_statistickem_uradu [cit. 13.4.2011]

¹⁷⁰ URL: <http://www.adra.cz/adra/cz/kdo-jsme/> [cit. 13.4.2011]

¹⁷¹ URL: <http://www.lata.cz/14-kdo-jsme> [cit. 13.4.2011]

Obecně prospěšná společnost **Člověk v tísni** vznikla jako humanitární organizace s cílem pomáhat v krizových oblastech a zasloužit se o podporování lidských práv. Počátky této organizace se datují již od roku 1992. Problematice chudoby a sociálního vyloučení se pracovníci této společnosti věnují již od roku 1999 - právní a pracovní poradenství, doučování, služba sociálního asistenta policie a služby nízkoprahových zařízení, kde mohou děti z chudých rodin smysluplně trávit svůj volný čas.¹⁷²

7.2 Existující výzkumy k danému tématu

1. Národní zpráva o rodině z r. 2004 (Ministerstvo práce a sociálních věcí)
2. Vývoj vybraných ukazatelů životní úrovně v ČR 1993 – 2009 z r. 2010 (Odbor analýz a statistik Ministerstva práce a sociálních věcí)
3. Příjmová chudoba a materiální deprivace v ČR s důrazem na situaci dětí podle výsledků šetření SILC z roku 2008 (VÚPSV, v.v.i. Praha) – Hora, Ondřej; Kofroň, Pavel; Sirovátka, Tomáš
4. Příjmová chudoba, materiální deprivace a sociální vyloučení v ČR a srovnání se zeměmi EU z roku 2005 (VÚPSV, v.v.i. Praha) – Sirovátka, Tomáš, Kofroň; Pavel, Rákoczyová, Miroslava; Hora, Ondřej; Trbola, Robert
5. Mimomanželská plodnost v České republice po roce 1989: sociální a ekonomické souvislosti z roku 2006 (Sociologický ústav AV ČR) – Hamplová, Dana (ed.)
6. Česká rodina v transformaci – stratifikace, dělba rolí a hodnotové orientace z roku 1998 (Sociologický ústav AV ČR) – Tuček, Milan a kol.
7. Vybrané tiskové zprávy – CVVM z let 2003-2010
8. Česká republika od roku 1989 v číslech – Český statistický úřad
9. Statistické ročenky – Český statistický úřad
10. Česká republika v číslech 2006 – 2009 – Český statistický úřad

¹⁷² URL: <http://www.clovekvtisni.cz/index2.php?id=176> [cit. 13.4.2011]

7.3 Analýza situace v České republice

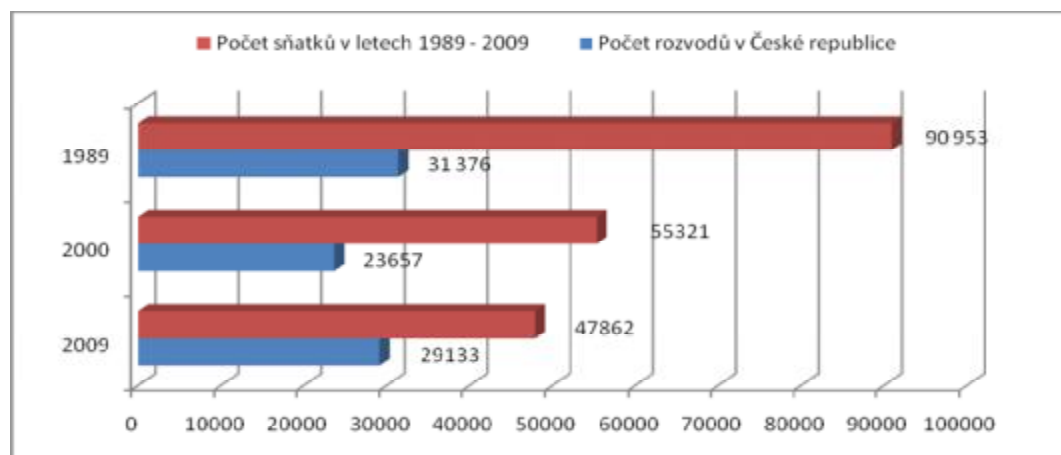
V této části práce analyzuji vývojové trendy ve dvacetiletém horizontu od roku 1998 do dnešních dnů. Analýzou a zpracováním dostupných informací ve všech získaných pramenech chci pomoci potvrdit či vyvrátit (nebo alespoň zpochybnit) stávající tvrzení o sociálně vyloučených rodinách.

V souladu se zaměřením práce v bodu 6., jsme se soustředili na čtyři vytipované rodiny, z celé řady rodin postižených sociální nerovností. Jsou to rodiny nezaměstnaných, samoživitelek, sociálně vyloučených a Romských obyvatel. Tyto rodiny (i když žijí ve společné sociální stratifikaci) však mají tolik odlišností, že je nemůžeme zkoumat - až na některé výjimky - přes společný filtr, proto jsem se rozhodla zaměřit se spíše na rodinu jako takovou a na faktory ovlivňující rodiny sociálně slabší.

V první řadě se budu zabývat vývojem společných ukazatelů pro rodinu za posledních 20 let. Těmito ukazateli jsou míra sňatečnosti, počet narozených dětí a míra rozvodovosti. Dále mě bude zajímat vývoj ekonomické situace rodin v naší společnosti. V této části se zaměřím na míru vzdělanosti, míru zaměstnanosti, na vývoj příjmů a výdajů domácností. V neposlední řadě se zaměřím na složení naší společnosti, na počet cizinců a etnických skupin v České republice.

V nerovnosti rodiny v poslední době hrají významnou roli i nově se utvářející vzorce v partnerských soužitích a reprodukčním chování. Je to například posunutí porodu do vyššího věku, nízká sňatečnost, částečné zrovnoprávnění žen na trhu práce a další.

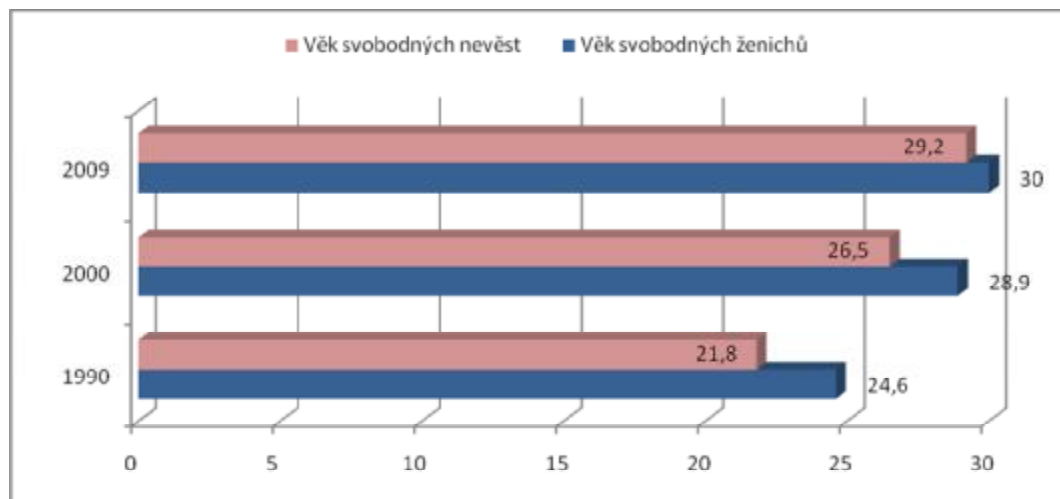
Graf¹⁷³ 4 Poměr sňatků a rozvodů v České republice

¹⁷³ URL: http://www.czso.cz/cz/cr_1989_ts/0101.pdf [cit. 16.4.2011]

Jak je patrné z výše uvedeného grafu, počet sňatků za posledních dvacet let má silně klesající tendenci, zejména v období od roku 1989 do roku 2000. Můžeme hovořit o poklesu o téměř 50% za posledních dvacet let. Počty rozvodů jsou v posledních letech poměrně stabilní, co se počtu týče. Ovšem porovnáme-li počet sňatků a rozvodů můžeme vidět, že prakticky každé druhé manželství končí v posledních letech rozvodem. Při úrovni rozvodovosti v roce 1989 by se rozvedlo 37% manželství, při úrovni rozvodovosti v roce 2008 to bylo téměř 50%. Z následujícího grafu můžeme vyčíst, že i průměrný věk svobodných nevěst a ženichů se od roku 1989 zvýšil o několik let a zvolna roste.

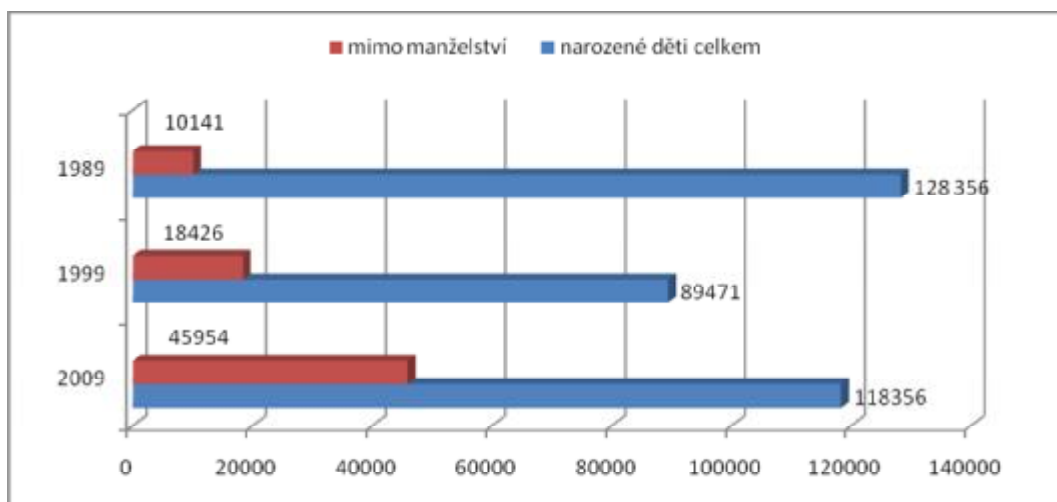
Graf¹⁷⁴ 5 Průměrný věk nevěst a ženichů v České republice

Počet narozených dětí v České republice zaznamenal v prvním desetiletí po roce 1989 poměrně hluboký propad (o více než 30%). Posledních deset let se situace zlepšila. Počet narozených dětí začal zvolna vzrůstat, ovšem stále nedostatečně. V Evropské unii patří Česká republika mezi země s nejnižším počtem narozených dětí. Systematicky také vzrůstá počet dětí narozených mimo manželství. Podíl dětí narozených svobodným matkám vzrostl od devadesátých let prakticky o více než 400%.

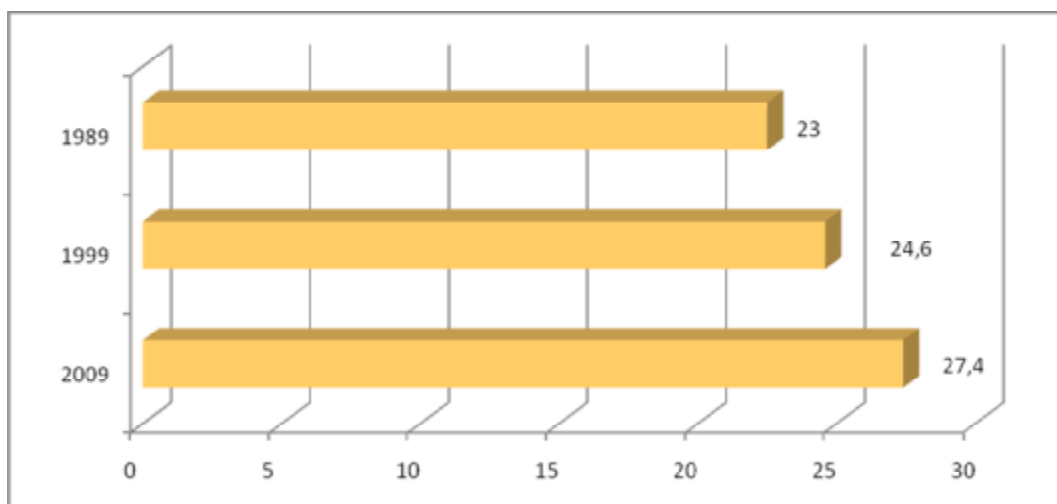
¹⁷⁴ URL: http://www.czso.cz/cz/cr_1989_ts/0101.pdf [cit. 16.4.2011]

Graf¹⁷⁵ 6 Poměr narozených manželských a mimo manželských dětí

Vývoj průměrného věku matek při narození 1. dítěte rovněž zaznamenal vzrůst o několik let, což je samozřejmě způsobeno měnícími se politickými, ekonomickými a sociálními změnami ve společnosti.

Graf¹⁷⁶ 7 Věk matky při narození 1. Dítěte

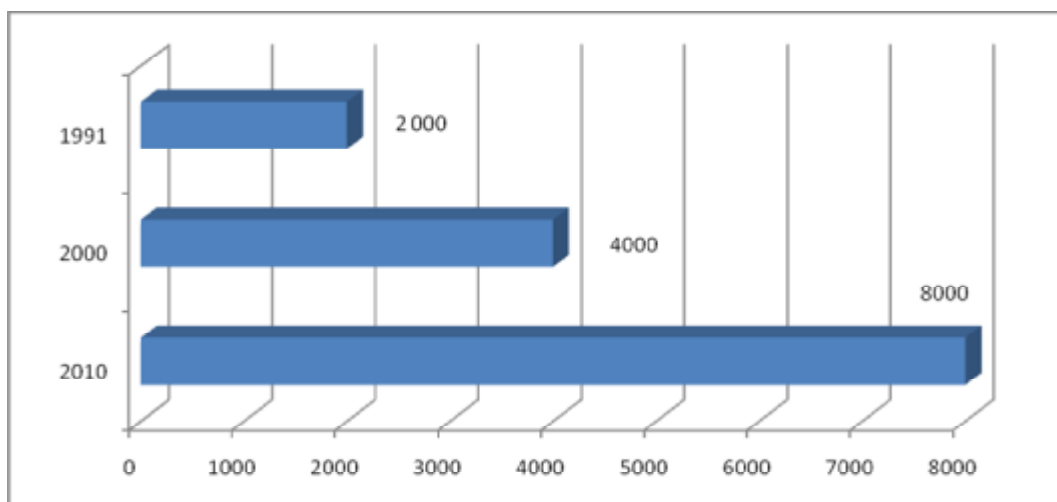

V roce 2001 podle šetření SSD bylo (podle metodiky EUROSTATu) pod hranicí chudoby 7,1 % domácností, pod hranicí životního minima 3,4%. Pokud se týče osob je tento poměr 7,8%, resp. 3,4%. Hranice chudoby byla stanovena ve výši 60% národního mediánového příjmu na spotřební jednotku podle metodiky EU.

¹⁷⁵ URL: http://www.czso.cz/cz/cr_1989_ts/0101.pdf [cit. 16.4.2011]

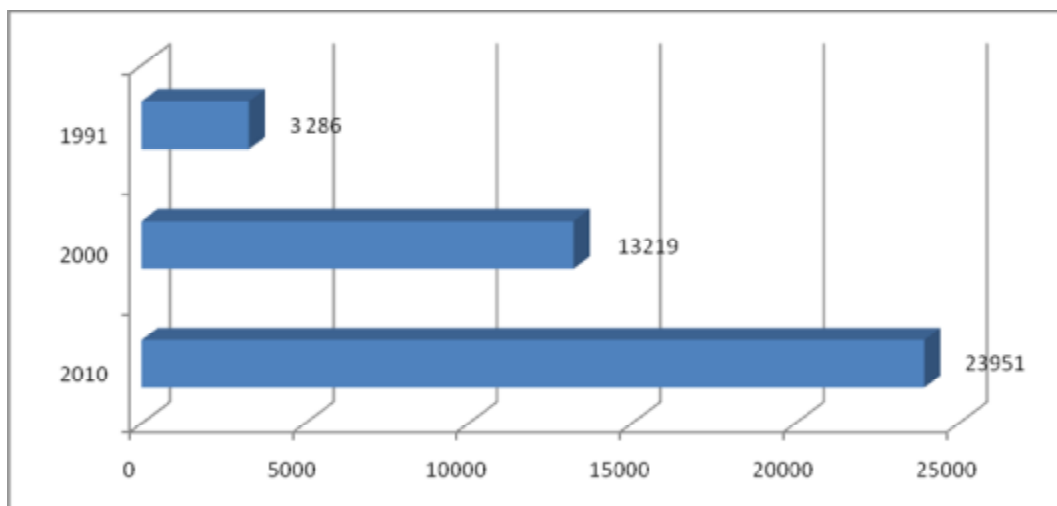
¹⁷⁶ URL: http://www.czso.cz/cz/cr_1989_ts/0101.pdf [cit. 16.4.2011]

Graf¹⁷⁷ 8 Výše minimální mzdy v České republice

Podle grafů minimální a průměrné mzdy vidíme, že nejmenší rozdíl mezi minimální a průměrnou mzdou byl v roce 1991, necelá osmina průměrného platu v pozdějších letech se částka pohybovala a stále pohybuje okolo jedné třetiny průměrné mzdy.

Graf¹⁷⁸ 9 Výše průměrné mzdy v České republice

V případě rodin, které nedosáhnou ani na minimální plat nastupuje životní minimum. je základním ukazatelem pro přiznání řady státních příspěvků, dotací a úvěrů. Z výše životního minima se odvíjejí i sociální příplatky.

¹⁷⁷ URL: http://www.czso.cz/cz/cr_1989_ts/1313.pdf [cit. 17.4.2011]

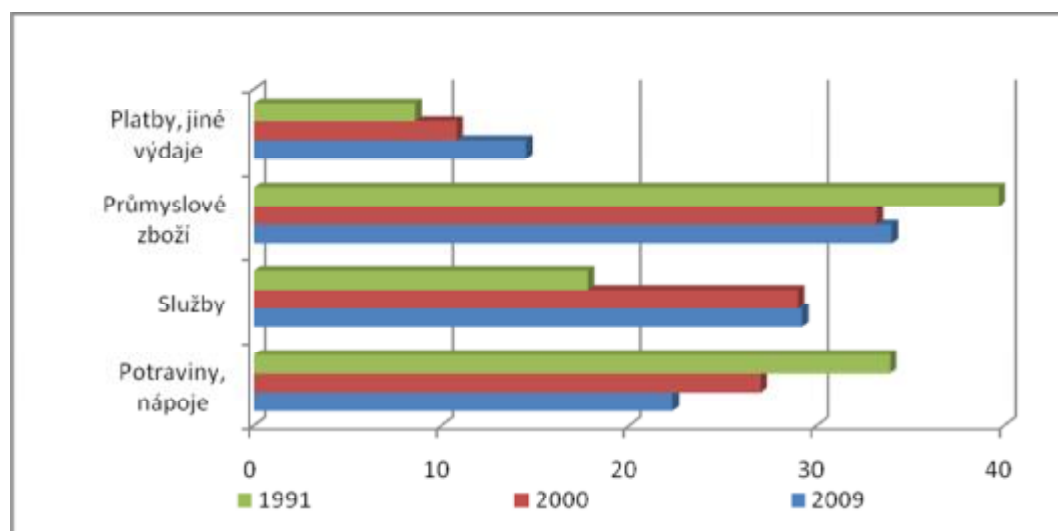
¹⁷⁸ URL: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/cr_od_roku_1989 [cit. 17.4.2011]

Příklady životního minima různých typů domácností v Kč za měsíc:

jednotlivec	3126
2 dospělí	$2\ 880 + 2\ 600 = 5\ 480$
1 dospělý, 1 dítě ve věku 5 let	$2\ 880 + 1\ 600 = 4\ 480$
2 dospělí, 1 dítě ve věku 5 let	$2\ 880 + 2\ 600 + 1\ 600 = 7\ 080$
2 dospělí, 2 děti ve věku 8 a 16 let	$2\ 880 + 2\ 600 + 1\ 960 + 2\ 250 = 9\ 690$
2 dospělí, 3 děti ve věku 5, 8 a 16 let	$2\ 880 + 2\ 600 + 1\ 600 + 1\ 960 + 2\ 250 = 11\ 290$

V dalším grafu vidíme vývoj čistého vydání domácností v procentech a je jisté, že musí být značně mimo pro deprivované rodiny. Podle výzkumu VÚPS Praha, vývojového centra Brno je výrazná deprivace v základních potřebách - nad 50% a více u osob z domácností neúplných a domácností se třemi a více dětmi.¹⁷⁹ Důležitost vzdělání opět vynikne, když zjistíme, že je deprivováno 64 – 83 osob s nízkým vzděláním.

Graf¹⁸⁰ 10 Vývoj čistého vydání v České republice (v %)

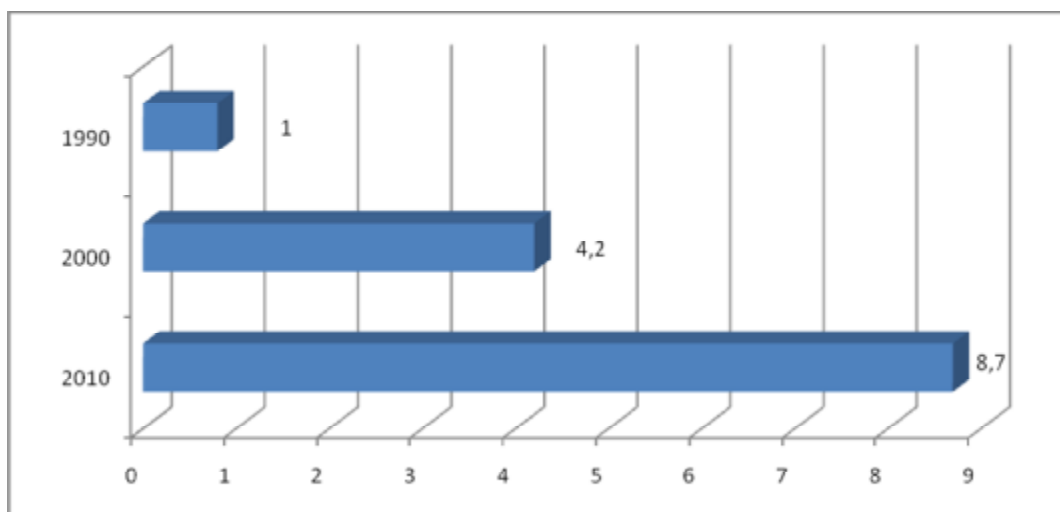

Jak již jsem víckrát uvedla, největší mírou deprivace jsou ohroženy rodiny s jedním či více nezaměstnanými v segmentu příjmově chudých domácností. Nárůst nezaměstnanosti u nás je znázorněn na grafu - po velkém skoku od roku 1990 do roku 2000 o více než 400%, má nezaměstnanost téměř 100% plynulý nárůst za období deseti let.

¹⁷⁹ Sirovátka, T a kol., VÚPS Praha, vývojového centrum Brno 2005 Příjmová chudoba, materiální deprivace a sociální vyloučení v České republice a srovnání se zeměmi EU str.14

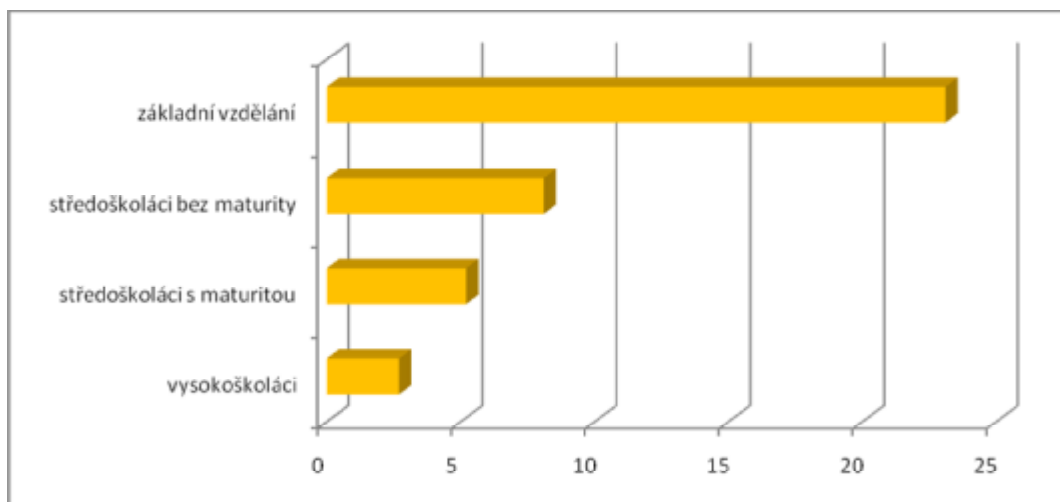
¹⁸⁰ URL: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/cr_od_roku_1989 [cit. 17.4.2011]

Graf¹⁸¹ 11 Nezaměstnaní v České republice (v %)

Nízkou míru nezaměstnanosti mají trvale vysokoškoláci (2,7 %) a osoby s úplným středním vzděláním s maturitou (5,2 %), mírně nadprůměrná je v početné skupině osob se středním vzděláním bez maturity vč. vyučených (8,1 %) a vysoká míra nezaměstnanosti přetrvává ve skupině osob se základním vzděláním (23,1 %), což opět poukazuje na nezbytnost vzdělání.

Graf¹⁸² 12 Míra nezaměstnaných podle vzdělání 2010

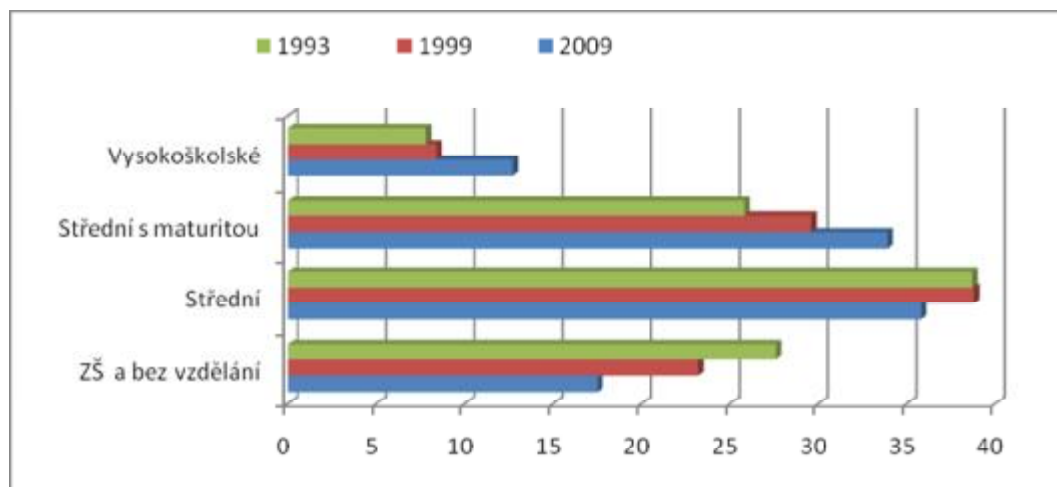

¹⁸¹ URL: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/cr_od_roku_1989 [cit.17.4.2011]

¹⁸² URL: [http://www.czso.cz/csu/2010ediciplan.nsf/kapitola/1607-10-za_rok_2010_\(vybrane_udaje\)-3](http://www.czso.cz/csu/2010ediciplan.nsf/kapitola/1607-10-za_rok_2010_(vybrane_udaje)-3) [cit.17.4.2011]

Je proto potěšitelné, že podle níže uvedeného grafu úroveň vzdělání naší společnosti přec jen zvolna stoupá proti předchozím letům. Uvádí v procentech míru vzdělanosti obyvatel ve věku patnácti a více let ve sledovaném dvacetiletém cyklu.

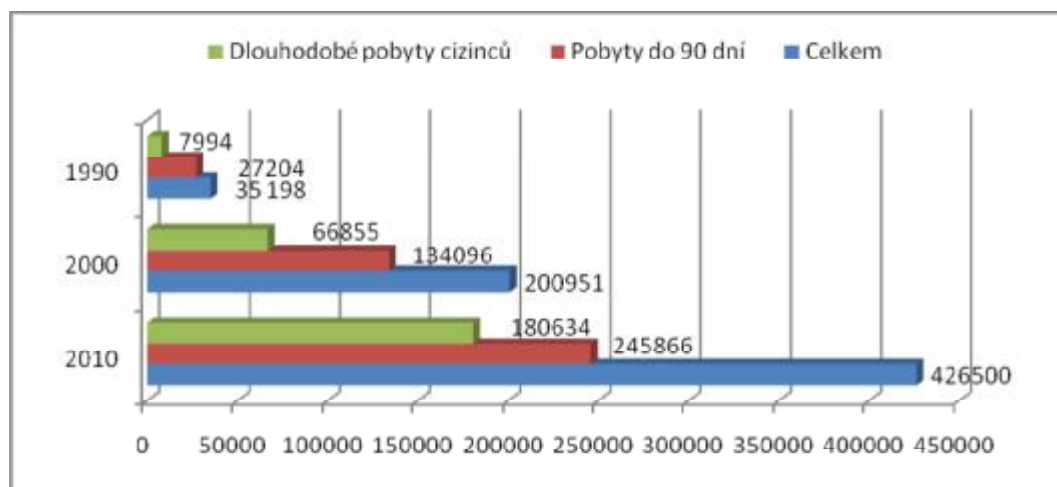
Graf¹⁸³ 13 Úroveň vzdělání naší společnosti

Závěrem lze říci, že na rozdíl od nízké míry objektivní chudoby je subjektivní příjmová chudoba a materiální deprivace v České republice značná a je na úrovni zemí s největší příjmovou chudobou v EU.

Jak jsem zmínila, nejvýraznější rozdíl v příjmové a materiální deprivaci způsobuje neaktivita na trhu práce.

Graf¹⁸⁴ 14 Počty cizinců v České republice

¹⁸³ URL: http://www.czso.cz/cz/cr_1989_ts/0104.pdf

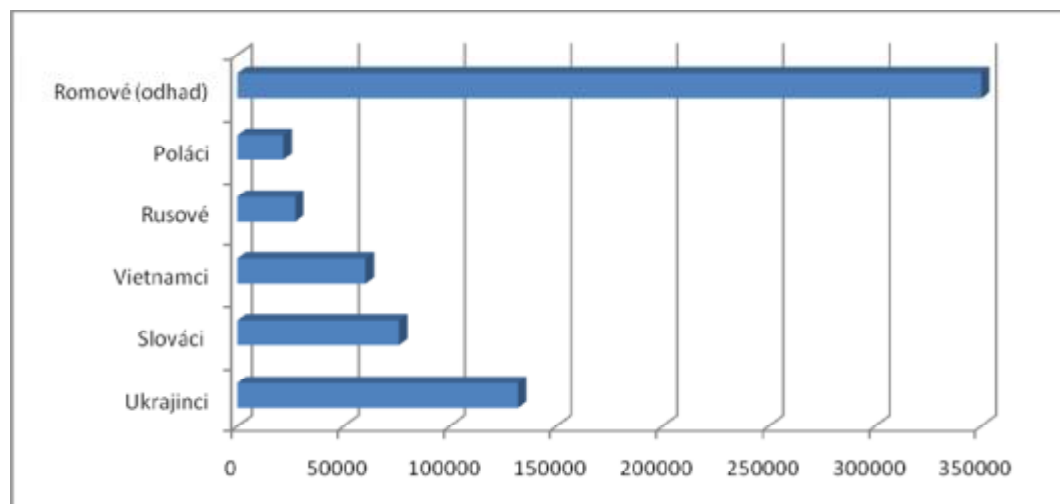
¹⁸⁴ URL: http://www.czso.cz/cz/cr_1989_ts/0102.pdf [cit. 17.4.2011]

Nejvíce jsou postiženi - ať již skrytou, částečnou diskriminací, nedostatečným stupněm vzdělání či absencí odborných schopností - příslušníci Romského etnika. Ostatní etnické skupiny žijící na našem území tak vysokou mírou deprivace netrpí. Na předcházejícím grafu vidíme nárůst migrace za posledních dvacet let a lze důvodně předpokládat, že platné jsou nejvyšší hodnoty, jelikož pobyty do 90 dní jsou automaticky prodlužovány.

Bohužel, i když jsem se chtěla v této části mé práce zaměřit hlavně na romské etnikum a romské rodiny, dostupné analýzy a výzkumy mi nedaly mnoho informací, které by se tohoto etnika týkaly. V posledních dvaceti letech nebyla romská populace nijak blíže zkoumána, ani neznáme přesný počet obyvatel, kteří se hlásí k tomuto etniku. Při posledním sčítání lidu v roce 2001 se k Romské národnostní menšině přihlásilo 11 746 osob¹⁸⁵ což zřejmě nemůže být považováno za relevantní informaci, nicméně moc relevantních údajů k dispozici není.

Celkově by se dalo říci, že k problematice ohrožených rodin, které zahrnují i rodiny Romské, neexistuje dostatečné množství informací a zdrojů - tím myslím číselných (výzkumů a statistik) od Statistického ústavu. Některé dostupné informace směřující k rodině, jsou většinou z tisku, z Rady vlády pro národnostní menšiny (založené v roce 2005) a z Ministerstva práce a sociálních věcí. Neexistuje ovšem nic, co by mapovalo určitý vývoj této problematiky.

Graf¹⁸⁶ 15 Členové etnických skupin na našem území

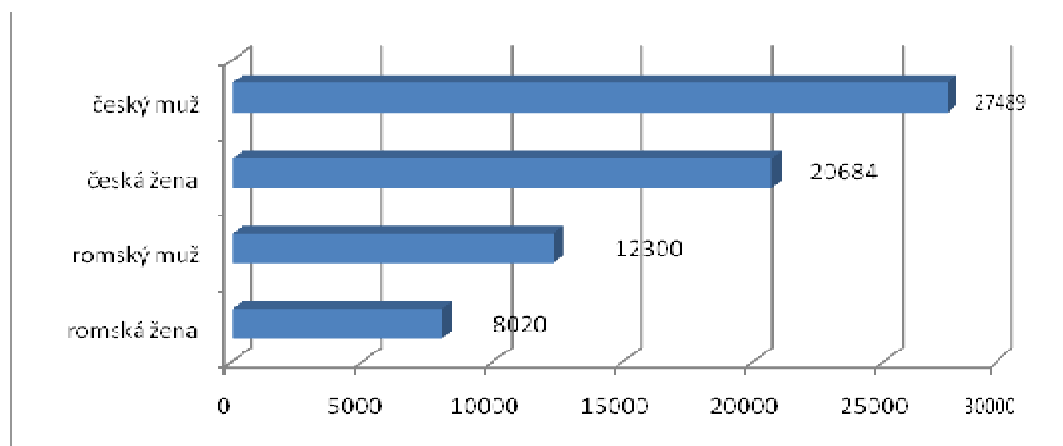

¹⁸⁵ URL: <http://www.vlada.cz/scripts/detail.php?id=16149> [cit. 17.4.2011]

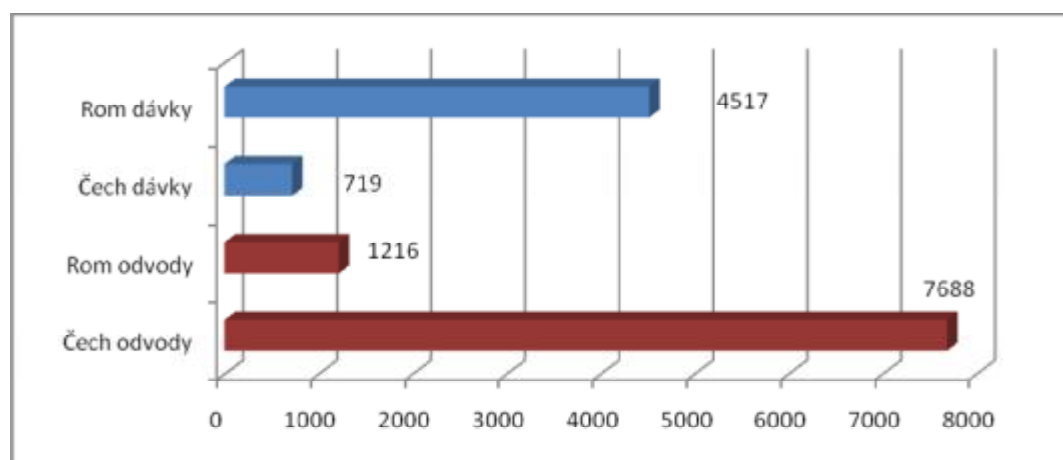
¹⁸⁶ URL: http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/kapitola/ciz_pocet_cizincu [cit. 17.4.2011]

Nicméně z dostupných podkladů zjistíme, že až 57% Romů v produktivním věku nemá práci. Nejčastěji nepracují romské ženy - 42% z nich je na mateřské dovolené a 43% nemůže najít práci. To stojí náš stát nemalé finanční prostředky, které dokládá „Zpráva světové banky“. Například za rok 2008 činily přímé finanční náklady 6,2 miliardy Kč, přičteme-li oblast produktivity, tak dokonce 9,7 miliardy Kč. Uvedené ztráty jsou důsledkem vyšší nezaměstnanosti a nižších mezd mezi sociálně slabšími. Tyto údaje byly spočítány na vzorku 50 tisíc sociálně vyloučených lidí. Při pohledu na tabulku platů a odvodů vidíme, že tato situace potřebuje rychlé a zásadní řešení.

Graf¹⁸⁷ 16 Průměrné platy v ČR podle pohlaví

Graf¹⁸⁸ 17 Průměrné dávky a odvody

¹⁸⁷ URL: <http://aktualne.centrum.cz/domaci/zivot-v-cesku/clanek.phtml?id=649333> [cit. 18.4.2011]

¹⁸⁸ URL: <http://aktualne.centrum.cz/domaci/zivot-v-cesku/clanek.phtml?id=649333> [cit. 18.4.2011]

Jelikož jsem se zaměřila na vývojové změny v čase a protože je čas veličinou průběžnou, nemusí být všechny výsledky tak relevantní, jak se zdají. Je to tím, že po dobu dvaceti let na ně působilo mnoho různých indikátorů. Životní podmínky ve společnosti, se neustále mění hlavně se skutečností, která politická uskupení zrovna stojí v jejím čele. S tím souvisí i míra dopadu sociálního státu a s tím spojené vyšší či nižší sociální dávky a další míra pomoci státu.

Mohu-li shrnout, potvrdila se převážná část závěrů vycházející z teoretické části práce. Větší část rodin v české společnosti, hlavně ty s více dětmi, jsou přímo ohroženy sociální nerovností, což také potvrzují výzkumy. Rodina je vnímána méně institucionálně než před lety, razantně přibýlo rodin neúplných, což má na svědomí menší sňatečnost a v průměru i větší rozvodovost ve společnosti. Rodí se méně dětí, dá se říci, že pohodlnější pro život je život bez rodiny. Nepotvrdilo se, že populace (v závislosti na nízkou porodnost) ubývá, což je dáno prodlužujícím se průměrným věkem. Mírně optimistický je i pozvolný průměrný růst vzdělanosti obyvatel, i když největší důraz na zvyšování a kvalitu vzdělání by měl být věnován segmentu deprivovaných dětí, aby bylo v jejich silách se z tohoto prostředí vyčlenit.

7.4 Možná východiska

Přístup ke vzdělání – ten vychází z výzkumu jako podstatný a směr udávající prvek pro změnu statusu nerovností postižených rodin. Toto platí bezezbytku pro všechny námi uvedené rodiny, hlavně pro rodiny romské. K podobnému závěru dospěla i Agentura Evropské unie pro základní práva. Podle nich by cílené sociální programy měly začít už u romských dětí ve věku od jednoho do šesti let. Těmito programy se u nás zpravidla zabývají různá občanská sdružení (V libereckém kraji např. Liberecké omské sdružení) a jiné neziskové organizace.

V oblasti vzdělávání a zaměstnávání má naše společnost k romskému etniku velký dluh, pro stát je pohodlnější (nikoli však levnější, jak vyplynulo z výše uvedených informací) vše řešit pomocí podpůrných sociálních dávek, což na jedné straně sice řeší okamžitou situaci rodin, bohužel jen z krátkodobého hlediska.

Další věcí, která bezprostředně souvisí se vzděláním, je absence ekonomického povědomí. Posilování minima ekonomického povědomí by mělo být už na základních

školách samozřejmostí. Populace je částečně ekonomicky bezprizorní, věří na jakékoli půjčky, aniž by byli schopni odpovědně a reálně posoudit své ekonomické možnosti, což je v posledních letech častým důvodem k pádu na úroveň rodin postižených deprivací.

Nezastupitelná je v této problematice také sociální politika státu, kde jsou zřejmé velké rezervy v postoji k rodině jako takové (což je chápáno i v rámci EU), v pomoci ohroženým rodinám ve více rovinách než doposud a cílenou výchovou posilovat změnu statusu jejich vlastními silami všemi dostupnými prostředky s ohledem na budoucí populaci.

Opět zdůrazňuji, že podstatou změny by měla být výchova a vzdělání již od raného věku, kdy je největší možnost kladně zasáhnout do rozvoje mladé osobnosti. Dále to znamená větší aktivitu a pozornost ze strany příslušných organizací a složek státní správy, vypracování nového zákona o rodině z pohledu nových zjištěných skutečností a jejich pečlivé dodržování.

8 Závěr

V posledních letech můžeme v České společnosti pozorovat ve větší části dospělé populace stoupající skepticismus k otázkám sociální spravedlnosti. Je to pravděpodobně dáno tím, že sociální diferenciaci, ještě před pár lety latentní, je nyní zřetelnější, razantnější jsou i škrty vlády v sociálních oblastech. Rodina, jak byla vždy chápána, již nemá takovou prestiž a jsou viditelné snahy pro co nejširší vymezení pojmu rodiny.

Tím se hlavní význam rodiny, její generativní role pro společnost, dostává do pozadí. Nyní je za rodinu považováno soužití dvou a více osob, které nemusí mít spojovací prvek v dětech ani další vazby. Tyto rodiny či spíše uskupení nezaručují reprodukční prvek a je téměř jisté, že tento nebude do budoucna řešen jinak, než ve spojitosti s rodinou. Proto je role rodiny stále ještě ve společnosti nezastupitelná, hlavně v její výchovné části, v přípravě pro život ve společnosti a v přechodu k rodičovství. Zdravá rodina je tak stále jedinou zárukou výchovy zdravých a emocionálně stabilních dětí.¹⁸⁹ Tento fakt je stále naší společností nedoceněn nebo jsou přehlíženy obtíže, které s sebou funkce rodiny pro jejich větší část, přináší. V obecném měřítku to z pohledu pozorovatele vypadá jako strukturální lhostejnost společnosti vůči rodině, ne-li k její diskriminaci. Přitom cílem státu a především státu v naší situaci, by mělo být vytvoření optimálního a výhodného prostředí pro rodinu, umožňujícího fungování rodiny v jejím přirozeném prostředí.

Jak již vyplynulo z průzkumu, jednou z možností, ne-li tou nejdůležitější ve změně statusu je dát dětem v rodinách ohrožených sociální nerovností možnost vyššího než základního vzdělání. Bohužel toto řešení nelze uskutečnit bez pomoci státu, protože rodina sociálně slabá si to prostě „nemůže dovolit“. Má možnost si na studia vypůjčit, ale na nehorázný úrok. A protože se k „normální“ půjčce nedostane, tak s rizikem, že se dostane do potíží v případě neschopnosti splácet. Ty potíže mohou být pro rodinu i existenční. Nemluvě o tom, že v rodině je více dětí schopných studovat. Tady se rodina bez pomoci státu neobejde. Podobných příkladů v případě ohrožených rodin je spousta, navzájem se prolínají a samy se nevyřeší.

V kapitole 7.4. jsem se pokusila shrnout veškeré moje poznatky ze zkoumání

¹⁸⁹ Ministerstvo práce a sociálních věcí: *Národní zpráva o rodině*. Praha: 2004. str.11

rodin žijících v nerovných podmínkách v naší společnosti a nabídnout možná řešení v této oblasti. Víím, že toto téma je tak rozsáhlé, sociologicky náročné a z pozice státu spíš nepopulární, že bude potřeba najít konsensus na všech úrovních naší společnosti už jen ke spuštění diskuze o něm. Už proto, že výzkumy z posledních měsíců hovoří o tom, že 90% populace se domnívá, že rozdíly mezi lidmi ve společnosti se zvětšily, ovšem ne vždy spravedlivým způsobem. Optimistická očekávání v tom, že schopným bude dán prostor polepšit si, zůstala nenaplněna, což podle mínění většiny způsobuje nerovnost šancí. *„Téměř polovina lidí (48 %) se na počátku dubna domnívala, že se situace v naší zemi vyvíjí nesprávným směrem. Opačný názor uvedlo 16 % osob, zbylá zhruba třetina lidí (36 %) si vybrala variantu „nesměřuje nikam“.“*¹⁹⁰

A vlastní řešení ... vždyť každý dobrý hospodář v očekávání budoucí úrody musí vždy něco investovat. A jak se jeví nejpřirozeněji, investice do rodiny, by se měla společnosti vrátit v trvale se rozvíjející občanské společnosti, nezbytné pro existenci demokratického zřízení.¹⁹¹

¹⁹⁰ URL: <http://stem.cz/clanek/2169> [cit. 19.04.2011]

¹⁹¹ Ministerstvo práce a sociálních věcí. *Národní zpráva o rodině*. Praha: 2004. str.16

9 Bibliografie

- [1] ADRA – mezinárodní humanitární organizace [online]. Dostupný z WWW: < <http://www.adra.cz/adra/kdo-jsme>>. [cit. 13. 4. 2011]
- [2] *Agentura pro sociální začleňování v Romských lokalitách* [online]. Programové prohlášení vlády – Projekt úřadu vlády. Dostupný z WWW: <http://projekty.osu.cz/tsp/dokumenty/pripominky_k_asz.pdf>. [cit. 16. 3. 2011]
- [3] Bittnerová, Dana; Moravcová, Mirjam. *Etnické komunity v české společnosti*. 1.vyd. Praha: ERMAT Praha, s. r. o., 2006. 411 s. ISBN 80-903086-7-8.
- [4] Buchtová, Božena a kol. *Nezaměstnanost: psychologický, ekonomický a sociální problém*. 1.vyd. Praha: Grada, 2002. 236 s. ISBN 80-247-9006-8.
- [5] Bourdieu, Pierre. *Teorie jednání*. 1.vyd. Praha: Karolinum, 1998. 179 s. ISBN 80-7184-518-3.
- [6] Centrum pro výzkum veřejného mínění. *Partnerství, manželství a rodičovství* [online]. Dostupný z WWW: < http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100993s_ov100112.pdf>. [cit. 13. 4. 2011]
- [7] Český statistický úřad [online]. *Česká republika od roku 1989 v číslech*. Dostupný z WWW: <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/cr_od_roku_1989>. [cit. 17. 4. 2011].
- [8] Český statistický úřad [online]. *Oficiální stránky ČSÚ*.
- [9] Dostupný z WWW: <<http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/home>> [cit. 17.4.2011]
- [10] Člověk v tísni. Programy sociální integrace [online]. Dostupný z WWW:< <http://www.clovekvtisni.cz/index2.php?id=176>>. [cit. 13. 4. 2011]
- [11] *Evropská sociální charta (původní znění)* [online]. MPSV: Ratifikované úmluvy. Dostupný z WWW:< <http://www.mpsv.cz/files/clanky/1218/esch.pdf>>.[cit. 29.3.2011]
- [12] Finanční noviny. *Nejvyšší příjmy měli loni domácnosti padesátiletých* [online]. Dostupný z WWW:< http://www.financninoviny.cz/zpravy/nejvyssi-prijmy-mely-loni-domacnosti-padesatiletých%20/495085&id_seznam=4823>. [cit. 30. 3. 2011]

- [13] Gabal, Ivan a kol. *Etnické menšiny ve Střední Evropě*. 1.vyd. Praha: G plus G, 1999. 341 s. ISBN 80-86103-23-4.
- [14] Giddens, Anthony. *Sociologie*. 1.vyd. Praha: Argo, 1999. 595 s. ISBN 80-7203-124-4.
- [15] Gojová, Alice. Nová sociální rizika a sociální práce [online]. Dostupný z WWW:< <http://accendo.cz/wp-content/uploads/Gojova.pdf>>. [cit. 30. 3. 2011]
- [16] Goody, Jack. *Proměny rodiny v evropské historii*. 1.vyd. Praha: NLN, 2006. 229 s. ISBN 80-7106-396-7.
- [17] Hamplová, Dana (ed.). *Mimomanželská plodnost v České republice po roce 1989: sociální a ekonomické souvislosti*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2006. 92 s. ISBN 80-7330-093-1.
- [18] Hora, Ondřej; Kofroň, Pavel; Sirovátka, Tomáš. *Příjmová chudoba a materiální deprivace v České republice s důrazem na situaci dětí podle výsledků šetření SILC*. 1.vyd. Praha: VÚPSV, 2008. 67 s. ISBN 978-80-7416-002-8.
- [19] Hospodářské noviny – finance. *Rodiny třicátníků mají příjmy na hlavu srovnatelné s rodinami penzistů* [online]. Dostupný z WWW:< <http://finweb.ihned.cz/c1-44450760-rodiny-tricatniku-maji-prijmy-na-hlavu-srovnatelne-s-rodinami-uchodcu>>. [cit. 13. 3. 2011]
- [20] Jandourek, Jan. *Sociologický slovník*. 2.vyd. Praha: Portál, 2007. 285 s. ISBN 978-80-7367-269-0.
- [21] Jiráňková, Martina; Hnát, Pavel. Vliv současné ekonomické krize na institucionální uspořádání světové ekonomiky. *ACTA OECONOMICA PRAGENSIA: vědecký časopis Vysoké školy ekonomické v Praze*, 2010, roč. 18, č. 5. ISSN 0572-3043.
- [22] Katrňák, Tomáš: Strukturální příčiny poklesu sňatečnosti a nárůstu svobodných v devadesátých letech v ČR. *Sociologický časopis*, 2001, roč. 37, č. 2, s. 225-239.
- [23] Keller, Jan. *Dvanáct omylů sociologie*. 1. vyd. Praha: SLON, 1995. 167s. ISBN 80-85850-09-5.
- [24] Keller, Jan. *Krize sociálního státu a globalizace* [online]. Dostupný z WWW:< http://www.sds.cz/docs/prectete/epubl/jke_kssa.htm>. [cit. 1. 4. 2011]
- [25] Keller, Jan. *Nerovnost a nesouměřitelnost* [online]. Dostupný z WWW:<<http://www.denikreferendum.cz/clanek/3380-nerovnost-a-nesoumeritelnost>>. [cit. 3. 3. 2011]

- [26] Kocourková, Jiřina; Rabušic, Ladislav (ed.). *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?* 1.vyd. Praha: UK, 2006. 158 s. ISBN 80-86561-93-3.
- [27] Kubelková, Jana. *Urbanizace chudoby v rozvojových zemích* [online]. Dostupný z WWW:< http://www.rozvojovka.cz/urbanizace-chudoby-v-rozvojovych-zemich_200_56.htm>. [cit. 31. 3. 2011]
- [28] Kuchařová, Věra. *Rodina s nezaměstnaným členem*. 1.vyd. Bratislava: VÚPSV, 1991. 43 s. ISBN 80-7138-041-5.
- [29] LATA. *Programy pro ohroženou mládež* [online]. Dostupný z WWW:< <http://www.lata.cz/14-kdo-jsme>>. [cit. 13.4. 2011]
- [30] Parlament České republiky. *Listina základních práv a svobod* [online]. Dostupný z WWW:< <http://www.psp.cz/docs/laws/listina.html>>. [cit. 25. 3. 2011]
- [31] Machonin, Pavel; Tuček, Milan; kol. *Česká společnost v transformaci: K proměnám sociální struktury*. 1.vyd. Praha: SLON, 1996. 364 s. ISBN 80-85850-17-6.
- [32] Mareš, Petr. *Chudoba v České republice v datech (šetření sociální situace domácností)*. [online]. 1.vyd. Praha: VÚPSV, 2004 [cit. 2. 4. 2011] Dostupný z WWW: <http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_146.pdf>.
- [33] Mareš, Petr. *Nezaměstnanost jako sociální problém*. 3.vyd. Praha: SLON, 2002. 172 s. ISBN 80-86429-08-3.
- [34] Mareš, Petr. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. 1.vyd. Praha: SLON, 1999. 248 s. ISBN 85-85850-61-3.
- [35] Mareš, Petr; Sirovátka, Tomáš. Socialni vyloučení (exkluze) a socialni začlenování (inkluze) - koncepty, diskurz, agenda. *Sociologický časopis*, 2008, roč. 44, č. 2, s. 113-138. ISSN 0038-0288.
- [36] Maříková, Hana; Petroušek, Miloslav; Vodáková, Alena. *Velký sociologický slovník 2, P/Ž*. 1.vyd. Praha: Karolinum, 1996. 747 s. ISBN 80-7184-310-5.
- [37] Maršíková, Kateřina. *Lidský a sociální kapitál jako faktor řešení regionálních disparit* [online]. Liberec: TUL – Fakulta hospodářská, 2007. Dostupný z WWW: <<http://vyzkum.hf.tul.cz/wd/download/2007/LidskySocialniKapital.pdf>>. [cit. 30. 3. 2011]
- [38] Matoušek, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3.vyd. Praha: SLON, 2003. 161 s. ISBN 80-86429-19-9.

- [39] Ministerstvo práce a sociálních věcí [online].
Dostupný z WWW:< <http://www.mpsv.cz/cs/>>. [cit. 10. 4. 2011]
- [40] Ministerstvo práce a sociálních věcí. *Národní zpráva o rodině*. Praha: MPSV, 2004. 1.vyd. 224 s.
- [41] Ministerstvo práce a sociálních věcí. *Sociální tematika* [online]. Dostupný z WWW: <<http://portal.mpsv.cz/soc/ssp/>>. [cit. 23. 3. 2011]
- [42] Možný, Ivo. *Rodina a společnost*. 2.vyd. Praha: SLON, 2008. 323 s. ISBN 978-80-86429-87-8.
- [43] Možný, Ivo. *Sociologie rodiny*. 2.vyd. Praha: SLON, 2002. 250 s. ISBN 80-86429-05-9.
- [44] Novinky.cz. *Téměř polovina Čechů se pokládá za chudé* [online]. Dostupný z WWW:< <http://www.novinky.cz/domaci/229444-temer-polovina-cechu-se-poklada-za-chude.html?ref=boxF>>. [cit. 12. 3. 2011]
- [45] Poláčeková, Lýdia. *Agentura pro sociální začleňování v romských lokalitách* [online]. Dostupný z WWW:
< http://projekty.osu.cz/tsp/dokumenty/pripominky_k_asz.pdf>. [cit. 16. 3. 2011]
- [46] *Psychologie dnes; psychologie, psychoterapie, životní styl*. Roč. 13, č. 9. Praha: Portál, 2007. ISSN 1212-9607.
- [47] Radostný, Lukáš. *Faktory sociálního vyloučení* [online]. Praha: Univerzita Karlova, 2006. Dostupný z WWW:< <http://everest.natur.cuni.cz/akce/segregace/publikace/Radostny.pdf>>. [cit. 12.3.2011]
- [48] Rodriguez, Veronika. *Diskriminace Romů stojí Česko ročně miliardy korun* [online]. Dostupný z WWW:< <http://aktualne.centrum.cz/domaci/zivot-v-cesku/clanek.phtml?id=649333>>. [cit. 18. 4. 2011]
- [49] Říčan, Pavel. *S Romy žít budeme - jde o to jak: dějiny, současná situace, kořeny problémů, naděje společné budoucnosti*. 2.vyd. Praha: Portál, 2000. 149 s. ISBN 80-7178-410-9.
- [50] Sirovátka, Tomáš (ed.). *Česká sociální politika na prahu 21. století: efektivnost, selhávání, legitimita*. 1.vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2000. 236 s. ISBN 80-210-2307-4.
- [51] Sedláčková, Veronika; Piroch, Jan. *Počet cizinců se u nás za poslední léta zdvojnásobil* [online]. Dostupný z WWW:

- < http://www.rozhlas.cz/zpravy/spolecnost/_zprava/688552>. [cit. 28. 3. 2011]
- [52] Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. [online].
Dostupný z WWW:< <http://www.soc.cas.cz/info/cz/1/Kdo-jsme.html>>.
[cit. 8. 4. 2011]
- [53] Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. *Centrum pro výzkum veřejného mínění* [online]. Dostupný z WWW:
<<http://www.cvvm.cas.cz/index.php?lang=0&disp=kdojsme>>. [cit. 8. 4. 2011]
- [54] Sovová, Eva. *Propad příjmů ohrožuje tisíce rodin. Ochrání finanční rezerva a pojištění* [online]. Dostupný z WWW:< http://finance.idnes.cz/propad-prijmu-ohrozuje-tisice-rodin-ochrani-financni-rezerva-a-pojisteni-1rm-viteze.asp?c=A100204_111940_viteze_sov>. [cit. 11. 3. 2011]
- [55] STEM: Středisko empirických výzkumů. *Kam směřuje situace v České republice* [online]. Dostupný z WWW:< <http://stem.cz/clanek/2169>>. [cit. 19. 4. 2011]
- [56] Stiglitz, Joseph E. Nouze ve věku hojnosti. Project Syndicate, 2008 [online].
Dostupný z WWW:
<<http://www.project-syndicate.org/commentary/stiglitz100/Czech>>.
[cit. 4. 4. 2011]
- [57] The World Factbook. *Europe – Czech republic* [online]. Dostupný z WWW:
< <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ez.html>>.
[cit. 6. 3. 2011]
- [58] Tuček, Michal a kol.: *Česká rodina v transformaci – stratifikace, dělba rolí a hodnotové orientace*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1998. ISBN 80-85950-45-6.
- [59] Varianty. Vzdělávací program společnosti Člověk v tísni [online]. Dostupný z WWW:< <http://www.varianty.cz/index.php?id=61>>. [cit. 27. 3. 2011]
- [60] Večerník, Jiří; Matějů, Petr. *Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998*. 1.vyd. Praha: Academia, 1998. 364 s. ISBN 80-200-0703-2.
- [61] Veselá, Renata a kol. *Rodina a rodinné právo: historie, současnost a perspektivy*. 2.vyd. Praha: EUROLEX, 2005. 283 s. ISBN 80-86432-93-9.
- [62] Vláda České republiky. *Národnostní menšiny – Romská národnostní menšina* [online]. Dostupný z WWW:
< <http://www.vlada.cz/scripts/detail.php?id=16149>>. [cit. 17. 4. 2011]
- [63] Wikipedie, otevřená encyklopedie. *Elita* [online]. Dostupný z WWW:< <http://cs.wikipedia.org/wiki/Elita>>. [cit. 5. 4. 2011]

- [64] Wikipedie, otevřená encyklopedie. *Romové* [online].
Dostupný z WWW:< <http://cs.wikipedia.org/wiki/Romov%C3%A9>>.
[cit. 9. 3. 2011]
- [65] Wikipedie, otevřená encyklopedie. *Tři pilíře Evropské unie* [online]. Dostupný
z WWW:
<http://cs.wikipedia.org/wiki/T%C5%99i_pil%C3%AD%C5%99e_Evropsk%C3%A9_unie>. [cit. 28. 3. 2011]
- [66] Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, v platném znění